

৬ নং গোট : শিকাৰুৰ প্ৰকৃতি আৰু স্থানীয় প্ৰসংগৰ উপলব্ধি।

গঠন

৬.০ পাতনি

৬.১ উদ্দেশ্য উপলব্ধি

৬.২ ভাৰতবৰ্ষৰ সামাজিক/সংস্কৃতি আৰু ভাষিক বৈচিত্ৰ

৬.২.১ ধৰ্মীয় বিভিন্নতা

৬.২.২ ভাষিক বৈশিষ্ট্য

৬.৩ সমাজ বিজ্ঞানৰ সমস্যাসমূহ শিকাৰুয়ে কেনেকৈ উপলব্ধি কৰে

৬.৩.১ কামে-কাজে জড়িত হৈ পৰা : শিক্ষালাভৰ কাৰণে শিকাৰুৰ কৰ্মঠ আৰু গঠনমূলক

দৃষ্টিভংগীৰ প্ৰয়োজন

৬.৩.২ সামাজিকভাৱে অংশগ্ৰহণ

৬.৩.৩ অৰ্থপূৰ্ণ কাম-কাজ

৬.৩.৪ ইতিমধ্যে উপলব্ধ শিক্ষাৰ লগত নতুন জ্ঞানৰ যোগ

৬.৪ Cognitive বিকাশ আৰু ধাৰণাৰ গঠন

৬.৪.১ Cognitive বিকাশৰ ওপৰত পিয়াগেটৰ তত্ত্ব (Piaget)

৬.৪.২ শিকাৰুৰ মাজত ধাৰণাৰ গঠন

৬.৫ শিক্ষালাভৰ আৰম্ভণি

৬.৫.১ নিৰ্দেশাৱলীৰ প্ৰস্তুতকৰণ

৬.৬ সংক্ষেপকৰণ

৬.৭ অধ্যয়নৰ কাৰণে কিতাপ/উদ্ধৃতিকৰণৰ আহিলাৰ ওপৰত পৰামৰ্শ

৬.৮ গোটৰ শেষত কৰা অনুশীলনি

৬.০ পাতনি

ইয়াৰ আগৰ গোটটোত আপোনালোকে শিক্ষা লাভ কৰিলে যে বুৰঞ্জী, ভূগোল, ৰাজনীতি বিজ্ঞান আৰু অৰ্থনীতি— যি কেইটা বিষয়ে সমাজ বিজ্ঞান গঠন কৰিছে, এইবিলাকৰ নিজৰ কৌশল আছে আৰু ইয়াৰ কাৰণে বিষয়বিলাকৰ পৰিসীমা মুকলি কৰিব লাগে। এটা সামাজিক পৰিঘটনা বুজাবৰ কাৰণে বহু প্ৰকাৰে আৰম্ভণি কৰিব পাৰে আৰু বিভিন্ন বিষয়সমূহৰ পৰা পাঠ আনি সমিলমিল কৰিব পাৰে। এই কাৰ্যই ছাত্ৰক সম্যক জ্ঞান দিয়াত সহায় কৰিব। আপোনালোকে এইটোও শিকিলে বেলেগ বেলেগ বিষয়ৰ পৰা (সমাজবিজ্ঞান) ভাবাদৰ্শ আনি সংহতকৰণৰ পাচত ছাত্ৰসকলক আঁচনি তৈয়াৰ কৰিবৰ কাৰণে সহায় কৰিব লাগে। অধ্যয়নৰ এই দিশ আপুনি নিশ্চয় উপভোগ কৰিছে আৰু ইংগিত লাভ কৰিছে ছাত্ৰসকলে কেনেকৈ সামাজিক ঘটনা এটা উপলব্ধি কৰে। এই গোটটোত আমি বিভিন্ন সামাজিক পৰিস্থিতিত প্ৰাথমিক স্তৰত শিক্ষালাভৰ প্ৰক্ৰিয়া আৰু শিকোৱা কৌশলৰ (Pedagogy) বিষয়ে আলোচনা কৰিম। ভাৰতবৰ্ষ এখন বৈচিত্ৰ্যময় দেশ। বৈচিত্ৰতাৰ প্ৰধান উৎস গোষ্ঠীগত, ধাৰ্মিক আৰু ভাষা — এই দিশকেইটাই স্কুলত শিক্ষালাভৰ মুখ্য ভূমিকা পালন কৰে। কাৰণ এই দিশকেইটাই গণতান্ত্ৰিক পদ্ধতিৰে ছাত্ৰসকলৰ

মাজত কাম-কাজ কৰাৰ কাৰণে সুবিধা দিয়ে। এনে প্ৰসংগত যেতিয়া শ্ৰেণীত শিক্ষালাভ আৰু শিক্ষাদানৰ নীতি সম্পৰ্কে শিক্ষক সাজু হ'ব, ভাৰতবৰ্ষৰ এই বৈচিত্ৰ্যৰ কথা তেওঁ মনত ৰাখিব। মুকলি আলোচনা আৰু সামূহিক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ কাৰণে সুবিধা দিয়ক; ঘাত-প্ৰতিঘাত, বাদানুবাদ আৰু বহুমুখী চিন্তাধাৰাৰ কাৰণে সুবিধা দিয়ক। শেষত বিভিন্ন সামাজিক পৰিবেশৰ পৰা অহা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক শিক্ষালাভৰ কাৰণে সুবিধা দিয়ক।

৬.১ শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য গ্ৰহণ

এই গোটটো শেষ হোৱাৰ পাচত আপুনি যি সহায় পাব

- (ক) শিক্ষাৰ্থীসকলৰ মাজত থকা ধাৰ্মিক, ভাৰ্ষিক আৰু অন্যান্য বৈচিত্ৰ্যৰ পৰিসৰ উল্লেখ কৰক।
- (খ) এই পৰিসৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি তেওঁলোকৰ এটা আত্মপৰিচয়ৰ নথী তৈয়াৰ কৰক।
- (গ) শিক্ষাৰ্থীসকলৰ মাজত থকা বহুমুখী দৃষ্টিভঙ্গী (সামাজিক সমস্যাৰ ওপৰত) আৰু গণতান্ত্ৰিক পদ্ধতিত হোৱা বাদানুবাদ, কথোপকথনৰ শলাগ লওঁক।
- (ঘ) সমাজবিজ্ঞানৰ শ্ৰেণীত মুকলি আলোচনা আৰু সমূহীয়া সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ সুবিধা দিয়ক।
- (ঙ) শিক্ষাদান আৰু শিক্ষালাভ কৰাত স্থানীয় প্ৰভাৱ— যেনে স্থানীয় ঘটনাৰ কাহিনী, গীত, উৎসৱ, কৃষিকাৰ্য, প্ৰাকৃতিক সম্পদ উল্লেখ কৰিব।
- (চ) শিক্ষাৰ্থীৰ সামাজিক-সাংস্কৃতিক আঁৰৰ দিশটো যেনে— ধৰ্ম, শ্ৰেণী, জীৱনশৈলীৰ মান, পিতৃ-মাতৃৰ শিক্ষা এইবোৰক শিক্ষাদানৰ সঁজুলি কৰি ল'ব।
- (ছ) সামাজিক কাৰ্য আৰু বহুমুখী চিন্তাধাৰা সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষা আহৰণ, শিক্ষা লাভৰ এটা ফলদায়ক সূত্ৰ হ'বলৈ সুবিধা দিয়ক।
- (জ) ধাৰণা, সামগ্ৰী আৰু শিক্ষালাভ, শিক্ষাদানৰ কাৰ্য পদ্ধতি— যিবিলাক শিক্ষাৰ্থীসকলৰ বিকাশ স্তৰৰ কাৰণে উপযোগী, চিনাক্তকৰণ কৰক।
- (ঝ) ধ্যান-ধাৰণাৰ গঠনৰ সুবিধাৰ কাৰণে স্থানীয় পৰিবেশ আৰু সম্পদৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি শিক্ষাদানৰ কাৰ্যসূচীৰ গঢ় দিয়ক।

৬.২ ভাৰতবৰ্ষৰ সামাজিক আৰু ভাষিক বৈচিত্ৰ্য

জৈৱিক আৰু সাংস্কৃতিক— ভাৰতবৰ্ষ এখন অবিশেষ্যভাৱে বৈচিত্ৰময় দেশ। গোষ্ঠীসূত্ৰ, ধৰ্ম আৰু ভাষা— এইকেইটাই সাংস্কৃতিক বৈচিত্ৰৰ প্ৰধান নিৰূপক। দেশখনত ৪,৬৩৫ টা চিনাক্ত কৰিব পৰা সম্প্ৰদায় আছে, যিসকলৰ বেছিভাগৰে নিজা সাজ-সজ্জা, ভাষা, পূজা-অৰ্চনাৰ পদ্ধতি, বৃত্তি, খাদ্যাভাস আৰু নিজ গোষ্ঠীয় ধাৰা (Kinship) আছে। অন্য বহু দেশত য'ত প্ৰভাৱী মানুহৰ সংস্কৃতিয়ে কম প্ৰভাৱৰ সংস্কৃতিবোৰ গ্ৰাস কৰিছে, তেনেস্বলত আমাৰ দেশত বিভিন্ন সংস্কৃতি গঢ়ি উঠিবলৈ সুবিধা দিয়া হৈছে। সুকীয়া পৰিচয় ধৰি ৰখাৰ পাচতো এটা অঞ্চলত বিভিন্ন জাতি, উপজাতি (সম্প্ৰদায়)ৰ জনসংখ্যাৰ অন্য অংশৰ লগত শাৰীৰিক যোগসূত্ৰতা (Organic links) আছে। ভাৰতবৰ্ষত এনে বহু সম্প্ৰদায় আছে যাৰ মাজত ক্ৰমাগতভাৱে আদান-প্ৰদান হৈ আছে, সাংস্কৃতিক যোগসূত্ৰ অবিৰতভাৱে ধৰি ৰাখিছে বিশেষকৈ সাংস্কৃতিক সন্মন্ধ, সম্পদ, অভ্যাস (Traits) আৰু স্থান (নিম্নস্তৰত নিৰীক্ষণ) কৰিব পৰা। এনেকুৱা ধাৰাই প্ৰকৃততে আমাৰ দেশৰ

সংযুক্ত ঐতিহাসিক সাংস্কৃতিক ঐক্য গঢ় দিছে। গৱেষণাই দেখুৱাইছিল যে জনপ্ৰিয় সাংস্কৃতিক লক্ষণ যেনে— খাদ্য অভ্যাস, বিবাহৰ ধৰণ, সামাজিক প্ৰথা, সামাজিক অনুষ্ঠান, অৰ্থনীতি আৰু বৃত্তিয়ে অঞ্চলৰ সীমা পাৰ হৈ আগবাঢ়ি যায়। হিন্দুৱে ৯৬.৭৭% মুছলমান সম্প্ৰদায়ৰ লগত অভ্যাসৰ ভাগ লয়, ৯১.১৯% বৌদ্ধ ধৰ্মাৱলম্বীৰ লগত, ৮৯.৯৯% শিখ সম্প্ৰদায়ৰ লগত আৰু ৭৭.৪৬% জৈনসকলৰ লগত। মুছলমানসকলে ৯১.১৮% অভ্যাস বৌদ্ধিক ধৰ্মাৱলম্বী আৰু ৮৯.৯৫ শিখসকলৰ লগত ভাগ কৰে। জৈনসকলে ৮১.৩৪% বৌদ্ধধৰ্মাৱলম্বীসকলৰ লগত ভাগ কৰে। জনজাতীয়সকলে ৯৬.৬১% অভ্যাস অন্যান্য পিচপৰা শ্ৰেণীৰ লগত, ৯৫.৮২% মুছলমানৰ লগত, ৯১.৬৯% বৌদ্ধ ধৰ্মাৱলম্বীৰ লগত, ৯১.২৯% অনুসূচিত জাতিৰ লগত, ৮৮.২০% শিখৰ লগত ভাগ কৰে (কে এছ সিং, ১৯৯৬, www.islamz1.net/pages/keyissues/key3-21.htm)। এইটো জোৰ দি ক'ব পাৰি যে আমাৰ সংস্কৃতি মেৰুকোণীয়া হ'লেও বহুমুখী। প্ৰতিক্ষেত্ৰতে আমি ইজনে সিজনক গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত কৰো।

আপুনি আপোনাৰ এলেকাত সামাজিক-সংস্কৃতিৰ বৈশিষ্ট যেনে জাত-পাত, সামাজিক মানুহৰ সমষ্টি, জনজাতি, ভাষা, ধৰ্ম নাইবা বৃত্তি নিৰীক্ষণ কৰিছে। কাৰ্যপ্ৰথা-১ নং আপোনাৰ এলেকাৰ ভিন্ন সামাজিক অৱস্থা বুজিবলৈ সহায় কৰিব।

কাৰ্যপ্ৰথা-১

১। আপোনাৰ এলেকাৰ সামাজিক সম্প্ৰদায়-মানুহৰ সমষ্টিবোৰৰ কৰ্ম, জাতি-জনজাতি আৰু বৃত্তিৰ ওপৰত ভেদ কৰি নামবোৰ দিয়ক আৰু প্ৰত্যেকৰে প্ৰাথমিক বৈশিষ্ট্য কি উল্লেখ কৰক। আপোনাৰ এলেকাৰ লগতে অন্য এলেকাও ল'ব।

সামাজিকসমূহ

প্ৰাথমিক বৈশিষ্ট

ক)

খ)

গ)

২। আপোনাৰ এলেকা আৰু অন্যান্যত সামাজিক সমূহ/সম্প্ৰদায়বোৰ চিনাক্তকৰণ কৰক যিবিলাকৰ সাধাৰণ সাংস্কৃতিক শৈলী (যেনে— সাজসজ্জা, খাদ্য অভ্যাস, ভাষা) বিদ্যমান; তেওঁলোকৰ জীৱনশৈলী বৰ্ণনা কৰক।

সামাজিকসমূহ

প্ৰাথমিক বৈশিষ্ট

ক)

খ)

৬.২.১ ধৰ্মীয় বৈচিত্ৰ্য

শতিকাজুৰি ভাৰতবৰ্ষৰ জনসংখ্যাৰ কাৰমে ধৰ্মীয় বৈচিত্ৰ্য এক বিশেষ বৈশিষ্ট হৈ আহিছে। পৃথিৱীৰ যিকোনো ঠাইতকৈ বোধহয় ভাৰতবৰ্ষতে ধৰ্মীয় বৈচিত্ৰতা বেছি দেখা যায়। হিন্দুধৰ্ম, বৌদ্ধধৰ্ম, জৈনধৰ্ম আৰু শিখধৰ্মৰ জন্মস্থান ভাৰতবৰ্ষ। পৃথিৱীৰ কমসংখ্যক দেশতহে জৰাষ্ট্ৰীয়ান ধৰ্মাৱলম্বী লোক আছে। তাৰ ভিতৰত ভাৰত অন্যতম। ইছলাম ধৰ্মও বহুদিন ধৰি ইয়াত প্ৰচাৰিত হৈ আহিছে। সেইদৰে ইহুদী, খৃষ্টধৰ্ম, বাহাইইজন ধৰ্মৰ বিশ্বাসী লোক ইয়াত আছে। চৰকাৰে অনুমোদন কৰা ৰাষ্ট্ৰীয় ধৰ্ম ইয়াত নাই। কিন্তু ভাৰতীয়সকলৰ দৈনন্দিন জীৱনত ধৰ্মই উৎসৱ,

পূজাসকাম, তীৰ্থ ভ্ৰমণ, পৰিয়ালমুখী ধৰ্মীয় পৰম্পৰা আদি কাৰ্যই কেন্দ্ৰীয় ভূমিকা পালন কৰে। পশ্চিমীয়া দেশবোৰতকৈ ভাৰতবৰ্ষত সমূহ মানুহ ধৰ্মৰ প্ৰতি আকৃষ্ট। ২০০১ চনৰ লোকপিয়ল মতে ভাৰতবৰ্ষৰ ৮১% মানুহ হিন্দু ধৰ্মাৱলম্বী— বাকী লোকসকল অন্য ধৰ্মৰ মতাৱলম্বী (১নং টেবোল (Table)। জন্ম আৰু কাশ্মীৰক বাদ দি হিন্দু ধৰ্মৰ লোক বেছিভাগ প্ৰধান ৰাজ্যতে সৰ্বসংখ্যক। দ্বিতীয় স্থানত থকা ধৰ্ম হ'ল ইছলাম ধৰ্ম, ই বাকী সকলো ধৰ্মকে সংখ্যাৰফালৰ পৰা পিচ পেলাইছে। যদিও আমি সকলো বাকী ধৰ্মৰ (হিন্দুক বাদ) লোকক একগোট কৰি লও।

১ নং Table — ধৰ্মীয় সম্প্ৰদায়ৰ ভিত্তিত ভাৰতৰ জনসংখ্যা
(১৯৬১-২০০১ চনৰ লোকপিয়ল)

ধৰ্মীয় সম্প্ৰদায়	জনসংখ্যাৰ শতাংশ				
	১৯৬১	১৯৭১	১৯৮১	১৯৯১	২০০১

উৎস : (i) ভাৰতৰ লোকপিয়ল ক্ৰম ১, II ভাগ (গ), (ii) ভাৰতৰ লোকপিয়ল ১৯৮১, ক্ৰম ১, ১৯৮৪ চনৰ পৃষ্ঠা ৩, (iii) ভাৰতবৰ্ষৰ লোকপিয়ল ক্ৰম ১, ১৯৯৫ চনৰ পৃষ্ঠা ১ (ধৰ্ম), (iv) ২০০১ চনৰ ভাৰতৰ লোকপিয়ল, ধৰ্মৰ তথ্যৰ ওপৰত প্ৰথম প্ৰতিবেদন।

৬.২.২ ভাষিক বৈচিত্ৰ্য

জনসংখ্যাত ভাষা হ'ল এটা দৰকাৰি গুণ। ভাৰতবৰ্ষৰ নিচিনা বহুভাষিক আৰু বহুগোষ্ঠীয় দেশত ইয়াৰ বহুত প্ৰাসংগিকতা আৰু তাৎপৰ্য আছে। ভাষা হ'ল বৈচিত্ৰতাৰ এটা উৎস। ইয়াত ৩২৫টা ভাষা আৰু ২৫টা দোৱান ব্যৱহৃত হৈ আছে। এই ভাষা আৰু দোৱানবোৰ বহুত পৰিয়াল-ভাষিকৰ পৰা উৎপন্ন হৈছে; এইবোৰ হ'ল আৰ্য ভাৰতীয়, তিব্বত', বৰ্মন, দ্ৰাবিড়, অষ্ট্ৰো-এচিয়াটিক, আন্দামান, চেমিটিক, ইন্দো-ইৰানীয়ান, চীনা-তিব্বতীয় আৰু ইন্দো-ইউৰোপীয়ান। তদুপৰি বহুসংখ্যক দোৱান আছেই। অন্তত ৬৫% ভাগ সম্প্ৰদায় দোভাষী। জনজাতীয় লোকসকলৰ বেছিভাগেই বহুভাষিক। সাংস্কৃতিক প্ৰকাশ আৰু বৈচিত্ৰ সংৰক্ষণ কাৰণে অসংখ্য মাতৃভাষাবোৰ প্ৰয়োজনীয় আছিল। সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক ভাৱৰ আদান-প্ৰদানত দোভাষী লোক এটা

প্ৰধান বাহক।

২ নং কাৰ্যপ্ৰথা

১। বেলেগ বেলেগ ঘৰুৱা ভাষা কোৱা আৰু তোমাৰ স্কুলত থকা ল'ৰা-ছোৱালীৰ আনুমানিক সংখ্যা কোৱা।

ঘৰুৱা ভাষা

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সংখ্যা

ক)

খ)

গ)

২। ঘৰুৱা ভাষাৰ বিভিন্নতাৰ কাৰণে যদি কিবা অসুবিধা পাইছে, সমস্যাবোৰ উল্লেখ কৰিব।

.....
 .....
 .....

৬.৩ সমাজ বিজ্ঞানত উত্থাপিত বিষয়বোৰ (Issues) শিক্ষার্থীয়ে কেনেকৈ আয়ত্ত্ব কৰে?

সমাজত বাস কৰা ব্যক্তি আৰু ব্যক্তিসমাজৰ সাধাৰণভাৱ আৰু আদ্যোপান্ত উপলব্ধিৰ কাৰণে সমাজ বিজ্ঞানে লক্ষ্য কৰি আগবাঢ়ে। সামূহিকভাৱে বাস কৰোতে মানুহৰ আচৰণবিধি কেনেকুৱা হয়, তাৰ ওপৰত তেওঁলোকে (সমাজবিজ্ঞানী) ধাৰণা সৃষ্টি কৰে। ধাৰণাক পৰ্যবেক্ষণে নিশ্চিতকৰণ কৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে ল'ৰা-ছোৱালীয়ে পৰিয়ালৰ লগত থকা সময়ত, সম্প্ৰদায় বা স্কুলত থকা সময়ত পৰিয়ালৰ সদস্য, লগৰীয়া বা শিক্ষকৰ লগত আদান-প্ৰদান কৰোতে অন্য দিশবোৰৰ ওপৰিও সাজ-সজ্জাৰ ধৰণ, খাদ্যাভাস আৰু ধৰ্মীয় আচাৰ পালন ইত্যাদি পৰ্যবেক্ষণ কৰে। ইয়াৰ ওপৰত তেওঁলোকে নিজৰ পাৰিপাৰ্শ্বিকতাৰ ওপৰত ধাৰণা ঠিক কৰি লয়। উপলব্ধিৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ বিজ্ঞান আৰু সামাজিক বিজ্ঞানৰ সাদৃশ্য আছে। তদুপৰি শিক্ষা লাভৰ প্ৰাথমিক সূত্ৰবোৰ সামাজিক বিজ্ঞানৰ প্ৰাথমিক সম্পৰ্ক যেনে— বৰ্ণনা কৰা, ব্যাখ্যা কৰা আৰু ভৱিষ্যৎবাণী কৰা— এইবোৰৰ ওপৰতো প্ৰয়োগ কৰিব পৰি। এই সকলোবোৰ সামাজিক পৃথিৱীৰ লগত জড়িত।

মনোবিজ্ঞানৰ বিভিন্ন দিশত সদ্যহতে হৈ যোৱা গৱেষণাই বিভিন্ন বিষয়ত শিক্ষা আহৰণৰ প্ৰক্ৰিয়াত নতুন দৃষ্টিপাত কৰিছে। এই বিষয়বোৰৰ ভিতৰত সমাজ বিজ্ঞানো আছে। ফলস্বৰূপে স্কুলসমূহত পাঠ্যতালিকা আৰু শিক্ষাদানৰ প্ৰণালীৰ পৰিবৰ্তন হৈছে। এনে পৰিবৰ্তনকাৰী দৃশ্যপটত আপুনি এজন শিক্ষক হিচাপে শিক্ষার্থীকেন্দ্ৰিক হ'ব লাগিব, শিক্ষককেন্দ্ৰিক নহয়। স্কুলখন প্ৰকৃত জীৱনৰ পৰিবেশলৈ আনক। মুখস্থবিদ্যাৰ সলনি উপলব্ধিৰ ওপৰত জোৰ দিয়ক। লগতে কচৰং আৰু অভ্যাসকৰণ। বহলভাৱে চিহ্নিত হোৱা চাৰিটা সূত্ৰৰ ওপৰত আমি আলোচনা কৰিলো।

ইয়াৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি আপুনি আপোনাৰ স্কুলৰ শিক্ষালাভৰ পৰিবেশ গঢ় দিয়ক।

- (ক) পাৰিপাৰ্শ্বিকতাৰ শিক্ষা আহৰণ; ই বিচাৰে যে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল কৰ্মঠ শিক্ষাৰ্থী হওক।
- (খ) অন্যান্য ছাত্ৰৰ লগত সহযোগিতা কৰা।
- (গ) অৰ্থপূৰ্ণ কাৰ্যৰ লগত অংশগ্ৰহণ কৰা।
- (ঘ) পূৰ্বতে আহৰণ কৰা শিক্ষাৰ লগত নতুন সম্ভেদ যোগ দিয়া।

আপুনি নিৰ্দেশনা পৰিকল্পনা কৰাৰ কাৰণে ওপৰৰ সূত্ৰকেইটা বিবেচনা কৰিব লাগিব; তেতিয়াহে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শিক্ষালাভত সহায় কৰিব পাৰিব।

৬.৩.১ কাৰ্যক্ষম নিয়োজন

শিক্ষালাভৰ কাৰণে শিক্ষাৰ্থীৰ কাৰ্যক্ষম, গঠনমূলক নিয়োজনৰ প্ৰয়োজন। নিজৰ শিক্ষালাভৰ কাৰণেই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে শিক্ষাত মনোযোগ দিব লাগে, পৰ্যবেক্ষণ কৰিব লাগে, মুখস্থ কৰিব লাগে, উপলব্ধি কৰিব লাগে, লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ আৰু দায়িত্বভাৰ গ্ৰহণ কৰিব লাগে। শিক্ষাৰ্থীৰ কাৰ্যক্ষম নিয়োজন আৰু নিযুক্তি নোহোৱাকৈ এনেকুৱা সম্ভেদপূৰ্ণ শিক্ষা বিষয়ক জ্ঞান সাধন কৰা সম্ভৱ নহয়। প্ৰাথমিক স্তৰত ল'ৰা-ছোৱালীসকলক এনেকুৱা কাৰ্যত নিয়োজিত কৰিব লাগে, যিবোৰে প্ৰাকৃতিক আৰু সামাজিক বাতাবৰণ বুজি উঠাত সহায় কৰে। ভাবমূলক পাঠতকৈ এনেসময়ত পৰ্যবেক্ষণ আৰু চিত্ৰপটৰ জৰীয়েতে শিক্ষাগ্ৰহণ উপযোগী। ল'ৰা-ছোৱালীৰ জীৱনৰ ভৌতিক, জৈৱিক, সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক দিশৰ ওপৰত ভিত্তি কৰা চিত্ৰপট ল'ব লাগে। কৌশলবোৰ হ'ল পৰ্যবেক্ষণ, চিনাক্তকৰণ আৰু বিভক্তিকৰণ— কাৰ্যক্ষম শিক্ষাৰ্থী হ'বলৈ এই কৌশলবোৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ।

উচ্চ প্ৰাথমিকত সমাজ বিজ্ঞানৰ বিষয়বস্তুসমূহ বুৰঞ্জী, ভূগোল, ৰাজনীতিবিজ্ঞান আৰু অৰ্থনীতিৰ পৰা আহৰণ কৰে। এই সময়ত দাৰিদ্ৰতা, নিৰক্ষৰতা, শিশুশ্ৰমিক, জাত-পাত, পাৰিপাৰ্শ্বিকতাৰ প্ৰদূষণ আদি সমস্যাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে যাতে ল'ৰা-ছোৱালীয়ে এই সমস্যাবোৰৰ ওপৰত চিন্তা-চৰ্চা কৰিব পাৰে।

সেইকাৰণে প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ স্তৰত আপুনি সমাজবিজ্ঞানৰ শিক্ষক হিচাপে সমসাময়িক সমস্যাবোৰৰ পৰ্যবেক্ষণ, চিনাক্তকৰণ, বিভক্তিকৰণ আৰু বাখ্যা কৰাৰ কৌশল আয়ত্ত কৰিবলৈ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক সহায় কৰিব লাগিব। লগতে অন্যান্য বিষয় যেনে ভাষা আৰু গণিত শিকোৱাৰ কাৰণে তেওঁলোকক লগ লগাব লাগিব। তলত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে শিকিবৰ কাৰণে কিছুমান কৌশল উল্লেখ কৰা হ'ল। এই কৌশলৰ দ্বাৰা আপুনি তেওঁলোকক পৰামৰ্শ দিব পাৰিব।

শ্ৰেণী/স্কুলত

- এনে পৰিস্থিতি এৰাই চলিব, য'ত ল'ৰা-ছোৱালীয়ে বহুত সময় ধৰি কেৱল নিঃশব্দে শুনি থাকে।
- হাতে-কামে কৰিব পৰা কাম যেনে পৰীক্ষা কৰিব পৰা, পৰ্যবেক্ষণ কৰিব পৰা ল'ৰা-ছোৱালীক যোগান ধৰক।
- শ্ৰেণীত আলোচনাত অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ আৰু একেলগে কাম কৰিবলৈ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক উৎসাহিত কৰক।
- সংগ্ৰহালয়, চিড়িয়াখানা আৰু কাৰিকৰী উদ্যানলৈ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ভ্ৰমণৰ সুবিধা উলিওৱাক।

- কি কি শিকিব আৰু কেনেকৈ শিকিব— এই সিদ্ধান্ত লোৱাত কিছু পৰিমাণে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক অনুমতি দিয়ক।
- যিবিলাক বিষয়ত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ আগৰ অভিজ্ঞতা আছে, মনোযোগ আছে আৰু আকাংক্ষিত তাৰ লগত সংগতি ৰাখি পাঠ শিকিবলৈ সহায় কৰক।

কাৰ্যপ্ৰথা-৩

সমাজ বিজ্ঞানৰ পাঠ শিক্ষাদানত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক কামে-কাজে জড়িত ধৰিবলৈ আপুনি যিবোৰ আঁচনি/কাৰ্য সংঘবদ্ধ কৰিছে, সেইবিলাকৰ নাম উল্লেখ কৰক।

শ্ৰেণীৰ ভিত্তিত কৰা কাৰ্যকলাপ	শ্ৰেণীৰ বাহিৰত হোৱা কাৰ্যকলাপ

কাৰ্যপ্ৰথা-৪

আপোনাৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক শিক্ষাদান আৰু শিক্ষালাভৰ প্ৰক্ৰিয়াত কাৰ্যক্ষমভাৱে নিয়োজিত কৰিবলৈ আপোনাৰ পছন্দমতে সমাজ বিজ্ঞানৰ তিনিটা পাঠ দাঙি ধৰক। এই তিনিটা পাঠৰ কাৰ্যকলাপ/শিক্ষা আহৰণৰ পৰিস্থিতি তালিকাভুক্ত কৰক।

পাঠ	কাৰ্যকলাপ/শিক্ষালাভৰ পৰিবেশ

৬.৩.২ সামাজিক অংশগ্ৰহণ

শিক্ষা আহৰণ প্ৰধানতঃ এটা সামাজিক প্ৰক্ৰিয়া আৰু স্কুলৰ সামাজিক জীৱনত অংশগ্ৰহণ কৰাটো শিক্ষা আহৰণৰ কেন্দ্ৰস্থ।

যিটো প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা শিক্ষা আহৰণ কৰা হয়, সামাজিক অংশগ্ৰহণ ইয়াত মুখ্য কাৰ্য। যেতিয়া পিতৃ-মাতৃয়ে ল'ৰা-ছোৱালীৰ লগত আদান-প্ৰদান কৰে, তেতিয়া আগবয়সতে তেওঁলোকৰ সামাজিক অংশগ্ৰহণ আৰম্ভ হয়। এইবিলাকে ল'ৰা-ছোৱালীক সমাজৰ সক্ষম নাগৰিক হ'বলৈ সহায় কৰে।

Lev Vygotskyৰ মতে যিবিলাক সম্প্ৰদায়ৰ মাজত ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ ডাঙৰ-দীঘল হয় সেই লোকসকলৰ কাম-কাজ, অভ্যাস, শব্দকোষৰ ব্যৱহাৰ আৰু ভাবচিন্তা অনুধাৱন কৰি শিক্ষা আহৰণ কৰে। ফলদায়কভাৱে সমিলমিলে কাম কৰা আৰু সহযোগিতাৰ পৰিবেশ সৃষ্টি কৰা স্কুলীয়া

শিক্ষাৰ এটা প্ৰয়োজনীয় অংশ। সমাজ বিজ্ঞানত শিক্ষালাভ আৰু শিক্ষাদান প্ৰক্ৰিয়াটো এনেদৰে প্ৰস্তুত কৰিব লাগে যাতে ই ঘাত-প্ৰতিঘাতৰ পৰিবেশত ছাত্ৰক শিক্ষা আৰু কৌশল আহৰণত সহায় কৰে। শিক্ষক আৰু ছাত্ৰ দুয়ো একেলগে শিক্ষালাভ কৰাৰ কাৰণে ই এটা সুযোগ। শিক্ষাদান কেৱল সম্ভেদ প্ৰেৰণ নহয়— সমূহীয়া কাৰ্য, তৰ্ক আৰু আলোচনাত ছাত্ৰসকলক জড়িত কৰিব লাগিব। শিক্ষাৰ্থী আৰু শিক্ষক দুয়োকে প্ৰকৃত সামাজিক পৰিস্থিতি বুজি উঠাত এই দিশে সহায় কৰে।

তলত উল্লেখ কৰা পৰামৰ্শাৱলীয়ে সমাজবিজ্ঞানত শিক্ষালাভ আৰু শিক্ষাদান প্ৰক্ৰিয়াটো অংশগ্ৰহণযোগ্য কৰি তুলিব পাৰে।

- ছাত্ৰসকলক দল হিচাপে কাম কৰিবলৈ নিয়োগ কৰক আৰু আপুনি এজন প্ৰশিক্ষক/সূত্ৰধৰ হওঁক।
- শ্ৰেণীৰ পৰিবেশ এটা তৈয়াৰ কৰি লওঁক। এনেকুৱা এটা শ্ৰেণীত দলীয় কাৰ্যৰ কাৰণে স্থান থাকিব আৰু য'ত শিকিবলগীয়া সমল ভগাই ল'ব পাৰিব।
- নিজৰ ভিতৰত পৰস্পৰে কেনেকৈ সহযোগিতা কৰিব লাগে, শিকাই দিয়ক।
- ছাত্ৰসকলে যাতে ভাবৰ/মতামত প্ৰকাশ কৰিবলৈ আৰু অন্য ছাত্ৰৰ তৰ্কক মূল্যাঙ্কন কৰিবলৈ পৰস্পৰে ভাবৰ আদান-প্ৰদান কৰিবলগা হয়, তেতিয়া তেনেকুৱা এটা পৰিবেশ তৈয়াৰ কৰক।
- স্কুলখনৰ সম্প্ৰদায়ৰ লগত যোগসূত্ৰ স্থাপন কৰক। খাদ্যাভাস, বিজুলিশক্তিৰ ব্যৱহাৰ আদিৰ বিষয়ে ছাত্ৰসকলক গাঁৱৰ পৰা তথ্য আহৰণ কৰিবলৈ কওঁক।
- সামাজিক সমস্যা যেনে— যৌতুকপ্ৰথা, জনসংখ্যা বৃদ্ধি, বাল্যবিবাহ আদিৰ বিষয়ে তৰ্ক-কথাবাতা-আলোচনাৰ আয়োজন কৰক।
- স্থানীয় সমল ব্যক্তি আৰু ৰাজহুৱা কৰ্মকৰ্তা যেনে— শিল্পী, কলাকুশলী, ডাকোৱাল, বেঞ্চৰ বিষয়ববীয়া, আৰক্ষী বিষয়া, খেতিয়ক আদিৰ লগত আলোচনা কৰিবলৈ ছাত্ৰক সুবিধা দিয়ক।

তলত ছাত্ৰৰ সামাজিক কামত অংশগ্ৰহণৰ বিষয়ে এটা উদাহৰণ দিয়া হৈছে। ২০০৫ চনত উৰিষ্যাৰ জিলা সৰ্বশিক্ষা অভিযানে, কোৰাপুট ইউনিচিফৰ (Unicef) সৈতে লগলাগি শিশু সংবাদদাতাৰ আঁচনি এখন আৰম্ভ কৰে। ইয়াৰ অংশীদাৰ আছিল People's Group for Children's development (PGCD)— ই আছিল ল'ৰা-ছোৱালী আৰু ইয়াৰ লগত সম্বন্ধ থকা সমস্যাবোৰৰ ওপৰত কাম কৰা এটা নাগৰিক অনুষ্ঠান (Civil Society)। কোৰাপুট জিলাৰ ১০ খন প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ৰ ১০০ জন ছাত্ৰক লৈ এই আঁচনিখন আৰম্ভ হয়। ২০১০ চনলৈ ই জিলাখনৰ ৬০০ খন স্কুলৰ ছয় হাজাৰ ল'ৰা-ছোৱালীক জড়িত কৰে। শিশুসংবাদদাতাসকলে মানুহৰ লগত আদান-প্ৰদান কৰি পাৰিপাৰ্শ্বিকতা, শিক্ষা, স্বাস্থ্য আৰু উন্নয়ন ইত্যাদিৰ বিষয়ে পৰ্যবেক্ষণ কৰে।

এই সমস্যাবোৰৰ তেওঁলোকে টোকা ৰাখি ‘অক্ষুৰদগাম’ নামৰ এখন বাতৰিকাকতৰ যোগেদি সংবাদ পৰিবেশন কৰে। ‘অনুপম ভাৰত’ নামৰ এখন দৈনিক সংবাদপত্ৰই গোটেই ৰাজ্যখনতে ইয়াক প্ৰকাশ কৰে আৰু বিতৰণ কৰে। যিবিলাক সমস্যাই বা ঘটনাই তেওঁলোকক, পিতৃ-মাতৃক, নিজৰ সম্প্ৰদায়ক আৰু গাঁওখনৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলায় তাৰ ওপৰত তেওঁলোকে পৰ্যবেক্ষণ কৰে, প্ৰশ্ন কৰে, সম্বন্ধৰ জোৰা লগায়, সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে আৰু প্ৰতিবেদন পেচ কৰে। চৰজমিন নিৰীক্ষণে দেখুৱাইছিল যে তেওঁলোকে সুস্থ আচৰণ কৰিছিল, নিজৰ নিজৰ সম্প্ৰদায়ত সফল বাৰ্তাবাহী আৰু পৰিবৰ্তনৰ চালিকা আছিল।

৫ নং কাৰ্যাৱলী

আপুনি সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদানৰ বিষয়ত এনে কাৰ্য সংঘটিত কৰেনে যিবোৰে সামাজিক অংশগ্ৰহণ/আদান-প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত সহায় কৰে? যদি কৰে, উল্লেখ কৰক

ধৰণ/কাৰ্যৰ বিৱৰণ	কাৰ্যৰ বিশদ বিৱৰণ

৬ নং কাৰ্যাৱলী

সমাজত থকা লিঙ্গসমস্যাৰ ওপৰত দুজন ছাত্ৰ ‘x’ আৰু ‘y’ আলোচনাত মিলিত হৈ আছে। x লিঙ্গ সমতাৰ ওপৰত আৰু y ইয়াৰ বিৰুদ্ধে। দুয়োজনৰে দৃষ্টিভঙ্গীৰ ওপৰত আলোচনাবোৰ কথোপকথনলৈ ৰূপান্তৰ কৰক।

৬.৩.৩ অৰ্থপূৰ্ণ কাৰ্য

ল’ৰা-ছোৱালীবোৰে যেতিয়া কাৰ্যাৱলীত ভাগ লয়, তেওঁলোকে তেতিয়া উত্তম শিক্ষা লাভ কৰে। প্ৰকৃত জীৱনত এইবোৰ প্ৰয়োজনীয় আৰু সাংস্কৃতিকভাৱেও প্ৰাসংগিক।

স্কুলত সংঘটিত কৰা বহুত কাৰ্য অৰ্থপূৰ্ণ নহয়, কাৰণ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে এইবোৰ বুজিও নাপায় আৰু ইয়াৰ উদ্দেশ্য আৰু ব্যৱহাৰিতাৰ ওপৰতো সজাগ নহয়। কেতিয়াবা স্কুলত কৰা কাৰ্যবোৰ সাংস্কৃতিক দিশৰ পৰা সঠিক নহয়, সেই কাৰণে ই অৰ্থপূৰ্ণ নহয়। বহুত স্কুলত বেলেগ বেলেগ সংস্কৃতিৰ পৰা অহা ল’ৰা-ছোৱালীয়ে একেলগে পঢ়ে। সাংস্কৃতিক বিভিন্নতা যেনে আচাৰ-ব্যৱহাৰ, অভ্যাস আৰু সামাজিক ভূমিকাই শিক্ষা আহৰণ প্ৰক্ৰিয়াত প্ৰভাৱিত কৰে। এটা সংস্কৃতিৰ অন্তৰ্ভুক্ত ছাত্ৰৰ বাবে যিবোৰ কাৰ্য অৰ্থপূৰ্ণ হয়, এটা বেলেগ সংস্কৃতিৰ পৰা অহা ছাত্ৰৰ কাৰণে সেয়া অৰ্থপূৰ্ণ নহ’বও পাৰে।

কাৰ্য্যৱলী-৭

আপোনাৰ স্কুলত ল'ৰা-ছোৱালীবিলাকৰ মাজত থকা সাংস্কৃতিক বিচিত্ৰতাৰ এটা দৃশ্য তৈয়াৰ কৰি লওঁক।

পৰিসৰ

বিশেষত্বসূচক বৈশিষ্ট্য

- ১। ভাষা
- ২। ধৰ্ম
- ৩। খাদ্যাভাস
- ৪। সামাজিক ভাগ
- ৫। সামাজিক ভূমিকা
- ৬। উৎসৱ

ব্যক্তিয়ে প্ৰাসংগিকতাত শিক্ষালাভ কৰে। ল'ৰা-ছোৱালীৰ সম্প্ৰদায় আৰু স্থানীয় বাতাবৰণে সৃষ্টি কৰা প্ৰাথমিক পৰিবেশত শিক্ষা আহৰণ কৰে। গছগছনি, চৰাইচিৰিকতি, ফলমূল, উৎসৱ, ধৰ্মীয় আচাৰ ইত্যাদি যিবিলাক তেওঁলোকৰ চৌপাশত দেখা পায়, অভিজ্ঞতা লাভ কৰে আৰু লগতে ইতিমধ্যে লাভ কৰা জ্ঞান শ্ৰেণীকোঠালৈ লৈ আহে, এইবিলাক আহিলাই সমাজবিজ্ঞান বুজি উঠাত/শিক্ষালাভত ভেটিৰ গঢ় দিয়ে।

এটা সঠিক প্ৰসংগ অৱতাৰণা কৰি শিক্ষালাভ আৰু শিক্ষাদানৰ কাৰ্য্য আপুনি বেছি অৰ্থপূৰ্ণ কৰিব পাৰে। প্ৰকৃত জীৱনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কাৰ্য্য সমাপন কৰিলে/দেখুৱালে সঠিক প্ৰসংগ পাব পাৰি। উদাহৰণ স্বৰূপে 'আমাৰ পাৰিপাৰ্শ্বিকতা' পাঠটো আৰম্ভ কৰাৰ আগতে, আপুনি শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰসকলক ওচৰৰ ঠাইলৈ লৈ যাব পাৰে। ঘূৰি অহাৰ পাচত তেওঁলোকে কি কি জীৱন্ত বস্তু আৰু কি নিৰ্জীৱ বস্তু দেখা পালে, সেই বিষয়ে প্ৰশ্ন কৰক। অন্য এটা উদাহৰণ হ'ল, আপুনি স্থানীয় শিল্পী বা শিল্পবিদ্যা জনা লোকক তেওঁলোকৰ কাৰ্য্যৱলী প্ৰদৰ্শন কৰিবলৈ আমন্ত্ৰণ জনাওঁক অন্যথা ছাত্ৰসকলক তেওঁলোকৰ কৰ্মস্থলীলৈ চাবৰ কাৰণে অনুমতি দিয়ক।

কাৰ্য্যৱলী-৮

১। আপোনাৰ এলেকাত উপলব্ধ সম্পদ কিছুমান (যেনে সামগ্ৰী, জন্তু, নদী) তালিকাভুক্ত কৰক যিবোৰক সমাজ বিজ্ঞান শিকোৱাত ভিত্তি হিচাপে ল'ব পাৰি।

২। আপোনাৰ এলেকাত থকা দুটা অনুষ্ঠান/প্ৰতিষ্ঠানৰ (যেনে ডাকঘৰ) নাম লওঁক যি দুটাক শিক্ষা লাভ কৰাৰ কাৰণে সম্পদ হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা যায়। কেনেকৈ শিক্ষালাভ কৰাৰ সম্পদ হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব, তাৰ বৰ্ণনা দিয়ক।

৩। সমাজ বিজ্ঞান বুজাৰ কাৰণে তাৎপৰ্যপূৰ্ণ দুটা স্থানীয় উৎসৱৰ নাম দিয়ক।

৪। সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষা দানত উদাহৰণ স্বৰূপে দেখুৱাব পৰা মানুহৰ কেইবিধমান কাম-কাজৰ বৰ্ণনা কৰক (যেনে জ্বলাখৰিৰ সংগ্ৰহ, মাছধৰা)

৬.৩.৪ পূৰ্বে আহৰণ কৰা জ্ঞানৰ লগত নতুন সম্ভেদৰ যোগ

যি কথা ইতিমধ্যে বুজিব পৰা গৈছে আৰু বিশ্বাসত লোৱা হৈছে, তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি নতুন জ্ঞানৰ ৰূপ দিয়া হয়।

অলপতে হৈ যোৱা গৱেষণাই দেখুৱাইছে শিক্ষালাভৰ কাৰণে পূৰ্বে আহৰণ কৰা জ্ঞানৰ

লগত নতুন খবৰ/সম্ভেদৰ যোগসূত্ৰ ঘটোৱাৰ সামথ্যৰ প্ৰয়োজনীয় দিশ। যিবোৰ তথ্য বা কাম-কাজ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক দিয়া হয়, সেইবোৰক ভিত্তি কৰি তেওঁলোকে নিজৰ জ্ঞানৰ বিকাশ ঘটায়— ইয়াৰ কাৰণে তেওঁলোকে নতুন ধাৰণা বৰ্তিথকা ধাৰণাৰ লগত লগ লগায়। সম্পূৰ্ণৰূপে অপৰিচিত কিবা এটা বুজি উঠা বা শিকি লোৱা কোনো এজনৰ কাৰণে সম্ভৱ নহয়। হাতত আহি পৰা বস্তু এটা বুজি উঠিবলৈ, তাৰ ওপৰত পূৰ্বৰ ধাৰণা থকাৰ প্ৰয়োজন। উদাহৰণ স্বৰূপে আপুনি ইতিমধ্যে জনাজাত কাহিনী ব্যৱহাৰ কৰিব, ‘গণতন্ত্ৰ’ এই পাঠটো বুজিবৰ কাৰণে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক পল্লীসভা/গাঁওসভা অনুষ্ঠিত কৰি লগতে আলোচনা কৰিবলৈ ক’ব। এইদৰে ‘পৰিবহণ ব্যৱস্থা’ বুজি উঠিবৰ কাৰণে কিছুমান ছবি নাইবা ভিডিও প্ৰদৰ্শন কৰি দেখুৱাব।

অনুগ্ৰহ কৰি সমাজ বিজ্ঞানৰ পাঠ্যপুথিৰ পৰা কিছুমান পাঠ বাছি লৈ পেচ কৰক— ইয়াৰ লগত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ পূৰ্বতে থকা জ্ঞানৰ লগত সম্বন্ধ কৰক।

কাৰ্য্যৱলী-৯

প্ৰাথমিক সমাজবিজ্ঞানৰ পাঠ্যপুথিৰ পৰা আপোনাৰ স্থানীয় অৱস্থাৰ লগত খাপ খুৱাই কিছুমান পাঠ বাছি লওঁক। ল’ৰা-ছোৱালীৰ ইয়াৰ সম্বন্ধে থকা আগৰ জ্ঞান-কাহিনী, ঘটনাৰ ব্যাখ্যাকৰণ, অডিঅ’-ভিডিঅ’ দেখুওৱা সমূহীয়া কাম, প্ৰশ্ন আৰু উত্তৰ ইত্যাদি উল্লেখ কৰক। ইয়াৰ এটা আপোনাৰ আগত দাঙ্গি ধৰা হৈছে।

পাঠৰ নাম	ল’ৰা-ছোৱালীৰ পূৰ্বৰ জ্ঞানৰ পৰা উল্লেখ কৰা
১। গণতন্ত্ৰ	(ক) পল্লীসভা/গাঁওসভা অনুষ্ঠিত কৰিবলৈ অনুমতি দিয়া নাইবা পল্লীসভা/গাঁওসভাৰ ভিত্তিত প্ৰদৰ্শন (খ) গণতান্ত্ৰিক নীতিৰ বৰ্ণনা কৰিবলৈ এটা কাহিনী বৰ্ণনা কৰক।

কৰক।

পিচত প্ৰশ্ন আৰু উত্তৰৰ সহায় ল’ব।

২।

৩।

পূৰ্বতে আহৰণ কৰা জ্ঞানৰ লগত হাতত থকা কামৰ সম্বন্ধ ঘটাবলৈ আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক সহায় কৰাৰ কাৰণে আপোনালৈ কিছুমান পৰামৰ্শ আগবঢ়োৱা হ’ল।

- পাঠ এটা আৰম্ভ কৰাৰ আগতে তাৰ বিষয়বস্তু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ লগত আলোচনা কৰি লওক। নিশ্চিত কৰক যে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে ইতিমধ্যে এটা জ্ঞান লাভ কৰিছে (পাঠটো আৰম্ভ কৰাৰ আগতে)
- প্ৰায়ে দেখা যায় ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ আগতে পোৱা জ্ঞান সম্পূৰ্ণ নহয় বা সেই বিষয়ে অসত্য ধাৰণা আৰু ভ্ৰান্ত ধাৰণা আছে। সেই কাৰণে অসত্য ধাৰণা আৰু ভ্ৰান্ত এই দুয়োবিধ দূৰ কৰিবৰ কাৰণে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ পূৰ্বৰ ধাৰণাবোৰ অনুসন্ধান কৰি লওঁক।
- নিজৰ ফালৰ পৰা কিছু প্ৰস্তুতকৰণৰ কাৰ্য্য কৰিবলৈ ছাত্ৰক কওক।

- এনেকুৱা ধৰণৰ প্ৰশ্ন ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক কৰক যিবিলাকে তেওঁলোকে জানি থোৱা আৰু শ্ৰেণীত শিকিবলগীয়া কথাৰ মাজত সম্বন্ধ বিচাৰি পায়।
- বিভিন্ন বিষয়ত জ্ঞানৰ পৰস্পৰ সম্বন্ধ বিষয়ক নিৰ্ণয় কৰক।
- সামাজিক সমস্যাৰ ওপৰত কথাবাতা, তৰ্ক, যুক্তিদৰ্শন আৰু প্ৰশ্নৰ অৱতাৰণা কৰক।

৩.৪ জ্ঞান আয়ত্বৰ বিকাশ আৰু সাধাৰণবোধৰ গঠন

বুৰঞ্জী, ভূগোল, ৰাজনীতিবিজ্ঞান আৰু অৰ্থনীতি বিষয়কেইটাৰ পৰা যিবোৰ পাঠ সমাজবিজ্ঞানত সামৰি লোৱা হৈছে, তাত নিশ্চয় এই বিষয়বোৰৰ ধাৰণা/সূত্ৰবোৰ যেনে সম্প্ৰদায়, জনসংখ্যাৰ অধ্যয়ন, সংস্কৃতি, উন্নয়ন, পাৰিপাৰ্শ্বিকতা আৰু আৱশ্যকতা ইত্যাদি অন্তৰ্ভুক্ত হৈছে। ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কাম-কাজ কৰোতে, অভিজ্ঞতাৰ পৰা আৰু চিত্ৰ অংকনৰ যোগেদি এই ধাৰণাসমূহে গঢ় লয়। এই দিশবোৰৰ ওপৰত সমাজবিজ্ঞানৰ শিক্ষাদান, বিকশিত জ্ঞান আয়ত্ব কৰাৰ সামৰ্থ-পৰ্যবেক্ষণ, চিনাক্তকৰণ আৰু বিভাগকৰণৰ যোগেদি— এইবিলাকে সামাজিক সমস্যা বুজি উঠাত মুখ্য ভূমিকা লয়। সমস্যাবোৰৰ উদাহৰণ হ'ল— দাৰিদ্ৰ্য, নিৰক্ষৰতা, জনসংখ্যা বৃদ্ধি আৰু সম্প্ৰদায়িকতা। জ্ঞান আয়ত্ব কৰা বিকাশ কেইবাটাও স্তৰৰ মাজেদি যায়। সেই কাৰণে শিক্ষাৰ বেলেগ বেলেগ স্তৰত সমাজ বিজ্ঞান শিকাওতে আৰু ইয়াৰ পাঠ্যপুথিৰ তালিকা আৰু কৌশলবোৰ সংঘবদ্ধ কৰোতে চাব লাগে যাতে জ্ঞান আয়ত্ব কৰাৰ যি স্তৰকেইটা পায় তাৰ লগত ই খাপ খোৱা হ'ব।

জ্ঞান আয়ত্ব কৰা সামৰ্থ বেলেগ বেলেগ বয়সত/খাপত বিকাশ হয়, সেয়া আপুনি সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষক, হিচাপে জানিব লাগিব। এই মতবাদৰ তাত্ত্বিকসকলে বিশেষকৈ Piaget, Gessel, Erikson and Spockয়ে বিশ্বাস কৰে যে বিকাশৰ বেলেগ বেলেগ স্তৰ/খাপ আছে, কিন্তু প্ৰত্যেকজনে ল'ৰা-ছোৱালীৰ চিন্তা কৰা আৰু শিকাৰ পদ্ধতি অধ্যয়ন কৰাৰ কাৰণে বেলেগ বেলেগ দিশৰ ওপৰত জোৰ দিছে। Jean Piaget ৰ(১৮৯৬-১৯৮০) মতবাদেই বোধহয় ইয়াত আটাইতকৈ চৰ্চিত। প্ৰাথমিক শিক্ষাত পাঠ্যপুথিৰ তালিকা আৰু শিক্ষাদানৰ কৌশল পৰিকল্পনা কৰোতে Piaget's মতবাদৰ প্ৰচুৰ তাৎপৰ্য আছে। তেওঁৰ মতবাদ এতিয়া আমি আলোচনা কৰিম।

ওপৰত উল্লেখিত মতবাদৰ বিষয়ে শিকাৰ আগতে ল'ৰা-ছোৱালীৰ আচৰণৰ ওপৰত কৰা আমাৰ পৰ্যবেক্ষণ আৰু তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা প্ৰশ্নবোৰৰ উত্তৰ দিয়া যাওঁক।

কাৰ্যাৱলী-১০

১। এবছৰীয়া এটা শিশুৱে উপহাৰ হিচাপে পোৱা পুতলা, কলম বা পেঞ্চিল বা কিতাপ কি কৰে?

২। চাৰিওফালে থকা মানুহবোৰৰ লগত দুবছৰীয়া এটা শিশুৱে কেনেকৈ আদান-প্ৰদান কৰে?

৩। এটা পাঁচ বছৰীয়া আৰু এটা দহ বছৰীয়া ল'ৰাৰ বেলেগ বেলেগ কুকুৰৰ শ্ৰেণী আৰু এটা গাধ আৰু ঘোৰাৰ মাজত প্ৰাৰ্থক্য উলিওৱা সামৰ্থৰ হেৰফেৰ কি— তাৰ ওপৰত আপোনাৰ পৰ্যবেক্ষণৰ টোকা ৰাখি থওঁক।

সিপিটিৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰবোৰ দিবলৈ যাওঁতে নিশ্চয় আপোনাৰ নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ কাৰ্য বা আপোনাৰ ওচৰে-পাঁজৰে থকা ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ কাৰ্য মনত পৰিছে। Jean Piaget আছিল

ছুইজাৰলেণ্ডৰ মনোবৈজ্ঞানিক আৰু তেওঁ প্ৰায় ১৬ বছৰকাল নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ কাৰ্য নিৰীক্ষণ কৰি তেওঁলোকে জ্ঞান/শিক্ষা আয়ত্ত কৰা কৌশল আৰু স্তৰবোৰৰ ওপৰত এটা তত্ত্বগত সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিছিল।

৬.৪.১ Piaget's মতবাদ

ল'ৰা-ছোৱালীৰ বিকাশ সাধনত Piagetয়ে চাৰিটা স্তৰ/কালৰ বৰ্ণনা দিছিল; জ্ঞানেন্দ্রিয় গতিসঞ্চালক (sensory motor), পূৰ্ব কাৰ্যক্ষম, আকাৰ বিশিষ্ট কাৰ্যক্ষম আৰু ৰীতিমতে হোৱা কাৰ্যক্ষম। এই চাৰিওটা স্তৰ ইটোৰ পৰা সিটো বেলেগ, আৰু প্ৰত্যেকে এজন ব্যক্তিয়ে তেওঁৰ পাৰিপাৰ্শ্বিকতাৰ প্ৰতি কেনে প্ৰতিক্ৰিয়া প্ৰকাশ কৰে, তাৰ বৰ্ণনা দিয়ে। এই চাৰিওটা স্তৰ আলোচনা কৰা হওঁক।

Sensory motor (জ্ঞানেন্দ্রিয় গতিসঞ্চালক)

জন্মৰ পৰা দুবছৰ অৰ্থাৎ ভাষা শিকালৈকে এই স্তৰৰ সময়। এই স্তৰত শিশুৱে যি দেখা পায় আৰু শুনা পায়, সেয়া দৈহিক আৰু গতিসঞ্চালকৰ দ্বাৰা সম্বন্ধ ঘটায়— অভিজ্ঞতাৰ লগত। যি দেখা যায় আৰু শুনা পায়, সেয়াই অভিজ্ঞতা। কেঁচুৱাবোৰে কৰা দৈহিক কথৰ যোগেদি পৃথিৱীৰ ওপৰত এটা জ্ঞান লাভ কৰে। এটা কেঁচুৱাই জন্মতে অনুমানৰে কৰা আৰু নিজে কিবা এটা ভাবি লোৱা অৱস্থাৰ পৰা এই স্তৰৰ শেষ অৱস্থালৈ গতি কৰোতে প্ৰতিকল্পপী ভাব/চিন্তাৰ জন্ম দিয়ে। কেঁচুৱা বেছি শৃংখলাবদ্ধ হয় আৰু কাৰ্যবোৰ কম পৰিমাণে আলেং আঠেং হয়। বাতাবৰণৰ লগত যেতিয়া মুখামুখী হয়, নিজে নিজে কিবা বুজি লোৱা অৱস্থাৰ পৰা পৰীক্ষা কৰা আৰু ভুল কৰা পদ্ধতিত শিক্ষা লাভ কৰা আৰু সাধাৰণ সমস্যা সমাধানৰ স্তৰলৈ আগুৱাই যায়।

পূৰ্ব কাৰ্যক্ষম

এই স্তৰত ল'ৰা-ছোৱালীৰ বয়স ২ৰ পৰা ৭ বছৰ আৰু প্ৰাপ্তবয়স্কৰ লগত যদি তুলনা কৰা হয় এওঁলোকৰ মানসিক চিন্তাধাৰা অযুক্তিকৰ আৰু নিজক লৈ সচেতন। এই স্তৰত এইটোৱেই বিশেষত্ব। ল'ৰা-ছোৱালীয়ে এতিয়া বস্তুসামগ্ৰী, ঠাই আৰু মানুহক বুজাবলৈ পোহৰ ছবি, শব্দ আৰু চিত্ৰ অংকণ ব্যৱহাৰ কৰে। স্থায়ী ধাৰণা আৰু মানসিক চিন্তা/যুক্তি দেখুওৱাত সমৰ্থ হয়। কিন্তু যি কোনো কাম কৰাৰ ক্ষমতা এওঁলোকে এই স্তৰত বহন নকৰে। মানসিকভাৱে সক্ষম কিন্তু দৈহিকভাৱে অক্ষম। চিন্তাধাৰা এতিয়াও আত্মকেন্দ্ৰিক। অন্য লোকৰ চিন্তাধাৰা/দৃষ্টিভংগী গ্ৰহণ কৰাত এনে ল'ৰা-ছোৱালীৰ অসুবিধা হয়।

আকাৰ বিশিষ্ট কাৰ্যক্ষম

এই স্তৰটো ৭ৰ পৰা ১১ বছৰৰ ভিতৰত পৰে। এই সময়ছোৱাত ল'ৰা-ছোৱালীয়ে যুক্তি সহকাৰে বিবেচনা কৰে আৰু চাৰিওকাষৰ পাৰিপাৰ্শ্বিকতাৰ সন্মুখীন হওঁতে যিবোৰ ধাৰণা আছে, সেয়া বুজিবলৈ চেষ্টা কৰে। প্ৰয়োজনীয় ধাৰাসমূহ হ'ল।

■ ক্ৰমিক শৃঙ্খলা (seriation) : আকাৰ, গঠন আৰু অন্যান্য গুণবিশিষ্টৰে সামগ্ৰীবোৰ ভাগ কৰাত পাৰ্থক্য আহৰণ কৰা।

■ Transitivity : উপাদান/অৱস্থাবোৰ ক্ৰমিক শৃঙ্খলাত বিৰাজ কৰোতে ইয়াৰ মাজত থকা

যুক্তিকৰ সম্বন্ধ বিচাৰি উলিয়াবলৈ সামৰ্থ্য হোৱা। উদাহৰণ স্বৰূপে ‘ক’ খতকৈ ওখ, ‘খ’, ‘গ’তকৈ ওখ, তেন্তে ‘ক’, ‘গ’তকৈ নিশ্চিতভাৱে ওখ হ’ব।

■ বিভক্তকৰণ : বহুত বস্তু দেখিবলৈ পোৱা মতে, আকাৰমতে আৰু অন্যান্যভাৱে নাম আৰু চিনাক্তকৰণ কৰাৰ সামৰ্থ্য থকা।

■ উপাদান/সামগ্ৰীবোৰৰ চেহেৰা বা সজাই তোলাৰ লগত এইবিলাকৰ সংখ্যা, দৈৰ্ঘ্য বা সংখ্যাৰ কোনো সম্বন্ধ নাই। ইয়াকো বুজিব লাগিব।

■ আত্মকেন্দ্ৰীয়তা বিলোপসাধন : অন্য লোকৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰে ঘটনাৰ বিচাৰ কৰা। এই স্তৰত কেৱল প্রকৃত ঘটনা থকা সমস্যাহে সমাধান কৰে; ধাৰণাৰ ওপৰত বা ভাবমূলক নহয়।

ৰীতিমতে হোৱা কাৰ্যক্ষম

এই স্তৰটো ১১ বছৰমান বয়সত আৰম্ভ হয় আৰু প্ৰাপ্তবয়স্কলৈকে চলি থাকে। অৰ্থাৎ যৌৱনপ্ৰাপ্তিৰ পৰা এই স্তৰ আৰম্ভ হয়। ভাবপূৰ্ণ আৰু আকাৰ বিশিষ্ট (concrete) ৰূপত ল’ৰা-ছোৱালীয়ে চিনাক্ত কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। যুক্তিসন্মতভাৱে বিচাৰ কৰে আৰু প্ৰাপ্ত তথ্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সিদ্ধান্তলৈ আহে। প্ৰাপ্ত বয়স্কই এজন বৈজ্ঞানিকৰ নিচিনাকৈ চিন্তা কৰে, সমস্যা সমাধানৰ কাৰণে উপায় বিচাৰ কৰে আৰু শৃঙ্খলাবদ্ধভাৱে সমাধানৰ পৰীক্ষা কৰে। তেওঁলোকে আনুমানিক ধাৰণাৰ বিকাশ ঘটায় নতুবা পৰীক্ষা কৰি চায় আৰু সিদ্ধান্তলৈ আহে যে কোনটো প্ৰণালী সমস্যা সমাধানত ব্যৱহাৰ কৰিব।

শিশুৰ ক্ৰমাগত জ্ঞান আয়ত্বত থকা বিশেষত্ববোৰ চালিজাৰি চোৱাৰ পাচত, এতিয়া চোৱা যাওঁক সমাজ বিজ্ঞান শিকোৱাৰ কাৰণে আৰু সহায় কৰাত এই কাৰকসমূহে কেনেকৈ সহায় কৰে।

কাৰ্যাবলী-১১

- ১। সপ্তম শ্ৰেণীৰ (Class VII) ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক ‘শিল্পকলা আৰু উদ্যোগ’ এই পাঠটো পঢ়াবৰ কাৰণে এটা কাৰ্য কৰাৰ/শিক্ষাদানৰ পৰিবেশৰ পৰামৰ্শ দিয়ক।
- ২। Piagetৰ পৰ্যায়গত বিকাশ মতবাদৰ লগত সংগতি ৰাখি পাৰিপাৰ্শ্বিকতা আৰু সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষা দানত বিস্তৃত প্ৰভেদবোৰ চিত্ৰৰ যোগেদি বুজাই দিয়ক

৬.৪.২ শিক্ষাৰ্থীৰ মাজত ধাৰণাৰ গঠনপ্ৰক্ৰিয়া

কিছুমান বস্তু বা ঘটনা একেলগে সন্নিৱিষ্ট হৈ থাকে আৰু কিছুমান নাথাকে। এই প্ৰক্ৰিয়াটোক স্বীকৃতি দিয়া আৰু ধাৰণা গঠন দুয়োটাৰ সম্বন্ধ আছে। ল’ৰা-ছোৱালীবোৰে স্থিৰ কৰিব লাগিব কিহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি তেওঁলোকে বিভিন্ন জ্ঞানৰ আধাৰ স্থাপিত কৰে। এই বিভাগবোৰৰ কিছুমান গুণ/ধৰ্ম থাকে আৰু এইবোৰ ইতিমধ্যে অন্য লোকৰ ধাৰণাত ধৰা দিছে। ল’ৰা-ছোৱালীয়ে এটা ধাৰণা সৃষ্টি/গঠন কৰিবলৈ উল্লেখিত গুণবোৰ বিচাৰি উলিয়াব জানিব লাগিব। উদাহৰণবোৰক তুলনা কৰি আৰু প্ৰভেদবোৰ ৰিজাই বিশেষত্ববোৰ বিচাৰ কৰা হয়। ইয়াকে Exemplars বুলি কোৱা হয় অৰ্থাৎ উদাহৰণবোৰৰ বিশেষত্ব। আমাৰ উদ্দেশ্য হ’ল ল’ৰা-ছোৱালীৰ মাজত আনুমানিক ধাৰণা কেনেকৈ গঠন হয় আৰু আমি কেনেকৈ ইয়াক সহজসাধ্য কৰিব পাৰো।

তলত উল্লেখ কৰা কাৰ্যই আপোনাক ধাৰণা গঠন আৰু প্ৰক্ৰিয়াটোক সহজসাধ্য কেনেকৈ কৰিব পাৰি তাক বুজাত সহায় কৰিব

কাৰ্যাৱলী-১২

- ১। ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কৰা খেলাক ভিত্তি কৰি তলৰ দফাকেইটাৰ ওপৰত মন্তব্য কৰক
  - (i) দুটা পৰিস্থিতি য'ত ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ইজনে সিজনক শিক্ষাদানত জড়িত হয়, উল্লেখ কৰক।
    - (ক)
    - (খ)
  - (ii) খেলাধুলা কৰাৰ সময়ত ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কেনেকৈ শিক্ষালাভ কৰে, দুটা উদাহৰণ দিব।
- ২। শ্ৰেণী বা ঘৰত ল'ৰা-ছোৱালীয়ে দেখুওৱা ব্যৱহাৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি তলত উল্লেখ কৰা দফাকেইটাৰ উত্তৰ দিয়ক।
  - (i) অন্যৰ লগত দৃষ্টি ৰাখি বা শুনি ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কি শিকে, তাৰ দুটা উদাহৰণ দিয়ক।
    - (ক)
    - (খ)
  - (ii) বাতাবৰণে ল'ৰা-ছোৱালীক শিক্ষা লাভত কেনেকৈ সহায় কৰে?

ওপৰৰ দফাকেইটাৰ উত্তৰ দিওঁতে আপুনি গম পাইছে যে পাৰিপাশ্চিকতাই ল'ৰা-ছোৱালীৰ ধাৰণা গঠনত এটা প্ৰয়োজনীয় ভূমিকা পালন কৰে। এই পাৰিপাশ্চিকতা ল'ৰা-ছোৱালীৰ চৌপাশে থকা আৰু ওচৰ সম্বন্ধীয়। ধাৰণা গঠনে ল'ৰা-ছোৱালীক খবৰবোৰ সন্নিৱিষ্ট কৰি ভাবৰ সৃষ্টি কৰাত সহায় কৰে।

কেইটামান পৰামৰ্শ দিয়া হ'ল—

- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক বহুত উপাদানৰ যোগান ধৰক— লিখিত/চিত্ৰাশীল (উদাহৰণ— তেওঁলোকক বেলেগ বেলেগ জন্তুৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিবলৈ দিয়ক), নতুবা প্ৰকৃত বস্তু (যেনে— বীজ,গছৰ পাত)। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ লগত প্ৰকৃত বস্তুবিলাকৰ যোগেদি কাম কৰা বেছি বাঞ্ছনীয়।
- সৰু সৰু দলত ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক ভাগ কৰি লওঁক। তেওঁলোকক কওঁক যাতে উপাদানবোৰ এনেদৰে থুপ খুৱাই ল'ব যাতে গোটবোৰে অৰ্থপূৰ্ণ ভাব প্ৰকাশ কৰে।
- গোটবোৰক নামাঙ্কন কৰক।
- গোটবোৰ কেনেকৈ সংগ্ৰহ কৰিলে, প্ৰমাণ সহকাৰে বা উদাহৰণ দি বৰ্ণনা কৰক।

আনুমানিক ধাৰণা গঠন আৰু শিক্ষাদানৰ কৌশল

একে আকাৰত চাৰিকোণীয়াকৈ কাটি ছবিৰে সৈতে এটা খাম এটা বা ততোধিক দলবান্ধি থকা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক দিয়া হৈছে। তেওঁলোকক ছবিবোৰ যিমানটা ভাগত পৰা যায় সেইদৰে

ৰাখিবলৈ কোৱা হৈছে। ভাগবোৰৰ তেওঁলোকে নাম দিয়ক আৰু নামাঙ্কনৰ বিষয়ে ন্যাৰ্যতা প্ৰদান কৰক। এখন কাগজত শিক্ষকে ছাত্ৰসকলক একেলগৰ ছবিবোৰ আঠা লগাই থ'বলৈ ক'ব। তেতিয়া তেওঁলোকে প্ৰত্যেকখন ছবি উল্লেখ্য ভাগত থ'ব। শ্ৰেণীৰ অন্য ছাত্ৰসকলে ইয়াক নিৰীক্ষণ কৰিব।

৬.৬ পৰ্যায়ক্ৰমে শিক্ষা আয়ত্বৰ আৰম্ভণি

সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদানত ল'ৰা-ছোৱালীৰ বিকাশৰ পৰ্যায় আৰু পাৰিপাশ্ৰিকতা দুয়োটাৰে ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া প্ৰয়োজন। এই দুয়োটাৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি যদি সমাজ বিজ্ঞান পঢ়ুৱা হয়, ল'ৰা-ছোৱালীৰ পৰ্যায়গত শিক্ষা আহৰণত দক্ষতা বাঢ়ে আৰু ইয়ে সমাজৰ সামাজিক/আৰ্থিক সমস্যাবোৰ বুজি উঠাত সহায় কৰে। আমাৰ দেশত ল'ৰা-ছোৱালী তিনিটা সামাজিক/সাস্কৃতিক পৰিবেশৰ পৰা আহে— নগৰীয়া, গ্ৰামীণ আৰু জনজাতি অধ্যুষিত। এই তিনিওটা ভাগৰ সামাজিক সমস্যাসমূহ বেলেগ বেলেগ। সেইধৰণে ধাৰাও বেলেগ আৰু ধাৰণ গঠনো ভিন্ন। সেই কাৰণে ল'ৰা-ছোৱালীৰ বয়সৰ পৰ্যায়ক্ৰমে যি শিক্ষাদান আৰু সমলক দুইটা সামৰি শিকোৱাৰ প্ৰক্ৰিয়া বেলেগ হ'ব।

সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদানত Pedagogyৰ বিষয়ে আৰম্ভ কৰাৰ আগতে অভিজ্ঞতা আৰু নিৰীক্ষণৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি আৰু ইয়াৰ কি প্ৰভাৱ তাক দেখুৱাই— তলৰ প্ৰশ্নবোৰৰ উত্তৰ দিয়ক।

কাৰ্যাৱলী-১৩

- ১। নগৰৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে সচৰাচৰ দেখা পোৱা বা মুখামুখি হৈ থকা পৰিস্থিতি/ধাৰণাৰ তালিকা বনোৱা। (উদাহৰণ : হোটেল, চিনেমা, ৰাস্তাত ঘটি থকা দুৰ্ঘটনা)
- ২। গাঁও অঞ্চলৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে সচৰাচৰ দেখা পোৱা/মুখামুখি হোৱা পৰিস্থিতি/ধাৰণাৰ তালিকা বনোৱা।
উদাহৰণ : গৰু, বলদ গৰু/গৰুৰ গাড়ী
- ৩। এটা জনজাতীয় ল'ৰা-ছোৱালীয়ে সচৰাচৰ দেখা পোৱা/মুখামুখি হোৱা পৰিস্থিতি/ধাৰণাৰ তালিকা বনোৱা।
(উদাহৰণ : বনৰীয়া জন্তু, অৰণ্য, জনজাতীয়সকলৰ উৎসৱ)

৬.৫.১ নিৰ্দেশৰ আৰ্হি তৈয়াৰ : জটিল Pedagogyৰ ব্যৱহাৰ

নিজৰ পৰিস্থিতি, প্ৰয়োজন আৰু সমস্যাৰ সম্বন্ধে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল সূক্ষ্ম নিৰীক্ষণকাৰী। এইবোৰ সমাধানৰ কাৰণে আপুনি উপায় বা নিৰ্দেশ নিদিব। বৰং আপুনি তেওঁলোকক নিজৰ সামৰ্থৰ ওপৰত সজাগ কৰক আৰু চিন্তা আৰু যুক্তি গ্ৰহণৰ কাৰণে উৎসাহিত কৰক। বেলেগ বেলেগ বিষয়ৰ ওপৰত তেওঁলোকক মতামত দিবলৈ কওঁক। একে সময়তে তেওঁলোকে কি ক'ব বিচাৰে তাক শুনিবলৈ সাজু হৈ থাকিব। তেওঁলোকৰ মতামতবোৰক সন্মান দেখুৱাব যদিও ইয়াৰ বহুতৰে লগত আপুনি সহমত নহ'ব পাৰে। ইয়াৰ প্ৰচুৰ Pedagogic মূল্য আছে আৰু যেতিয়া আপুনি এই পদ্ধতি শৃংখলাবদ্ধভাৱে ব্যৱহাৰ কৰে, ইয়াক Critical Pedagogy হিচাপে জনা যায়।

Critical Pedagogy

Critical Pedagogyয়ে সূক্ষ্মভাৱে সমস্যাবোৰৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিবলৈ সুবিধা দিয়ে। এই সমস্যাবোৰৰ উদাহৰণ হ'ল— জনসংখ্যা বৃদ্ধি, বাল্যবিবাহ, শিল্পায়ন আৰু বিভিন্ন দিশৰ পৰা ৰাজনৈতিক, আৰ্থিক, মূল্যবোধ— উল্লেখিত সমস্যাবোৰ বিচাৰ কৰি চোৱা হয়। এই প্ৰক্ৰিয়াই মুক্ত/গণতান্ত্ৰিক আদান-প্ৰদান আৰু নানান দৃষ্টিভঙ্গীৰ গ্ৰহণযোগ্যতা বিচাৰে আৰু বিভিন্নজনৰ দৃষ্টিভঙ্গীক উৎসাহিত কৰা আৰু স্বীকৃতি দিয়া, মুক্ত সিদ্ধান্তৰে সমূহীয়া সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰাত সুবিধা কৰি দিয়া। ইয়াত শিক্ষকৰ ভূমিকা হ'ল— স্বাধীনভাৱে চিন্তা কৰিবলৈ উৎসাহ দিয়া, বিভিন্ন দিশৰ পৰা চিন্তা কৰিবলৈ সুবিধা দিয়া, চিন্তাধাৰাক প্ৰকাশ কৰিবলৈ সুবিধা দিয়া, চিন্তাধাৰণা/মতামত বিশ্লেষণ কৰা আৰু সমূহীয়া সিদ্ধান্তলৈ অহা।

কাৰ্যাৱলী-১৪

আপোনাৰ এলেকাত নতুনকৈ দেখা দিয়া দুটা সমস্যা উল্লেখ কৰক আৰু শিক্ষাৰ্থীসকলৰ মতামত লিপিবদ্ধ কৰক। তেওঁলোকৰ সামাজিক/সাংস্কৃতিক পৰিস্থিতি আৰু মতামতৰ সম্বন্ধ বিচাৰ কৰক।

(ক)

(খ)

বিচাৰ্য বিষয় : উৰিষ্যাৰ এজন জনজাতীয় ল'ৰাই কেনেকৈ শিক্ষালাভ কৰে?

এটা ল'ৰাই উৰিষ্যাৰ এখন জনজাতীয় গাঁৱত শুই উঠিয়ে ককায়েক/ভায়েক/বায়েক/ভনিয়েকৰ লগত খেল কৰাত লাগে। নহ'লে ঘৰচীয়া জীৱজন্তু, গাহৰি, কুকুৰা, ছাগলীৰ লগত খেলে। পুৱা ৭ বজাত সি নিজৰাৰ ওচৰলৈ যায় প্ৰাতঃকৰ্মৰ কাৰণে আৰু এঘণ্টাৰ পাচত ঘূৰি আহে। ঘূৰি আহোতে বাটত পোৱা ফলমূল গোটাই আনে যেনে আম, মটৰমাহ, তেতেলি ইত্যাদি। ৮.০০ বজাৰ পৰা ৯ বজাৰ ভিতৰত ল'ৰাই আহাৰ লয় আৰু মাক-দেউতাকৰ লগত খেতিপথাৰলৈ খেতিৰ কামত বা খেতি চপোৱাৰ কামত সহায় কৰিবলৈ ওলাই যায়। খেতিপথাৰতে সি/তাই আহাৰ গ্ৰহণ কৰে, জুইৰ কাৰণে খৰি গোটায়, লগতে ফলমূল, শাক-পাচলি আৰু গছৰ আলুও। মাক-দেউতাক কামত ব্যস্ত থাকোতে সৰু হৈ থকা ভায়েক/ভনিয়েকৰ তদাৰক কৰে। ৫ বজাত ঘৰলৈ ঘূৰি আহে। যদি মাক-দেউতাকৰ লগত খেতিপথাৰলৈ নাযায় আৰু পঢ়াশালিত শিক্ষক সেইদিনা উপস্থিত থাকে, পঢ়াশালিলৈ যাব কিন্তু দুঘণ্টা বা তিনিঘণ্টাৰ ওপৰত পঢ়াশালিত নাথাকে। যদি পঢ়াশালিত শিক্ষক অনুপস্থিত (যিটো সচৰাচৰ হৈ থাকে) থাকে, লগৰীয়াৰ লগত খেলাত লাগে; নহ'লে ওচৰৰ হাবিলৈ গৈ জুইৰ খৰি, শাক-পাচলি, ফলমূল, মাহ ইত্যাদি গোটোৱাত লাগে। গধূলি ৭ বজাত সি মাক-দেউতাকে গাঁওলীয়া মদ খাই লগৰীয়াৰ লগত নাচবাগ কৰা দেখা পায়। সিও মাজে সময়ে অংশগ্ৰহণ কৰে। সাপ্তাহিক হাটৰ দিনা সি মাক-দেউতাকৰ লগত কৃষিসামগ্ৰী বিক্ৰী কৰিবৰ কাৰণে হাটলৈ যায়। নিজৰ প্ৰয়োজনীয় সামগ্ৰী যেনে— কেৰাচিন তেল, নিমখ, জুইশলা আৰু সাজপাৰ কিনি আনে। উৎসৱৰ সময়ত যেনে চৈত্য পৰব, পুষ পৰব, দছেৰা ইত্যাদিত সি স্কুললৈ নাযায়, খেতিৰ কামতো নাযায় কিন্তু

উত্তম খাদ্য, নতুন সাজপাৰ, নৃত্য আৰু গীতেৰে পৰিয়াল আৰু লগৰীয়াৰ লগত উপভোগ কৰে। প্ৰত্যেক পৰব ১০ দিনলৈ এনেদৰে চলে। যদি ল'ৰা হয়, পুষ পৰবত দেউতাকৰ লগত চিকাৰৰ কাৰণে হাবিলৈ যায়। স্কুললৈ যাবলৈ মাক-দেউতাকে কেতিয়াও তেওঁক জোৰ নিদিয়ে।

উৰিষ্যাৰ জনজাতীয় ল'ৰাটোৰ কাহিনী অধ্যয়ন কৰক আৰু তলৰ প্ৰশ্নসমূহৰ উত্তৰ দিয়ক।

১। কাহিনীটোত বৰ্ণিত পৰিস্থিতি/ঘটনাৰ উল্লেখ কৰক যাৰ দ্বাৰা জনজাতীয় ল'ৰা-ছোৱালীৰ সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদান বা শিক্ষা লাভত সহায় হয়।

২। জনজাতীয় ল'ৰা-ছোৱালীক সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষা দানত যথোপযুক্ত প্ৰণালী/কৌশলবোৰৰ নাম দিয়ক।

৩। ধাৰণাসমূহ আৰু বিষয়ৰ তালিকা তৈয়াৰ কৰক যিবোৰৰ পৰা পোৱা সমল/উপাদান/উদাহৰণবোৰ সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদানত ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি।

৬.৬ সংক্ষেপকৰণ

ভাৰতবৰ্ষ এখন অবিশ্বাস্যভাৱে বৈচিত্ৰময় দেশ। গোষ্ঠীগত উৎপত্তি, ধৰ্ম আৰু ভাষা আমাৰ সাংস্কৃতিক বৈচিত্ৰতাৰ প্ৰধান ভেটি। এই দেশত ৪,৬৩৫টা চিহ্নিত কৰিব পৰা সম্প্ৰদায় আছে, আৰু তেওঁলোকৰ বেছিভাগেই নিজৰ নিজৰ সাজপাৰ, ভাষা, পূজাসেৱাৰ প্ৰকাৰ, বৃত্তিগত ব্যৱস্থা, খাদ্যাভ্যাস আৰু জ্ঞাতিকুটুমৰ প্ৰথামতে চলে। এটা নিশ্চিত সুকীয়া পৰিচয় থকা স্বত্তেও বহুসংখ্যক জাতিৰ, সম্প্ৰদায়ৰ আৰু উপজাতিৰ নিজ অঞ্চলৰ অন্য জাতিৰ লোকৰ লগত জৈৱিক সম্বন্ধ আছে। তেওঁলোকে সকলো সময়তে সাংস্কৃতিক যোগসূত্ৰতা বজাই ৰাখে বিশেষকৈ সম্পদ, ঠাই আৰু আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ যোগেদি। ভাৰতবৰ্ষৰ যি সাংস্কৃতিক ঐক্য আৰু সংমিশ্ৰিত আপুৰুগীয়া পৰম্পৰাক (Heritage) এই দিশবিলাকে জন্ম দিছে। এনে পৰিস্থিতিত প্ৰাথমিক স্তৰত পাঠ্যপুথি প্ৰণেতা আৰু শিক্ষকসকলৰ সন্মুখত সমাজ বিজ্ঞানৰ বিষয়বস্তু আৰু পৰ্যায়গতভাৱে জ্ঞান আহৰণ কৰা প্ৰক্ৰিয়া (Pedagogy) নিৰ্ণয় কৰাত যথেষ্ট সমস্যাৰ সৃষ্টি হয়।

সমাজ বিজ্ঞানৰ পাঠ্য বুৰঞ্জী, ভূগোল, ৰাজনীতি বিজ্ঞান আৰু অৰ্থনীতি অৰ্থাৎ সম্প্ৰদায়, জনসংখ্যাৰ অধ্যয়ন, সংস্কৃতি, উন্নয়ন, বাতাবৰণ আৰু প্ৰয়োজনীয়তা এইবোৰৰ পৰা আহৰণ কৰে আৰু এই দিশবোৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কাম-কাজৰ অভিজ্ঞতা, উদাহৰণ আদিৰ যোগেদি আয়ত্ব কৰে। এই দিশবোৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি যেতিয়া সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষা দিয়া হয়, সেই শিক্ষাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ/শিক্ষার্থীৰ জ্ঞান আহৰণৰ সামৰ্থ যেনে পৰ্যবেক্ষণ, চিনাক্তকৰণ আৰু বিভক্তকৰণ/পৃথকিকৰণ বুজাত সহায় কৰে। সামাজিক সমস্যা— দাৰিদ্ৰ্য, নিৰক্ষৰতা, জনসংখ্যা বৃদ্ধি, সাম্প্ৰদায়িকতা ইত্যাদি আয়ত্ব কৰিবলৈ ওপৰত উল্লেখ কৰা দিশবোৰ খুব গুৰুত্বপূৰ্ণ। সেই কাৰণে বেলেগ বেলেগ বয়সৰ স্তৰত পাঠ্যপুথিৰ তালিকাৰ প্ৰণয়ন আৰু তাৰ শিকোৱাৰ প্ৰণালী আৰু কৌশল ল'ৰা-ছোৱালীৰ বয়সৰ অগ্ৰগতি আৰু পাৰিপাৰ্শ্বিকতা সম্বন্ধে সজাগ হ'ব লাগে। এই ধৰণৰ শিক্ষণ প্ৰণালীয়ে ল'ৰা-ছোৱালীৰ Cognitive সামৰ্থ সৃষ্টি কৰে বা জন্ম দিয়ে আৰু ইয়েই ল'ৰা-ছোৱালীক সমাজৰ বিভিন্ন সমস্যা বুজি উঠাত সহায় কৰে। আমাৰ দেশত বেলেগ বেলেগ আৰ্থ-সামাজিক দিশৰ পৰা অহা যেনে— নগৰীয়া, গ্ৰাম্য আৰু জনজাতীয়— ল'ৰা-ছোৱালী ভিন্ন ধৰণৰ সামাজিক সমস্যাৰ মুখামুখি হয় আৰু ধাৰণাৰ গঠনো সুকীয়া বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ হয়। সেই কাৰণে শিক্ষাদানৰ পদ্ধতি বেলেগ হ'ব আৰু ইয়াৰ ভিতৰতে অন্তৰ্ভুক্ত হৈ থাকিব Pedagogy আৰু সমল।

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীবোৰে নিজৰ পৰিস্থিতি, প্ৰয়োজনীয়তা আৰু সমস্যাৰ ওপৰত সূক্ষ্মভাৱে নিৰীক্ষণ কৰে। আপুনি তেওঁলোকৰ সমস্যাৰ সমাধান কৰি নিদিব বা নিৰ্দেশো নিদিব। বৰং আপুনি তেওঁলোকৰ সামৰ্থৰ ওপৰত উৎসাহ দিব আৰু স্বাধীনভাৱে চিন্তা-চৰ্চা কৰা আৰু যুক্তিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিব। প্ৰকাশ কৰিবলৈ সুবিধা দিয়ক। একে সময়তে আপুনি তেওঁলোকে কি কয় মন দি শুনিব, তাত সন্মান দেখুৱাব, যদিও তেওঁলোকৰ বহুত বক্তব্য আপোনাৰ গ্ৰহণযোগ্য নহয়। ইয়াৰ প্ৰচুৰ Padagogic মূল্য আছে আৰু ইয়াক যেতিয়া প্ৰণালীবদ্ধভাৱে শিকোৱা যায়, ইয়াক 'Critical Pedagogy' কোৱা হয়।

৬.৭ অধ্যয়ন কৰিবলগীয়া আৰু উদ্ধৃতি কিতাপৰ ওপৰত পৰামৰ্শ

৬.৮ তলৰ প্ৰশ্নবোৰৰ উত্তৰ দিয়ক।

১। প্ৰাথমিক স্তৰত শিক্ষা আহৰণ প্ৰক্ৰিয়াত শ্ৰেণীত সকলো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰে ভুক্তকৰণ বেছি অৰ্থপূৰ্ণ হয়। (শ্ৰেণীত বেলেগ বেলেগ পটভূমি পৰা অহা ল'ৰা-ছোৱালী)। যদি ইয়াক বাহিৰত থোৱাটোৰ লগত তুলনা কৰা হয় (এটা নতুবা সীমিত পটভূমি পৰা ল'ৰা-ছোৱালী থকা শ্ৰেণী)।

২। সমাজ বিজ্ঞানৰ সাৰ্থক শিক্ষা আহৰণ আৰু শিক্ষাদানৰ কাৰণে Cognitive উদ্দেশ্যৰে প্ৰয়োজনীয় বুলি ভবা অৱস্থাকেইটা উল্লেখ কৰক যি প্ৰাথমিক স্তৰৰ কাৰণে প্ৰযোজ্য।

৩। গ্ৰাম্য অঞ্চলত প্ৰাথমিক স্তৰত সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষা আহৰণ কৰাৰ কাৰণে পৰিস্থিতি/ধাৰণাৰ তালিকা তৈয়াৰ কৰক।

৪। জনজাতীয় এলেকাত প্ৰাথমিক স্তৰত সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষা আহৰণ কৰাৰ কাৰণে পৰিস্থিতি/ধাৰণাৰ তালিকা তৈয়াৰ কৰক।

৫। নগৰ অঞ্চলত প্ৰাথমিক স্তৰত সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষা আহৰণ কৰাৰ কাৰণে পৰিস্থিতি/ধাৰণাৰ তালিকা তৈয়াৰ কৰক।

৭ নং গোট : শিক্ষাদান আৰু শিক্ষা লাভৰ কৌশল

গঠন

- ৭.০ পাতনি
- ৭.১ উদ্দেশ্য শিক্ষা
- ৭.২ আশাকৰামতে শিক্ষার্থীকেন্দ্ৰিক সমাজ বিজ্ঞান শ্ৰেণীৰ সাধাৰণ ৰূপৰেখা
- ৭.৩ কৌশল বাছনি নিৰ্ধাৰণত থকা কাৰকসমূহ
- ৭.৪ শিক্ষাদান আৰু শিক্ষা লাভৰ কৌশল
  - ৭.৪.১ ভূমিকা পালন
  - ৭.৪.২ আঁচনি প্ৰক্ৰিয়া
  - ৭.৪.৩ নাটকীয়কৰণ
  - ৭.৪.৪ সহযোগী শিক্ষালাভ
  - ৭.৪.৫ ধাৰণা
  - ৭.৪.৬ জটিল Pedagogy
  - ৭.৪.৭ সমস্যা সমাধান
  - ৭.৪.৮ পৰীক্ষামূলক শিক্ষালাভ
  - ৭.৪.৯ বৰ্ণনা/কাহিনী কোৱা
  - ৭.৪.১০ চৰজমিন ভ্ৰমণ
  - ৭.৪.১১ আলোচনাৰ প্ৰণালী
  - ৭.৪.১২ মানচিত্ৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি শিক্ষা আহৰণ
- ৭.৫ সংক্ষেপকৰণ
- ৭.৬ অধ্যয়ন আৰু উদ্ধৃতি কিতাপৰ ওপৰত পৰামৰ্শ
- ৭.৭ গোটৰ শেষত থকা অনুশিলাণী

৭.০ পাতনি

আমি জানো যে উচ্চ প্ৰাথমিক স্তৰত সমাজ বিজ্ঞান এটা স্কুলৰ বিষয় আৰু ই সমাজৰ বিভিন্ন বিচাৰ (Concern) একগোট কৰি ৰাখে। লগতে সমাজ বিজ্ঞানে ইতিহাস, ভূগোল, ৰাজনীতি বিজ্ঞান, অৰ্থনীতি, সমাজ শাস্ত্ৰ আৰু নৃতত্ত্ববিদ্যাৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰা বহু লেখ অন্তৰ্ভুক্ত কৰি ৰাখে। শান্তিপূৰ্ণ আৰু ন্যায়িক এখন সমাজ গঢ়িবলৈ সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষা অপৰিহাৰ্য। আমাৰ দেশৰ নিচিনা এখন বহুমুখী সমাজবিশিষ্ট পৰিস্থিতিত, এইটো প্ৰয়োজন যে সকলো ধৰ্মীয় আৰু সামাজিক গোটত সমাজ বিজ্ঞানৰ পাঠ্যপুথিৰ লগত ৰজিতা খুৱাব পাৰে। NCFয়ে (২০০৫) কৈছে যে স্থানীয় সমলৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা কাৰ্য্যৱলী পাঠ্যপুথিৰ বিষয়বস্তু হ'ব লাগে।

সমাজ বিজ্ঞানীৰ শিক্ষাই শিক্ষার্থীৰ মনত এটা শক্তিশালী মানৱীয় প্ৰমূল্যৰ চেতনা দিয়ে যেনে স্বাধীনতা, বিশ্বাস, পৰস্পৰৰ প্ৰতি সন্মান আৰু বিচিত্ৰতাৰ প্ৰতিও সন্মান প্ৰদৰ্শন। সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাই লক্ষ্য কৰিব লাগে ই ছাত্ৰৰ মাজত সুক্ষ্ম বিচাৰ, প্ৰমূল্য আৰু মানসিক শক্তিৰ সঞ্চাৰ কৰিব পাৰে। প্ৰমূল্যসমূহক ভীতি প্ৰদৰ্শন কৰিব পৰা সমাজৰ অপশক্তিবোৰৰ প্ৰতি তেওঁলোক সজাগ হৈ থাকিব।

সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদান পৰস্পৰে সমাপন কৰা কাৰ্যৰ পৰিবেশত সংঘটিত হ'ব লাগে যাতে ই শিক্ষার্থীক জ্ঞান, প্ৰয়োজনীয় কৌশল আৰু দৃষ্টিভংগী আয়ত্ব কৰাত সহায় কৰে। সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদানত Pedagogy আৰু সমলৰ বিষয়ে কৰা আলোচনাৰ আৰম্ভণিত NCFয়ে (২০০৫) সেইবিলাক কৌশল/প্ৰণালীৰ ওপৰত জোৰ দিয়ে যিয়ে সৃষ্টিমূলক, নন্দনতাত্ত্বিক আৰু সুক্ষ্ম দৃষ্টিভঙ্গীৰ উদগণি দিয়ে। সমস্যা সমাধান, নাট্য আৰু ভূমিকা ৰূপায়ণ, Audio Visualৰ সৰ্বাধিক ব্যৱহাৰ আৰু ইয়াৰ ভিতৰত থাকিব আলোকচিত্ৰ, তালিকা, মানচিত্ৰ, প্ৰত্নতাত্ত্বিক আৰু বস্তুবাদী সংস্কৃতিৰ আৰ্হি তৈয়াৰ— এনেবোৰ শিক্ষাদান আৰু শিক্ষা লাভৰ প্ৰক্ৰিয়াত NCFয়ে চূপাৰিচ কৰে। অন্যবোৰ শ্ৰেণীৰ দৰে সমাজ বিজ্ঞানৰ শ্ৰেণীটো বিভিন্ন প্ৰয়োজনীয়তা থকা শিক্ষার্থী থাকে। ভিন্ন পৰিমাণৰ বেলেগ বেলেগ অক্ষমতা, বিভিন্ন আৰ্থসামাজিক সমূহ, সংখ্যালঘু সম্প্ৰদায়, প্ৰদত্ত বা কম পাৰদৰ্শী (Gifted or under achiever), বাসস্থানৰ প্ৰাৰ্থক্য, এনে অৱস্থাৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত ল'ৰা-ছোৱালী শ্ৰেণীলৈ আহে। যিহেতু প্ৰত্যেক ছাত্ৰৰে গুণগত শিক্ষা লাভ কৰাৰ অধিকাৰ আছে, সেই কাৰণে শিক্ষকে প্ৰয়োজনীয় চাহিদা অনুসৰি প্ৰতিজন ছাত্ৰকে ওপৰত উল্লেখ কৰা অৱস্থাসমূহৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি গুণগত শিক্ষা প্ৰদান কৰিব। বিভেদৰ সত্ত্বেও ছাত্ৰই অনুভৱ কৰিব লাগিব যে তেওঁ শ্ৰেণীত শিক্ষকৰ পৰা যত্ন আদায় কৰিছে।

সেয়েহে শিক্ষকে সমাজ বিজ্ঞানৰ শ্ৰেণীত এটা শিক্ষাৰ পৰিবেশ গঢ়ি তুলিব লাগিব য'ত সকলো শিক্ষার্থীয়ে মনোযোগ লাভ কৰিব। এই গোটটোৱে শিক্ষাদান আৰু শিক্ষা লাভ প্ৰক্ৰিয়াৰ কিছু কৌশল উদাহৰণসমেত দেখুৱাবলৈ যত্ন কৰিছে।

৭.১ শিক্ষা গ্ৰহণৰ উদ্দেশ্য

এই গোটটো অধ্যয়ন কৰাৰ পাচত আপুনি শিকিব

- শিক্ষার্থীকেন্দ্রিক সমাজ বিজ্ঞানৰ শ্ৰেণীৰ ৰূপৰেখা বৰ্ণনা কৰক।
- যিবিলাক কাৰকে কৌশল নিৰ্বাচনত সহায় কৰে, চিনাক্ত কৰক।
- এটা নিৰ্দিষ্ট গোটত উপলব্ধ সমূহীয়া সমল/সম্পদবোৰ চিনাক্ত কৰক।
- এটা নিৰ্বাচিত কৰা পাঠত ব্যৱহাৰ কৰিবলগীয়া (শিক্ষাদান আৰু শিক্ষালাভত) সামগ্ৰীবোৰৰ তালিকা তৈয়াৰ কৰক।
- ভূমিকা ৰূপায়ণৰ বিশেষত্ব বৰ্ণনা কৰক।
- আঁচনি প্ৰণালীৰ (Project method) সুবিধাবোৰ চিনাক্ত কৰক।
- এটা নিৰ্বাচিত পাঠৰ ওপৰত আঁচনি ৰূপায়ণৰ পৰিকল্পনা যুগুত কৰক।
- নাট্যৰূপায়ণত শিক্ষকৰ ভূমিকাৰ ওপৰত এটা বৰ্ণনা দিয়ক।
- আনুমানিক ধাৰণাৰ মানচিত্ৰৰ (Concept map) ৰূপৰেখা বিশ্লেষণ কৰক।
- সুক্ষ্ম বিচাৰসম্পন্ন Pedagogy ব্যৱহাৰ কৰাৰ কাৰণে পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰক।
- সমস্যা সমাধানৰ চাপকেইটা ব্যাখ্যা কৰক।
- উল্লেখিত এটা পাঠত পৰীক্ষাৰ যোগেদি শিক্ষাদান কৰাৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ ন্যায্যতা দিয়ক।
- কাহিনী কোৱাৰ যোগেদি যিবিলাক পাঠ/পাঠৰ অংশ শিকাৰ পৰা যায়, সেইবোৰ চিনাক্ত কৰক।
- কাহিনী কোৱা পদ্ধতিৰে পাঠ্য এটা বৰ্ণনা কৰক।

- চৰজমিন ভ্ৰমণ কয় আয়োজন কৰিব লাগে, তাৰ প্ৰয়োজনীয়তা ব্যাখ্যা কৰক।
- আলোচনা প্ৰক্ৰিয়াত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ভূমিকা বৰ্ণনা কৰক।
- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মাজত মানচিত্ৰ অধ্যয়নৰ বিকাশ সম্বন্ধে আৰু ইয়াৰ প্ৰয়োজনীয়তা ব্যাখ্যা কৰক।
- মানচিত্ৰৰ মীমাংসাৰ কাৰণে গ্ৰহণ কৰা কৌশল কেনেকৈ উন্নতি সাধিব পাৰি উদাহৰণৰে সৈতে দেখুৱাই দিয়ক।

(ওপৰৰ সকলো উদ্দেশ্য একেলগে গোট খুৱাই মোক এটা মাত্ৰ উদ্দেশ্যত দেখুৱাবলৈ কৈছিল। বেলেগ বেলেগ বৈশিষ্ট্য থকাৰ কাৰণে মোৰ কাৰণে এইটো কঠিন হৈছে। অনুগ্ৰহ কৰি আপুনি এইটো তদাৰক কৰক)

৭.২ শিক্ষাৰ্থীকেন্দ্ৰিক সমাজ বিজ্ঞানৰ শ্ৰেণীৰ সাধাৰণ ৰূপৰেখা এজন শিক্ষকে সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদান কৰোতে শ্ৰেণীটো উপভোগ্য কৰি তোলাৰ দায়িত্ব থাকে। এইটো সম্ভৱ যেতিয়া ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে শিক্ষা লাভ আৰু শিক্ষা দানত কামে-কাজে অংশগ্ৰহণ কৰে। সমাজ বিজ্ঞানৰ সাধাৰণ ৰূপৰেখাবোৰ তলত দিয়া দফাবোৰত আলোচনা কৰা হৈছে।

(i) শিক্ষাৰ্থীৰ অভিজ্ঞতা ব্যৱহাৰ : প্ৰতিজন শিক্ষাৰ্থীয়ে সমাজৰ সভ্য আৰু তেওঁৰ পাৰিপাশ্ৰিকতাৰ লগত কামে-কাজে তেওঁ জড়িত। শিক্ষাদানৰ কাৰণে শিক্ষাৰ্থীৰ অভিজ্ঞতা ভাল সমল। শিক্ষাৰ্থীক ই প্ৰকাশ কৰিবলৈ আৰু শ্ৰেণীৰ শিকণ প্ৰক্ৰিয়াত অংশ কৰিবলৈ সুবিধা দিয়ে।

উদাহৰণ : আপুনি যেতিয়া কৃষিকাৰ্যৰ সম্পাদনত থকা প্ৰক্ৰিয়াবোৰৰ বিষয়ে শিকাৰ, আপুনি যিসকল ছাত্ৰ এই কাৰ্যৰ লগত জড়িত, তেওঁলোকক ইয়াৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰিবলৈ কওক।

(ii) পাঠ্যপুথিৰ বাহিৰত : সমল চহকী এজন শিক্ষকে সদায় পাঠ্যবোৰ শিক্ষাৰ্থীৰ পৰিচিত বাতাবৰণৰ লগত সংগতি ৰাখিব। এই ধৰণে পাঠ বুজাত সহজ হয়।

উদাহৰণ : আপুনি যেতিয়া ভাৰতবৰ্ষৰ মুক্তি যোদ্ধাসকলৰ কথা উল্লেখ কৰিব, তেতিয়া আপুনি শিক্ষাৰ্থীসকলক নিজৰ নিজৰ ৰাজ্যৰ/অঞ্চলৰ মুক্তিযোদ্ধাসকলৰ বিষয়ে বিচাৰ উলিয়াবলৈ ক'ব।

(iii) সমূহীয়া সম্পদৰ ব্যৱহাৰ : সম্প্ৰদায় এটা গোট হিচাপে সমল/সম্পদৰ ভঁৰাল— প্ৰাকৃতিক আৰু মানুহ হিচাপে। স্কুল আৰু সম্প্ৰদায়ৰ মাজত শক্তিশালী বান্ধোন থাকিব লাগে। সম্প্ৰদায়ৰ লোকক স্কুলৰ কাম-কাজত লিপ্ত কৰাই এই উদ্দেশ্য সাধন কৰিব পাৰি। দুটা প্ৰকাৰে ইয়াক কৰিব পাৰি। এটা হ'ল শিক্ষাৰ্থীসকলক সম্প্ৰদায়ৰ মাজলৈ শিকিবৰ কাৰণে লৈ যোৱা আৰু অন্য এটা হ'ল— সম্প্ৰদায়ৰ লোকক স্কুললৈ আমন্ত্ৰণ কৰা।

উদাহৰণ :

সম্প্ৰদায়ৰ লোকে যেতিয়া সাংস্কৃতিক কাৰ্যসূচী পালন কৰে, স্কুলীয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে ইয়াত অংশ গ্ৰহণ কৰিব পাৰে। যদি স্কুলে স্বাস্থ্যসম্বন্ধীয় বক্তৃতাৰ আয়োজন কৰে, স্থানীয় স্বাস্থ্যকৰ্মীক ল'ৰা-ছোৱালীক বুজাবলৈ আমন্ত্ৰণ কৰক।

১ নং কাৰ্যসূচী

আপোনাৰ এলেকাত থকা সমল/সম্পদৰ চিনাক্তকৰণ কৰক, যিবোৰ সমাজ বিজ্ঞানৰ শ্ৰেণীত ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা যাব। এইবোৰ এনেদৰে সজাই ৰাখিব যাতে যি কোনো এটা শ্ৰেণীৰ অধ্যয়নবোৰত ক্ৰমাগত ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰিব।

.....
 .....
 .....

(iv) সামাজিক সমস্যাবোৰ অনুসন্ধান কৰাৰ কাৰণে ব্যৱস্থা কৰা : সমাজৰ যিবোৰ সমস্যা বা দাবী, সেইবোৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক বুজাবৰ কাৰণে সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাৰ এটা প্ৰধান উদ্দেশ্য। স্থানীয় এলেকাৰ সমস্যাৰ লগত যদি শিক্ষকে সংগতি নাৰাখে, ল'ৰা-ছোৱালীৰ নিজৰ সমস্যাৰ সম্যক ধাৰণা নহয়। সেয়ে সমাজ বিজ্ঞানৰ শ্ৰেণীত স্থানীয় সমস্যাৰ আলোকপাত কৰিবলৈ সুবিধা আৰু পৰিবেশ উলিয়াই ল'ব।

উদাহৰণ : লিংগ বৈষম্য আমাৰ সমাজৰ এটা প্ৰধান অন্তৰায়। ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ওচৰ-চুবুৰীয়াৰ ঘৰবোৰত গৈ চৰজমিন অধ্যয়ন কৰক আৰু যদি কাৰোবাৰ ঘৰত লিংগ বৈষম্য দেখা পায়, তাক বুজিবলৈ চেষ্টা কৰিব। লিংগ বৈষম্যৰ ওপৰত আপুনি আৰু ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কি কি তথ্য আহৰণ কৰিব, কিমানটা ঘৰৰ পৰা কৰিব, কাৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰিব, তথ্য কেনেকৈ সম্পাদনা কৰিব আৰু সংগৃহীত তথ্য কেনেকৈ লিখিব, এই বিষয়ে আপোনাৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সৈতে এটা পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰি ল'ব। ল'ৰা-ছোৱালীক ক'ব যাতে তেওঁলোকে এই বিষয়ত অংশগ্ৰহণ কৰে।

২ নং কাৰ্যসূচী

আপোনাৰ এলেকাত থকা যিকোনো এটা সামাজিক সমস্যা বাছি লওক। এই সমস্যাৰ ওপৰত অধিক তথ্য আহৰণ কৰিবলৈ (ল'ৰা-ছোৱালীক জড়িত কৰি) এটা পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰক।

.....
 .....
 .....

(v) মানৱ অধিকাৰ প্ৰসংগ : মানৱ অধিকাৰ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিবলৈ সমাজ বিজ্ঞানত যথেষ্ট পৰিসৰ আছে। মানুহক সন্মান জনোৱা এখন সমাজ গঢ়িবলৈ শিক্ষার্থীসকল এনে অধিকাৰৰ বিষয়ে সজাগ হ'ব লাগিব।

উদাহৰণ : প্ৰাথমিক স্বাস্থ্য সুবিধা লাভ কৰা এটা মানৱ অধিকাৰ। যেতিয়া ৰাজ্যসমূহলৈ দিয়া নিৰ্দেশাৱলীৰ (Directive Principles of the State Policy) বিষয়ে আলোচনা কৰিব, তেতিয়া আপুনি দেখুৱাব এই নিৰ্দেশাৱলীৰ আঁৰত মানৱ অধিকাৰৰ প্ৰসংগ কেনেকৈ প্ৰতিবিন্ধিত হৈ আছে।

(vi) **জীৱন সংগ্ৰামৰ কাৰণে শিক্ষালভা কৌশল :** সামাজিক বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদানত শিক্ষকে এইটো চাব যাতে শিক্ষার্থীসকলে জীৱনত ঘাত-প্ৰতিঘাতৰ সন্মুখীন হ'বলৈ ক্ষমতা অৰ্জন কৰে। তেওঁলোকক অৰ্হতাসম্পন্ন কৰাৰ এটা বাট হ'ল তেওঁলোকে জীৱনধাৰণৰ কৌশল আয়ত্ত কৰা। জীৱন ধাৰণৰ কৌশল হ'ল কিছুমান সামৰ্থ বা পৰিস্থিতিৰ লগত খাপখাব পৰা আৰু যি যোগাত্মক ব্যৱহাৰৰ জন্ম দিয়ে আৰু শেষত এই সামৰ্থই মানুহক দৈনন্দিন জীৱনত ঘাত-প্ৰতিঘাত আৰু প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীণ হ'বলৈ উদগণি যোগায়।

উদাহৰণ : সফল যোগাযোগ এটা জীৱন ধাৰণৰ কৌশল। শ্ৰেণীত ল'ৰা-ছোৱালীক নিৰ্বাচিত বিষয়ৰ ওপৰত ক'বলৈ দিয়ক, শিক্ষাপাঠৰ লগত সংগতি ৰাখি খেলধেমালীৰ আয়োজন কৰক, ভ্ৰমণ কাহিনী পেচ কৰক, স্কুলৰ ব'ৰ্ডত স্কুলৰ খবৰ প্ৰদৰ্শন কৰক ইত্যাদি।

(vii) **Audio Visual :** আমি সকলোৱে জানো যে শুনাতকৈ যিবোৰ আমি দেখি অভিজ্ঞতা আহৰণ কৰো, সেয়া স্মৃতিশক্তিৰ বেছিদিন থাকে। শিক্ষা লাভতো ই উত্তম। সমাজ বিজ্ঞানত বহুত শিকিবলগীয়া পাঠ থাকে। শিক্ষকে কেৱল কথা কৈ আৰু চক-পেঞ্চিলেৰে ব'ৰ্ডত আঁকি সকলোবোৰ দিশ বিশেষকৈ ভাবপূৰ্ণ কথাবোৰ বুজাব নোৱাৰে। সমাজ বিজ্ঞানৰ শ্ৰেণী Audio Visualৰ প্ৰদৰ্শনে মূৰ্তিমান কৰি তোলে। অন্যকি NCF (২০০৫)য়ে সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদানৰ কাৰণে অধিকভাৱে Audio visualৰ সহায় ল'বলৈ চূপাৰিচ কৰিছে।

উদাহৰণ : আপুনি যেতিয়া কপাহ/বেচম/মৰাপাটৰ বস্ত্ৰ উদ্যোগৰ বিষয়ে শিক্ষাদান কৰিব, তেতিয়া খেতিপথাৰৰ পৰা কিনা-বেচা কৰালৈকে এই উৎপাদিত সামগ্ৰীবোৰৰ উৎপাদনত বেলেগ বেলেগ স্তৰৰ বিষয়ে এটা VDO ছবি ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। যদি সম্ভৱ নহয়, শিক্ষার্থীসকলক ছবিৰ সৈতে এখন তালিকা আৰু উদ্যোগ কেন্দ্ৰবোৰৰ অৱস্থান সম্পৰ্কীয় এখন মানচিত্ৰ দেখুৱাব। য'তেই সম্ভৱ হয়, শ্ৰেণীলৈ আৰ্হি আনি দেখুৱাব। আৰ্হিয়ে দেখা আৰু অনুভৱ কৰাৰ অভিজ্ঞতা দান কৰিব।

(viii) **বহুমুখী দৃষ্টিভংগীৰ প্ৰতি সন্মান জনোৱা :** ভাৰতবৰ্ষ এখন গণতান্ত্ৰিক দেশ আৰু ইয়াৰ সকলো নাগৰিকৰ নিজৰ নিজৰ মত প্ৰকাশ কৰাৰ স্বাধীনতা আছে। তেওঁলোকৰ মতামতৰ প্ৰতি সন্মান জনোৱা শ্ৰোতাৰ কৰ্তব্য। স্কুলত এনে শিক্ষাৰ পৰিবেশ তৈয়াৰ কৰি উল্লেখিত মূল্যৰ বিকাশ সাধন কৰিব। সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদানৰ কালছোৱাত যদি কোনোবাই মত প্ৰকাশ কৰিব বিচাৰে, কৰিবলৈ দিব। প্ৰত্যেককে সমান সুবিধা দিব। ই প্ৰতিজন শিকাৰুকে অন্য ছাত্ৰৰ মতামতক শ্ৰদ্ধা কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰিব; শ্ৰেণীত ভীতিহীন পৰিবেশৰ সৃষ্টি হ'লে শিক্ষালাভত সহায় হ'ব।

উদাহৰণ : আমি সকলোৱে জানো যে নদীবান্ধ নিৰ্মাণে শ শ গাঁও পানীত বুৰাই পেলায়, মানুহ স্থানচ্যুত হয় আৰু লগতে বনাঞ্চল ধ্বংস হয়। ই সমস্যাৰ জন্ম দিব— বান্ধ নিৰ্মাণত আমি উৎসাহ দিমনে?

অন্য ছাত্ৰৰ মতামতৰ ওপৰত মন্তব্য নিদিয়াকৈ আপুনি সকলো ছাত্ৰকে নিজৰ মত প্ৰকাশ কৰিবলৈ দিয়ক আৰু ইয়াৰ ওপৰত এটা তৰ্কৰ আয়োজন কৰক।

৩ নং কাৰ্যসূচী

আপোনাৰ এলেকাৰ এটা সমস্যাৰ কথা চিন্তা কৰক আৰু বৰ্ণনা কৰক ছাত্ৰসকলক
তেওঁলোকৰ মতামত দিবৰ কাৰণে আপুনি কি ধৰণৰ এটা পৰিবেশ সৃষ্টি কৰিব।

.....
.....
.....

(ix) **বহুভাষিক প্ৰথাৰ প্ৰচলন** : সাধাৰণ অৰ্থাৎ দুটাতকৈ বেছি ভাষাৰ ব্যৱহাৰ হোৱা মানেই বহুভাষিক। আমাৰ নিচিনা হাজাৰ উপভাষা থকা দেশত ছাত্ৰ এজনৰ মাতৃভাষা স্কুলৰ শিক্ষাত ব্যৱহাৰ কৰা ভাষাৰ লগত নিমিলিব পাৰে। এনেকুৱা স্কুলত ভাষাৰ পৰিধি পাৰ হৈ শিক্ষকে ছাত্ৰ এজনক কোনো এটা বিষয় বুজাবলৈ হ'লে ছাত্ৰ এজনৰ মাতৃভাষা ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। শ্ৰেণীৰ সৰহ সংখ্যক ছাত্ৰক বুজাবলৈ যি ভাষাৰ পাঠ শিক্ষকে ব্যৱহাৰ কৰে, তাৰ আক্ষৰিক অনুবাদ নহয়। মাজে মাজে দুই-এটা শব্দ/শব্দৰ বাক্য ছাত্ৰজনৰ উপ-ভাষাত ব্যৱহাৰ কৰিব। এইটো সম্ভৱ হ'ব যদিহে শিক্ষকজনে ছাত্ৰজনৰ উপ-ভাষাটো জানে। মাজে সময়ে শিক্ষকজনে অন্য ছাত্ৰৰ পৰা ভাষাৰ সহায় ল'ব লাগে— যদিহে শিক্ষকজনে গম পায় যে অন্য ছাত্ৰজনে সেই ভাষাটোৰ প্ৰতিশব্দ সঠিকভাৱে জনাইছে।

উদাহৰণ : ইতিহাসৰ শ্ৰেণীত যেতিয়া আপুনি প্ৰয়োজনীয় সংজ্ঞা যেনে— পুৰণি কীৰ্তিচিহ্ন, খোদিত ফলক, প্ৰত্নতাত্ত্বিক উৎস ইত্যাদিবোৰৰ বিষয়ে ক'ব, আপুনি ছাত্ৰজনৰ ভাষাটোৰ প্ৰতিশব্দ বিচাৰি উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰিব আৰু সেই শব্দ শ্ৰেণীত ব্যৱহাৰ কৰিব। ল'ৰা-ছোৱালীক ভৱিষ্যতলৈ ব্যৱহাৰৰ বাবে অভিধান প্ৰস্তুত কৰিবলৈ ক'ব। সকলোৰে লাভৰ কাৰণে সমাজ বিজ্ঞানৰ শ্ৰেণীত এখন বহুভাষাৰ তালিকা প্ৰদৰ্শনত থ'ব। এইটো প্ৰয়োজনীয় নহয় যে ওপৰত উল্লেখিত সকলোবোৰ বৈশিষ্ট্য সমাজ বিজ্ঞানৰ শ্ৰেণীত অধ্যয়ন কৰাৰ। কিন্তু এটা প্ৰচেষ্টা কৰিব যাতে যিমান সম্ভৱ হয়, সিমান শ্ৰেণীত আলোচনা কৰিব।

৭.৩ কৌশল নিৰ্বাচনত নিৰ্ণায়ক কাৰকসমূহ

সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষালাভ আৰু শিক্ষাদানত কেইবাপ্ৰকাৰৰ কৌশল ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা যায়; তথাপি এটা বিশেষ শ্ৰেণীত কোনটো কৌশলে কাম কৰিব, সেয়া শিক্ষকে স্থিৰ কৰিব। এতিয়া আমি কৌশল নিৰ্বাচনত যিবোৰ কাৰক বিবেচনা কৰিম, তাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

(i) **উদ্দেশ্য** : ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক কিছূমান উদ্দেশ্যৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি প্ৰত্যেকটো গোটৰ ওপৰত শিক্ষা দিয়া হয়। উদ্দেশ্যৰ প্ৰকাৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি জ্ঞান, বুজাবুজি, প্ৰয়োগ, কৌশল ইত্যাদি, আপুনি কৌশল বাছি ল'ব লাগিব।

(ii) **পাঠ** : প্ৰত্যেক পাঠ্যৰ কাৰণে সুকীয়া শিক্ষানীতি থাকিব লাগিব। ধৰি লওক যদি পাঠ্যই বিচাৰে যে অতীতৰ বিষয়ে দৃষ্টিপাত দিয়ক, তেতিয়া শিক্ষানীতি হ'ব কাহিনী বৰ্ণনা। এই ধৰণে প্ৰথমে আপুনি পাঠটো বিচাৰ কৰি ল'ব আৰু তাৰ পাচত কৌশল নিৰ্ধাৰণ কৰিব।

(iii) **সমলৰ উপলব্ধি** : কৌশল নিৰ্ধাৰণত সমলে এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। শিক্ষকে এটা নিপুণ কৌশল বিচাৰ কৰি ল'ব পাৰে, কিন্তু তাৰ কাৰণে যদি উপযুক্ত সমল পোৱা

নাযায়, তেন্তে শিক্ষকজনৰ ইচ্ছিত উদ্দেশ্য ফলৱতী নহ'ব। সেয়ে যিখিনি সমল হাতত আছে বা সংগৃহীত কৰিব পৰা যায়, তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৌশল তৈয়াৰ কৰিব।

(iv) ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সামৰ্থ্য : যিকোনো সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ কাৰণে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল প্ৰধান লক্ষ্য। অৰ্থাৎ কেন্দ্ৰবিন্দু। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ খাউতি, পাৰদৰ্শিতা আৰু সামৰ্থ্যৰ ওপৰত আপুনি শিক্ষানীতি/কৌশল তৈয়াৰ কৰিব।

৪ নং কাৰ্যসূচী

শিক্ষাদানৰ প্ৰক্ৰিয়াত কৌশল নিৰ্বাচনৰ কাৰকৰ তালিকা

.....
 .....
 .....

(v) সমল ব্যক্তি আৰু শিক্ষক : সমল গোটাই লোৱাত আৰু কৌশল বাছি লোৱাত শিক্ষকজনৰ ভূমিকাই প্ৰধান, যদিও কৌশল নিৰ্বাচন প্ৰক্ৰিয়াত ছাত্ৰসকলৰ মতামতো বিবেচিত হয়। যদি শিক্ষকজনে এটা নিৰ্দিষ্ট কৌশল অনুসৰণ কৰিব বিচাৰে, সেইমতেই শিক্ষাদান হ'ব; কাৰণ শিক্ষকজনেই হ'ল শ্ৰেণীটোৰ সঞ্চালক।

৭.৪ শিক্ষাদান-শিক্ষা আহৰণৰ কৌশল

সকলো ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিকিবৰ কাৰণে স্বাভাৱিকতে অভিপ্ৰায় থাকে আৰু তেওঁলোক ইয়াৰ কাৰণে সক্ষম। এয়া স্কুল আৰু ঘৰ দুয়োটাতে হয়। ব্যক্তিগতভাৱে আৰু সমূহীয়াভাৱে ল'ৰা-ছোৱালীয়ে বিভিন্ন প্ৰক্ৰিয়াৰে শিক্ষা আহৰণ কৰে, তথাপিও NCF (২০০৫)য়ে উল্লেখ কৰিছে যে শিকিবৰ কাৰণে ল'ৰা-ছোৱালীৰ সুবিধাৰ প্ৰয়োজন। কাম কৰাৰ আৰু কামত ব্যৱহাৰ কৰা, অভিজ্ঞতা লাভ কৰা, অধ্যয়ন কৰা, আলোচনা, মনপুতি শুনা, চিন্তাকৰা, অনুধাৱন আৰু নিজকে প্ৰকাশ কৰা অৰ্থাৎ এইবোৰ শিকাৰ কাৰণে সুবিধাৰ প্ৰয়োজন। এইবোৰ অভিজ্ঞতাৰে তেওঁলোকে বক্তব্য ৰাখিব, লিখনি তৈয়াৰ কৰিব আৰু চালচলনত সুবিধা হ'ব। আনকি NPE ১৯৮৬ চনত যুক্তি প্ৰদৰ্শন কৰিছিল যে শিক্ষা আহৰণ ল'ৰা-ছোৱালীক কেন্দ্ৰ কৰি আৰু কাৰ্য অৱলম্বনৰ ওপৰত হওঁক। যথোপযুক্ত কৌশলৰ যোগেদি শিক্ষা লাভৰ পৰিবেশ সৃষ্টি কৰি ল'ৰা-ছোৱালীক জ্ঞান আহৰণত সহায় কৰা হ'ল শিক্ষকৰ দায়িত্ব।

এইটো বুজুৱা নাই যে আপুনি শ্ৰেণীত এইবোৰ ব্যৱহাৰ নকৰে। বিষয়টো শ্ৰেণীত পাঠদান কৰোতে জ্ঞাতে বা অজ্ঞাতে আপুনি এই পদ্ধতিবোৰ ব্যৱহাৰ কৰি আহিছে। কিন্তু দকৈ যদি এইবোৰ আপুনি অনুধাৱন কৰে, বেছি ভালদৰে এইবোৰ প্ৰয়োগ কৰিবৰ কাৰণে আপোনাৰ জ্ঞানৰ পৰিসৰ বহল হ'ব। এই পদ্ধতিসমূহ তলত উল্লেখ কৰা হৈছে।

৭.৪.১ ভূমিকাৰ অভিনয়

'ভূমিকা' শব্দটোৱে যিকোনো ক্ৰমত অংশ লোৱা বুজায় আৰু 'অভিনয়' শব্দটোৱে ইয়াক পালন কৰা বুজায়। নাটকৰ অভিনয়তকৈ ভূমিকাত অভিনয় কৰা বেছি খাপখুৱাব পৰা ধৰণৰ।

নাটকত এটা নিৰ্দিষ্ট কাহিনী থাকে, সংলাপ পূৰ্বৰ পৰা সাজু কৰি থোৱা আৰু ঘটনাৰ ধাৰাবাহিকতা নৈষ্ঠিকভাৱে মানি যায়। ভূমিকা এটাৰ অভিনয় কৰোতে ইয়াৰ এটাও প্ৰযোজ্য নহয়। ওপৰত উল্লেখিত ভূমিকাৰ অভিনয়ত এটা কাহিনী বা ভাবধাৰা ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে, কিন্তু সংলাপ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী বা ভাৱৰীয়াসকলেহে তৈয়াৰ কৰি ল'ব। বহুতসময়ত প্ৰয়োজনীয় আখৰা নোহোৱাকৈ ভূমিকা অভিনয় কৰিব পাৰি।

ভূমিকা অভিনয়ত টাপবোৰ

১। পাঠ্যপুথিৰ লগত সংগতি ৰাখি এটা কাহিনী বা ভাবৰ স্থিৰ কৰক নতুবা সিদ্ধান্ত লওক।

২। ভূমিকাৰ প্ৰকাৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি অভিনয়ৰ কাৰণে কিমান সংখ্যক ছাত্ৰ-ছাত্ৰী লাগিব স্থিৰ কৰক। এৰাধৰাৰ মাজেৰে সংলাপ আগুৱাই নিয়ক।

৩। সংলাপত যদি প্ৰয়োজন হয়, সৰু আখৰা কৰক।

৪। সাজসজ্জাৰে সৈতে বা নোহোৱাকৈ ভূমিকা পালন কৰক।

৫। শিক্ষক আৰু সহপাঠীৰ দ্বাৰা পৰ্যালোচনা (Feed Back)

ওপৰত উল্লেখ কৰা টাপবোৰ পাঠ্যপুথিৰ বিষয়বস্তুৰ ওপৰত ভিত্তিকৰা ভূমিকাৰ অভিনয়ত বেলেগ হ'ব পাৰে। সামাজিক বিজ্ঞানৰ বিষয়বস্তুৰ ওপৰত নিৰ্ধাৰিত পাঠ্যপুথিৰ ভাষাত নাটকৰ ৰূপত পাঠ থাকিব পাৰে। এই নাটকৰ সংলাপ পৰিবৰ্তন কৰাৰ সুবিধা নাথাকে।

উদাহৰণ : গাঁওসভাৰ সভ্যসকলক সম্বোধন কৰি থকা অৱস্থাত এজন পঞ্চায়ত সভাপতিৰ ভূমিকাৰ অভিনয় কৰক।

কিছুমান সমস্যা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক বুজুৱাৰ কাৰণে ভূমিকাৰ অভিনয় কৰিবলৈ দিয়া বেছি সহায়ক হয়। ভূমিকাৰ অভিনয় কৰিলে প্ৰকৃত ভূমিকা পালন কৰা ব্যক্তিয়ে লাভ কৰা সমস্যা উপলব্ধি কৰিব পাৰিব। ই তেওঁলোকৰ মাজত আত্মবিশ্বাস বঢ়ায় যোগাযোগৰ কৌশল আয়ত্ত কৰে। এইবোৰ জীৱনধাৰণৰ কৌশলৰ অন্তৰ্ভুক্ত।

সতৰ্কতা : ভূমিকা নিৰ্বাচন কৰোতে চাব যাতে ই কাৰো অনুভৱত আঘাত নকৰে। যদিও অনুশীলনীৰ প্ৰয়োজন নাই, তথাপি এবাৰ হ'লেও ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আখৰাত বহিব।

৫ নং কাৰ্যসূচী

ভূমিকা অভিনয়ৰ সুবিধা থকা এটা পাঠ বাচি লওঁক। ভূমিকাবোৰ কি কি লিখক। ছাত্ৰসকলক ভূমিকা বাছি ল'বলৈ ক'ব। ভূমিকাৰ অভিনয় চলি থাকোতে ছাত্ৰসকলক কি উপদেশ/সহায় কৰিব?

.....
.....
.....

৭.৪.২ আঁচনি কৰা কৌশল (সৰুসৰু দলত কাম কৰা)

কাৰ্যকৰণ হ'ল আঁচনিৰ কৌশল অৰ্থাৎ কাৰ্যক য়েতিয়া আঁচনি ৰূপায়ণৰ কাৰণে কৌশল

হিচাপে লোৱা হয়। প্ৰকৃত জীৱনৰ লগত ই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক পৰিচয় কৰায়। সমস্যাৰ আক্ৰান্ত কিন্তু স্বাভাৱিক পৰিবেশত (setting) সমাপন কৰা হয়। অন্য বহুতকেইটাৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ বিশেষত্ব এই কৌশলটোৱে সামৰি লৈছে বা সংহতি আনিছে। চৰজমীন ভ্ৰমণ, কাৰ্যভিত্তিক কৌশল, সহযোগী শিক্ষা আহৰণ, আনুমানিক ধাৰণাৰ মানচিত্ৰ, মানচিত্ৰৰ যোগেদি শিক্ষা আহৰণ ইত্যাদি এইবোৰৰ পদ্ধতি আঁচনি কৌশলৰ পদ্ধতিৰ লগত মিল আছে।

প্ৰধান সূত্ৰসমূহ

(i) **উদ্দেশ্য** : উদ্দেশ্য কি? সেই সম্বন্ধে জ্ঞান থকাটো ছাত্ৰৰ কাৰণে উৎসাহজনক। এই জ্ঞানে ছাত্ৰক লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ আকাংক্ষা আনে। এজন ছাত্ৰৰ এটা উদ্দেশ্য থাকিবই লাগিব। 'তেওঁ কিছূমান কাম কিয় কৰি আছে?' উদ্দেশ্যই শিক্ষাৰ প্ৰতি আকাংক্ষা আনে। অৰ্থহীন আৰু লক্ষ্যবিহীন কামে ধাউতি বঢ়াব নোৱাৰে।

(ii) **কাম-কাজৰ নিয়ম** : কামিলা হোৱাৰ কাৰণে আৰু কামে-কাজে শিক্ষা আহৰণ কৰাৰ কাৰণে ছাত্ৰক সুবিধা দিব লাগে। দৈহিক আৰু মানসিক কাম তেওঁলোকলৈ আগবঢ়াব লাগে। 'কাম কৰিবলৈ' আৰু 'কাম কৰি জীয়াই থাকিবলৈ' অনুমতি দিব লাগে।

(iii) **অভিজ্ঞতা** : অভিজ্ঞতা হ'ল সৰ্বোত্তম শিক্ষক। যি শিকা যায়, তাৰ ওপৰত অভিজ্ঞতা হ'ব লাগিব। নতুন বাস্তৱিক ঘটনা আৰু সম্ভেদ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে অভিজ্ঞতাৰ যোগেদি লাভ কৰে।

(iv) **সামাজিক অভিজ্ঞতা** : ল'ৰা-ছোৱালী সমাজৰ অংশ আৰু আমি তেওঁলোকক সামাজিক জীৱন-যাপনৰ কাৰণে সাজু কৰি তুলিব লাগিব। একেমুঠীয়া সমাজৰ (Corporate) সভ্য হ'বলৈ তেওঁলোকক প্ৰশিক্ষণ দি গঢ়ি তুলিব লাগিব। আঁচনি কৌশলৰ পদ্ধতিত, ছাত্ৰসকলে দল হিচাপে ভাগ হৈ কাম কৰে।

(v) **বাস্তৱিকতা** : জীৱন বাস্তৱৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত আৰু শিক্ষাক যদি অৰ্থপূৰ্ণ কৰিবলৈ বিচাৰে ই বাস্তৱ হ'ব লাগিব। ল'ৰা-ছোৱালীক আগবঢ়াই নিয়াৰ কাৰণে ই এবিধ শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়া আৰু সেয়ে ই বাস্তৱৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত হ'ব লাগিব। প্ৰকৃত বাস্তৱৰ পৰিবেশ স্কুললৈ আনিব লাগিব।

(vi) **স্বাধীনতা** : ছাত্ৰ এজনৰ কাম কৰাৰ প্ৰবৃত্তি স্বেচ্ছাই আহিব লাগিব, শিক্ষকে জোৰ কৰি জাপি নিদিব। নিৰ্দেশত কৰা, সীমা বান্ধি দিয়া, বা বাধাৰ পৰা ছাত্ৰজন মুক্ত হ'ব লাগিব যাতে তেওঁ সম্পূৰ্ণভাৱে আৰু মুক্ত মনে নিজকে প্ৰকাশ কৰিব পাৰে। ছাত্ৰজনৰ ইচ্ছা, প্ৰয়োজনীয়তা আৰু সামৰ্থ অনুসাৰে তেওঁক এবিধ কাৰ্যকলাপ বাচি ল'বলৈ সুবিধা দিব লাগে।

(vii) **ব্যৱহাৰিতা** : জ্ঞান আহৰণ যেতিয়া প্ৰয়োজনীয় আৰু কাৰ্যক্ষম, তেতিয়া ইয়াৰ মূল্য থাকে। এই প্ৰক্ৰিয়াই দৃষ্টিভংগী আৰু মূল্যবোধৰ উন্নতি সাধন কৰে আৰু কাৰ্যক্ষমতাৰ দিশৰ পৰা ই তাৎপৰ্য বহন কৰে।

এখন ভাল আঁচনিৰ বৈশিষ্ট্য : যিখন আঁচনিত কাম কৰিবলৈ আগ্ৰহ থাকে আৰু প্ৰত্যাহ্বানমুখী, সেই আঁচনিখনক ভাল বুলি ক'ব পাৰি। এই আঁচনিতে একেলগে কাম কৰাত চহকী অভিজ্ঞতা লাভ কৰা আৰু সহমতত উৎসাহ দিয়াত সুবিধা আনি দিয়া হ'ব লাগে। যি আঁচনি ব্যৱহাৰিক আৰু এটা যুক্তিসন্মত সময়ত সমাধা কৰিব পাৰি, সেই আঁচনি সদায় প্ৰশংসিত হয়।

ঢাপ

দলত বিভক্ত কৰা আঁচনিত অনুসৰণ কৰা ঢাপকেইটা তলত উল্লেখ কৰা হ'ল। প্ৰতিটো

ঢাপতে যাতে ছাত্ৰসকল জড়িত থাকে, তাৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখিব।

- দল গঠন
- কাহিনী নিৰ্বাচন
- উপ-কাহিনীবোৰ বিচাৰি উলিওৱা
- প্ৰত্যেকটো উপ-কাহিনীতে কৰিবলগীয়া কামৰ তালিকা
- উপ-কাহিনীৰ নিৰ্বাচন
- দলৰ প্ৰতিজন সদস্যই এটা বিশেষ কাম গ্ৰহণ কৰা (দলত আলোচনাৰ জৰীয়েতে)
- সমল আৰু তথ্য আহৰণ
- পৰিবেশনৰ কাৰণে সাজু হোৱা
- দলভিত্তিক পৰিবেশন
- আলোচনা আৰু সহপাঠী/শিক্ষকৰ পৰ্যালোচনা (feed back)

সুফল : জীৱনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি আৰু যিমান পৰা যায় স্কুলীয়া বিষয়ৰ ওপৰত সংগতি ৰাখি— শিক্ষানীতিক মূল মন্ত্ৰ কৰি আঁচনি প্ৰস্তুত কৰা হয়। শ্ৰম আৰু গণতান্ত্ৰিক জীৱন ধাৰণত ই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক মৰ্যাদা দিয়ে বা মৰ্যাদা দিয়াত সুবিধা কৰি দিয়ে। সমস্যা সমাধানৰ কাৰণে যিবোৰ কৌশলৰ প্ৰয়োজন, তাক বিকাশৰ যথেষ্ট সুবিধা দিয়ে।

কুফল : আঁচনি কাৰ্যকৰণৰ পদ্ধতিত স্বাভাৱিক/নিয়মিত সময়সূচীত বিধিনি আছে আৰু লগতে স্কুলৰ অন্য শিক্ষকৰ সহযোগিতা পোৱাত অসুবিধা আছে। যদি শিক্ষকসকলে সঠিকভাৱে পৰিকল্পনা নকৰে নতুবা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক উপযুক্তভাৱে পৰিচালনা কৰাত ব্যৰ্থ হয়, তেতিয়া সময় আৰু পৰিশ্ৰমৰ অপব্যয় হ'ব আৰু বেমেজালি হ'ব। এই আঁচনি ৰূপায়ণ কৰিবলৈ এটা ভাল পুথিভঁড়াল আৰু অন্য তথ্যৰ প্ৰয়োজন।

শিক্ষকৰ ভূমিকা : এই আঁচনি কৃতকাৰ্য হ'বলৈ নিৰ্দিষ্ট নিয়মৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি হ'ব লাগিব। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে যাতে সচৰাচৰ ঘটি থকা সমস্যাবোৰ সমাধান কৰিবলৈ স্বতঃস্ফূৰ্ত উদ্যম পায় তেনেকুৱা এটা পৰিবেশ গঢ়ি তোলা শিক্ষকসকলৰ প্ৰথম আৰু মুখ্য দায়িত্ব। ল'ৰা-ছোৱালীবিলাকৰ খাউতি, ৰুচি, যোগ্যতা আৰু প্ৰয়োজনীয়তা এইবিলাকৰ বিষয়ে শিক্ষকসকলে নিশ্চিতভাৱে বিচাৰি উলিয়াব পাৰিব। পৰিস্থিতি এটা তৈয়াৰ কৰি তুলিবৰ কাৰণে বিভিন্ন উপায় আছে। কিন্তু সমস্যা বা পৰিস্থিতি যিয়ে নহওক, ই সামাজিক প্ৰকৃতিৰ হ'ব লাগিব। সামাজিক পৰিস্থিতিয়ে উন্নত সামাজিক শিক্ষা দিয়ে আৰু বেছি সন্তুষ্টি লাভ কৰা যায়।

যিবিলাক পাঠৰ প্ৰতি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল বেছি আকৃষ্ট, সেইবিলাকৰ বিষয়ে শিক্ষকে তেওঁলোকৰ লগত আলোচনা কৰিব লাগে। বেলেগ বেলেগ দৃশ্যৰ ছায়াছবি/আলোকচিত্ৰ তেওঁলোকক শিক্ষকে দেখুৱাব লাগে। এলেকাটোৰ অৱস্থাৰ ওপৰত জৰীপ চলাব লাগে। কামত অহা এটা পৰিস্থিতি আনিবৰ কাৰণে শিক্ষকসকলে সকলো সম্পদ ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিব।

বেছিভাগ শিক্ষাবিদৰ এইটো ধাৰণা যে ছাত্ৰসকলে নিজে তেওঁলোকৰ আঁচনি নিৰ্বাচন কৰি ল'ব লাগে। তেওঁলোকে ভাবে যে এইটো কৰিলে ছাত্ৰসকলৰ ইচ্ছা বাঢ়িব। তেওঁলোকে নিজে বাছি লোৱা কাম কৰিবলৈ খাউতি থাকিব। কিছুমানে ভাবে যে শিক্ষকসকলে আঁচনিবোৰ বাছি দিব লাগে। তেওঁলোকে কয় যে এই প্ৰক্ৰিয়াই নিশ্চিত কৰে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে যিবোৰ আঁচনি কৰিবলৈ সমৰ্থ, সেইবোৰ তেওঁলোকে বাছি ল'ব।

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল অপৰিপক্ব; তেওঁলোকক আঁচনি বাছি লোৱাৰ কাৰণে পাৰ্যমানে সহায় কৰাৰ

প্ৰয়োজন।

উদাহৰণ : কাহিনী/বিষয়

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সংখ্যা-৪০, দলৰ সংখ্যা-৮, প্ৰতিটো দলতে সদস্যৰ সংখ্যা-৫

উপকাহিনী

১ নং দল : কৃষিৰ অৰ্থ আৰু প্ৰকাৰ, ২ নং দল : স্বাধীনতাৰ আগতে কৃষিৰ অৱস্থা, ৩ নং দল : স্বাধীনতাৰ পাচত ভাৰতত কৃষিৰ উন্নতি, ৪ নং, ৫ নং, ৬ নং দল : খাদ্য-শস্য, ৭ নং আৰু ৮ নং দল : বাণিজ্য শস্য।

প্ৰত্যেক দলৰে কৰিবলগীয়া কাম

১। তথ্য সংগ্ৰহ।

২। তালিকা আৰু মানচিত্ৰ তৈয়াৰ কৰা (য'ত প্ৰয়োজন হয়)

৩। আৰ্হি সংগ্ৰহ (য'ত সম্ভৱ হয়)

৪। আলোকচিত্ৰ সংগ্ৰহ আৰু ইণ্টাৰনেটৰ পৰা ছবি তোলা।

৫। টোকা তৈয়াৰ কৰা।

৬। পৰিবেশন আৰু আলোচনা।

সাজু হোৱাৰ কাৰণে নিৰ্ধাৰিত সময় : দুই সপ্তাহ

শ্ৰেণীত কাম কৰাৰ কাৰণে দিবলগীয়া সময় (চূড়ান্ত দাখিল)

শিক্ষাদানৰ কাৰণে ৪ ঘণ্টা (আনুমানিক)

দলীয় পৰিবেশন আৰু তাৰ পাচত আলোচনাৰ কাৰণে সময় : ৩০ মিনিট

প্ৰত্যেক দলৰ কাৰণে (আনুমানিক)

দলীয় কাম শেষ হোৱাৰ পাচত, সম্পাদিত কাৰ্যৰ ওপৰত শ্ৰেণীৰ সকলো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে অংশ ল'ব। কামখিনিৰ এটা প্ৰতিবেদন দাখিল কৰি আৰু সকলোৰে লগত পঢ়ি অংশগ্ৰহণ কৰিব। লগতে আলোকচিত্ৰ ব্যৱহাৰ কৰিব। শ্ৰেণীত কামটোৰ এটা অংশ প্ৰতিজন সদস্যই (দলৰ ভিতৰৰ) নিবেদন কৰিব আৰু দলীয় আলোচনাত অংশগ্ৰহণ কৰিব। ভৱিষ্যতে যাতে আৰু ভাল দক্ষতা দেখুৱাব পাৰে তাৰ কাৰণে সহপাঠী আৰু শিক্ষকে পৰ্যালোচনা (feed back) কৰিব।

আপোনাৰ অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰক - ১

১। আঁচনিখনত দলটোৰ বৈশিষ্ট্য দেখুৱাওক

.....
.....
.....

২। আঁচনিৰ কামত সুফল কি?

.....
.....
.....

৬ নং কাৰ্যসূচী

দল হিচাপে কৰিব পৰাৰ সুবিধা থকা আঁচনি এখনৰ কাৰণে এটা বিষয় বাছি লওক। এইটো লিখক যে কামটো আপুনি কেনেকৈ ভগাই দিব আৰু কামটো সম্পূৰ্ণ কৰাৰ কাৰণে কেনেকৈ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক নিৰ্দেশ দিব? পৰিবেশনৰ কাম আপুনি কেনেকৈ সংঘবদ্ধ কৰিব।

.....
 .....
 .....

৭.৪.৩ নাটকীয়কৰণ

আমি সকলোৱে নাটক দেখিছো, পৰম্পৰাভাৱে কৰা আৰু আধুনিক। বঙ্গমঞ্চত পৰিবেশন কৰা নাটক কেইবাপ্ৰকাৰৰো আছে যেনে— Absurd নাটক, বাটৰ নাট, যক্ষগণ ইত্যাদি (yakshagana)। আমি সকলোৱে জানো যে নাটকে আনন্দদান কৰে। কিন্তু ইয়াৰ শিক্ষাগত মূল্য আছেনে? শ্ৰেণীত যি শিক্ষা দিয়া হয় তাক অধিক ওপৰলৈ নিবলৈ আমি নাটকৰ কৌশল ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰোনে?

পূৰ্বতে নিৰ্ধাৰণ কৰা কথোপকথন ৰংগমঞ্চত সংলাপৰ যোগেদি প্ৰকাশ কৰাই হ'ল নাটক। ইয়াৰ সংগী হ'ল ভাৱৰীয়া, ভাব-ভংগী, সংগীত-নৃত্য আৰু প্ৰয়োজনমতে special effects। প্ৰচলিত হৈ থকা নাটক সাজু থাকিব পাৰে, কিন্তু এইবোৰ পাঠ্যপুথিৰ বিষয়ৰ লগত ফেৰ মাৰিব পৰা নহ'ব পাৰে। ছাত্ৰৰ কাৰণেও উপযোগী নহ'ব। পাঠ্যত থকা নাটকীয় অংশটো কোনোবা আগ্ৰহী শিক্ষকে বাছি উলিয়াব লাগিব আৰু সেইদৰে সংলাপো তৈয়াৰ কৰিব। অভিনয়ৰ প্ৰতি ধাউতি থকা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক বাছি উলিয়াব, ভূমিকা ভগাই দিব, নহ'লে চাহিদামতে ভূমিকা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক বাছি ল'বলৈ দিব পাৰে। সংগীত আৰু সাজ-সজ্জাৰ অবিহনে বহুবাৰ আখৰা কৰিব। আৰম্ভণিত বাদ্যযন্ত্ৰৰে সংগীতৰ সহায় নল'ব; কিন্তু লাহে লাহে এইবোৰ ব্যৱহাৰ কৰিব।

নাটক আয়োজনৰ টাপসমূহ

- পাঠটোৰ নাট্যসমল ঠিক কৰা।
- পাঠটোৰ বিষয়বস্তুৰ লগত মিলা এখন নাটৰ অনুসন্ধান আৰু বিচাৰি উলিওৱা।
- বিষয়বস্তুৰ লগত খাপ খোৱাকৈ নাটখন সংশোধন কৰা।
- নাটকখনত মিল খোৱাকৈ ল'ৰা-ছোৱালীসকলৰ ভূমিকা বাছি দিয়া।
- বেলেগ বেলেগ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক ভূমিকা আৱণ্টন কৰা আৰু তেওঁলোকক সংলাপ নকল কৰি ল'বলৈ কোৱা।

- কথোপকথন/সংলাপ সাজু কৰিবলৈ সময় দিয়ক। লগতে নাটকখনৰ বিষয়।
- যিমান প্ৰয়োজন, সেইদৰে আখৰা কৰা।
- সাজ-সজ্জাৰে সৈতে আখৰা।
- নাটখন ৰূপায়ণ কৰা
- নাটকখনৰ যোগ্যতাৰ ওপৰত পৰ্যালোচনা— ইয়াৰ ভিতৰত থাকিব ভাষা, বিষয়,

অভিনয়, সংলাপ ইত্যাদি। সাজ-সজ্জাবোৰ নাটক কোম্পানিৰ পৰা অনা নহয় বা বিশেষভাৱে তৈয়াৰ কৰি লোৱাও নহয়। সাজ-সজ্জাবোৰ ততাতৈয়াকৈ গোটাই লোৱা, সাধাৰণ ব্যৱসায়িক নাট্যগোষ্ঠীৰ লগত যদি এইবোৰ তুলনা কৰা হয়।

কিছুমান নাটক ঘটনাবহুল (Action Oriented), কিছুমান সংলাপধৰ্মী।

আপুনি কি বিষয়বস্তু নিৰ্বাচন কৰে সেয়া আপুনি সিদ্ধান্ত ল'ব আৰু কেনেকুৱা প্ৰকাৰৰ ভাৱৰীয়া স্কুলত পোৱা যাব, সেইটো বিচাৰি ল'ব। উদাহৰণস্বৰূপে 'শিশুকৃষ্ণ' নাটকখন ঘটনাবহুল আৰু Special effects থকাবিধৰ। কিন্তু 'ছত্ৰপতি শিৱাজী' নাটকখনত সংলাপৰ ওপৰত প্ৰাধান্য দিয়া হৈছে।

এখন নাটক মঞ্চস্থ কৰাৰ আগতে শিক্ষকসকলে খৰচৰ সম্বন্ধে, সময়ৰ কিমান প্ৰয়োজন হ'ব আৰু স্কুলখনৰ শৈক্ষিক দৰ্শনৰ কথা চিন্তা কৰিব। কিছুমান নাটক মঞ্চস্থ কৰিবলৈ মূল নাট্যকাৰৰ অনুমতিৰ প্ৰয়োজন। নাট্যকাৰৰ অনুমতি আগতেই বিচাৰি লোৱাটো শিষ্টাচাৰ হ'ব। লগতে যদি পাৰিশ্ৰমিক দিব লাগে তাক দিয়াটো ভাল।

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক জড়িত কৰি নাটকখন লিখিব লাগে। ইয়াৰ দ্বাৰা ছাত্ৰসকলৰ মাজত একাত্মতাৰ আৰু তেওঁলোকে নাটক লিখাৰ কৌশলো আয়ত্ব কৰিব।

অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰক

নাটকৰ বৈশিষ্ট্যৰ তালিকা তৈয়াৰ কৰক

.....
 .....
 .....

কম খৰচত আৰু বিনা খৰচত শিক্ষকে কেনেকৈ এখন নাটক ৰূপায়ণ কৰিব?

.....
 .....
 .....

ভূমিকা অভিনয় নাট্যঅভিনয়কৈ কেনেকৈ বেলেগ হয়?

.....
 .....
 .....

৭ নং কাৰ্যসূচী

নাটকীয় যোগ্যতাৰ যিবোৰ অধ্যয়ন তাক নিৰ্বাচন কৰা হওক। যিকোনো এটা বিষয়/ভাব বাছি লওক আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শিক্ষা শক্তিশালি কৰিবলৈ আপুনি কেনেকৈ নাটকীয়কৰণৰ ৰূপ দিব, তাৰ বৰ্ণনা দিয়ক।

.....
 .....
 .....

৭.৪.৪ সহযোগীতাৰে শিক্ষা লাভ

সহযোগীতাৰ যোগেদি শিক্ষালাভ এটা সফল শিক্ষাদানৰ কৌশল। ইয়াত সৰু সৰু দলবোৰে য'ত বিভিন্ন স্তৰৰ আৰু সামৰ্থৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী গোটখায়, ভিন্ন ভিন্ন শিক্ষাদানৰ কাৰ্যৰ দ্বাৰা এটা বিষয়ৰ জ্ঞান আয়ত্ব কৰিবলৈ সক্ষম হয়। দলৰ প্ৰতিজন সদস্য নিজে শিকাৰ কাৰণেই অকল দায়বদ্ধ নহয়, অন্য সদস্যকো শিক্ষালাভত সহায় কৰিব লাগিব আৰু এইটোৰে উৎকৰ্ষ সাধনৰ এটা পৰিবেশ তৈয়াৰ কৰি ল'ব লাগিব। যেতিয়ালৈকে দলৰ সকলো সদস্যই সফলভাৱে কামটো বুজি নুঠে আৰু সম্পূৰ্ণ কৰিব নোৱাৰে, তেতিয়ালৈকে সকলো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে নিৰ্ধাৰিত কাৰ্য (Assignment) সম্পাদন কৰি যাব।

সহযোগীতাৰ প্ৰচেষ্টাই অংশগ্ৰহণকাৰীসকলক পৰস্পৰ লাভৰ পথলৈ লৈ যায়, যাতে দলৰ সকলো সদস্যই :

- পাৰস্পৰিক সাহায্য দানৰ যোগেদি লাভান্বিত হয় (আপোনাৰ সফলতাই মোক উপকাৰ কৰিব আৰু মোৰ সফলতাই আপোনাৰ উপকাৰ সাধিব)
- এইটো স্বীকাৰ্য যে সকলো সদস্যৰে ভাগ্য উম্মেহতীয়া (আমি একেলগে সাঁতুৰিম অথবা ডুবিম)।
- এইটো জানিব লাগিব যে নিজৰ আৰু নিজ দলৰ সদস্যৰ পৰস্পৰৰ সহায়ত নিজৰ কাম সমাধা হয়। (তোমাৰ অবিহনে আমি কৰিব নোৱাৰো)।
- এজন সদস্যৰ উৎকৰ্ষ সাধনত গৰ্ববোধ কৰক আৰু গুণ কীৰ্তন কৰক। (আপোনাৰ কাৰ্যসাধনৰ কাৰণে আমি শলাগ লৈছো)

সহযোগীতাৰে শিক্ষা লাভৰ গুণ

কিছুমান পৰিস্থিতিতহে প্ৰতিযোগীতামূলক আৰু ব্যক্তিদৰ্শী যত্নতকৈ সহযোগীতাৰ প্ৰয়াস ফলৱতী হোৱাৰ আশা কৰা যায়। অৱস্থাসমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

(i) **যোগাত্মক প্ৰকল্পৰ নিৰ্ভৰশীলতা** : প্ৰতিজন সদস্যই দলীয় কাৰ্যলৈ অৰিহণা যোগাব লাগিব। প্ৰতিজন সদস্যৰ যি সমল আছে, যি ভূমিকা পালন কৰে বা যি কামৰ দায়িত্ব অৰ্পণ কৰা আছে, এইবিলাকৰ যোগেদি তেওঁ সমূহীয়া কাৰ্যলৈ অৰিহণা যোগাব পাৰিব।

(ii) **সন্মুখ আদান-প্ৰদান** : ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক শিক্ষকে ক'ব লাগিব কামত কেনেকৈ আগবাঢ়িব। যিবিলাক ধাৰণা তেওঁলোকে শিকিছে, সেয়া কিমান বুজিছে তাক জানিবৰ কাৰণে আলোচনা কৰিব লাগিব। পূৰণা শিক্ষাৰ লগত নতুনকৈ যি শিকিছে, সেয়া একেলগ কৰিব লাগিব।

(iii) **ব্যক্তিগত আৰু দলীয় দায়বদ্ধতা** : প্ৰত্যেক দলৰে আকাৰ শিক্ষকে সৰু কৰি ৰাখিব

লাগিব। দল যিমানৈ সৰু হ'ব, ব্যক্তিৰ দায়বদ্ধতা সিমানৈ বাঢ়িব। কি শিকিলে এইটো জানিবৰ কাৰণে শিক্ষকে ছাত্ৰক মৌলিক উত্তৰ বিচাৰিব। যদি শ্ৰেণীত কিবা সন্দেহৰ প্ৰশ্ন আছে, গোটেই শ্ৰেণীটোৱে উত্তৰ দিব আৰু উত্তৰৰ যুক্তিযুক্ত প্ৰতিপন্ন কৰিব।

(iv) **পৰস্পৰ ব্যক্তিৰ মাজত আৰু ক্ষুদ্ৰদলৰ কৌশল** : সমাজত প্ৰয়োজনীয় কৌশল যেনে— নেতৃত্ব, সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ, প্ৰত্যয় গঠন, যোগাযোগ আৰু দ্বন্দ্ব নিৰাময় (Conflict management) আদিও ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে বিকাশসাধন কৰিব লাগিব।

(v) **দলীয় বিচাৰ** : দলৰ সদস্যসকলে এইটো আলোচনা কৰিব কিমান সুচাৰুৰূপে তেওঁলোকে লক্ষ্যলৈ আগবাঢ়িছে আৰু সাৰ্থকভাৱে কাম কৰাৰ সম্বন্ধ পৰস্পৰে বজাই ৰাখিছে। তেওঁলোকে বৰ্ণনা কৰিব সদস্যসকলৰ কোনবোৰ কাৰ্যই সহায় কৰে আৰু কোনবোৰে নকৰে। ই সদস্যসকলৰ আচৰণৰ ওপৰত এটা প্ৰতিচ্ছবি দিব। আঁচনি চলাই নিবনে নতুবা পৰিবৰ্তন কৰিব— সেয়া বিচাৰ্যৰ কাৰণে সহায় কৰিব।

সহযোগীতাৰে শিক্ষা আহৰণ প্ৰক্ৰিয়াৰ সুফল : সুফল কিছুমান তলত উল্লেখ কৰা হ'ল। এইবিলাকে

- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শিক্ষা আৰু শৈক্ষিক উৎকৰ্ষতা আগবঢ়াই নিয়ে।
- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ স্থায়ীত্ব বঢ়ায়।
- শিক্ষাগত অভিজ্ঞতাৰ সৈতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সন্তুষ্টি বঢ়ায়।
- মৌখিক যোগাযোগত কৌশলৰ বিকাশ ঘটায়।
- ছাত্ৰৰ সামাজিক কৌশলত বিকাশ আনে।
- আত্মসন্মান বৃদ্ধি কৰে।
- অন্য জাতিৰ লগত যোগাত্মক সম্বন্ধ গঢ়ি তোলাত সহায় কৰে।

উদাহৰণ

পাঠ্য : পানী

বিষয়বোৰ চিনাক্ত কৰিব পাৰে— পানীৰ উৎস, পানী দূষিত হোৱাৰ কাৰণ, দূষিতকৰণৰ পৰা পানীক কেনেকৈ আঁতৰত ৰাখিব, পানীৰ সংৰক্ষণ, পানীৰ ব্যৱহাৰ।

যিমান উপকাহিনী আছে, শ্ৰেণীটো সিমানটা দলত ভাগ কৰক, দলবিলাকক উপকাহিনী বাছি ল'বলৈ অনুমতি দিয়ক।

সময়সীমা জনাই দিয়ক

প্ৰত্যেক দল সুকীয়াভাৱে বহিব আৰু নিৰ্বাচিত উপকাহিনীবোৰৰ ওপৰত কাম কৰিব।

সময়সীমা অতিক্ৰম কৰিলে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক নিজৰ আসনত বঢ়িবলৈ, পৰিবেশন আৰু আলোচনা কৰিবলৈ অনুমতি দিয়ক।

৮ নং কাৰ্য্যৱলী

সহযোগীতা শিক্ষালাভৰ কাৰণে এটা পাঠ বাছি লওক আৰু এইটো প্ৰকাৰতে শিকাবৰ কাৰণে আয়োজন কৰক।

৩-আপোনাৰ অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰক।

১। সহযোগীতাৰে শিক্ষা লাভ কি?

.....

.....

.....

২। সহযোগীতাৰে শিক্ষাৰ গুণবোৰ লিখি লওঁক।

.....

.....

.....

৩। সহযোগীতাৰে শিক্ষাৰ যি কোনো চাৰিটা সুফল লিখক।

.....

.....

.....

৭.৪.৫ ধাৰণাৰ মানচিত্ৰ

শিক্ষাদানৰ এটা উদ্দেশ্য হ'ল অৰ্থপূৰ্ণ শিক্ষা আহৰণ কৰা। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শিক্ষা লাভৰ কাৰণে বহু চেষ্টা কৰা হৈছে। এনেকুৱা এবিধ চেষ্টা হ'ল পৰামৰ্শমূলক কৌশল। আনুমানিক ধাৰণাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি আৰু প্ৰস্তুত কৰি তৈয়াৰ কৰা মানচিত্ৰ হ'ল, এনে এবিধ কৌশল। ধাৰণাৰ যোগেদি কোনো এটা পৰিস্থিতি বা ঘটনা বুজি ল'বলৈ সুবিধা হয়। বেলেগ বেলেগ ধাৰণাৰ মাজত থকা পাৰস্পৰিক সম্বন্ধ বুজাত সুবিধা হয়। ধাৰণাৰ যোগেদি মানচিত্ৰ প্ৰস্তুত হয় (Concept map)।

ধাৰণাৰ মানচিত্ৰৰ বৈশিষ্ট্য :

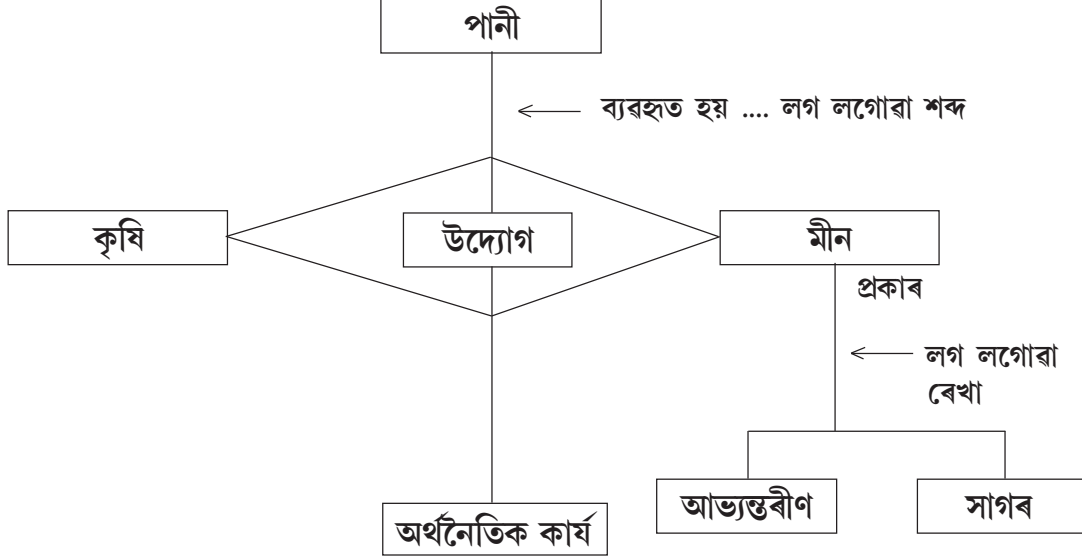
(i) এনেবিধ মানচিত্ৰ নক্সাজাতীয় আৰু উপসৰ্গৰ যোগেদি বিভিন্ন অৰ্থপূৰ্ণ ধাৰণা বহন কৰে।

(ii) উপসৰ্গবোৰে বিভিন্ন ধাৰণাৰ যোগসূত্ৰবোৰ দেখুৱায়।

(iii) সাধাৰণতে ধাৰণাবোৰ বৃত্তাকাৰেও বা এটা বাকচ আকৃতিৰ ভিতৰত লিখা হয় আৰু ৰেখাৰ দ্বাৰা আখৰ বা শব্দবোৰ লগাই দিয়া হয়।

(iii) ক্রমাগত শৃংখলত ধাৰণাবোৰ সজোৱা হয়, সাধাৰণ আৰু বহল ভাৱত থকা ধাৰণা মূৰ্ছিত থাকে আৰু তাৰ পৰা ক্ৰমান্বয়ে তললৈ নামি আহে। পাৰ্শ্বৱৰ্তী কাষৰ পৰাও ধাৰণা একগোট হ'বলৈ আগবাঢ়িব পাৰে।

(iii) সমান্তৰালকৈও ধাৰণাবোৰৰ মিল অনা সম্ভৱ। ধাৰণাৰ মানচিত্ৰৰ বিষয়সমূহ ১ নং ছবিত দেখুওৱা হৈছে (Figure-1)

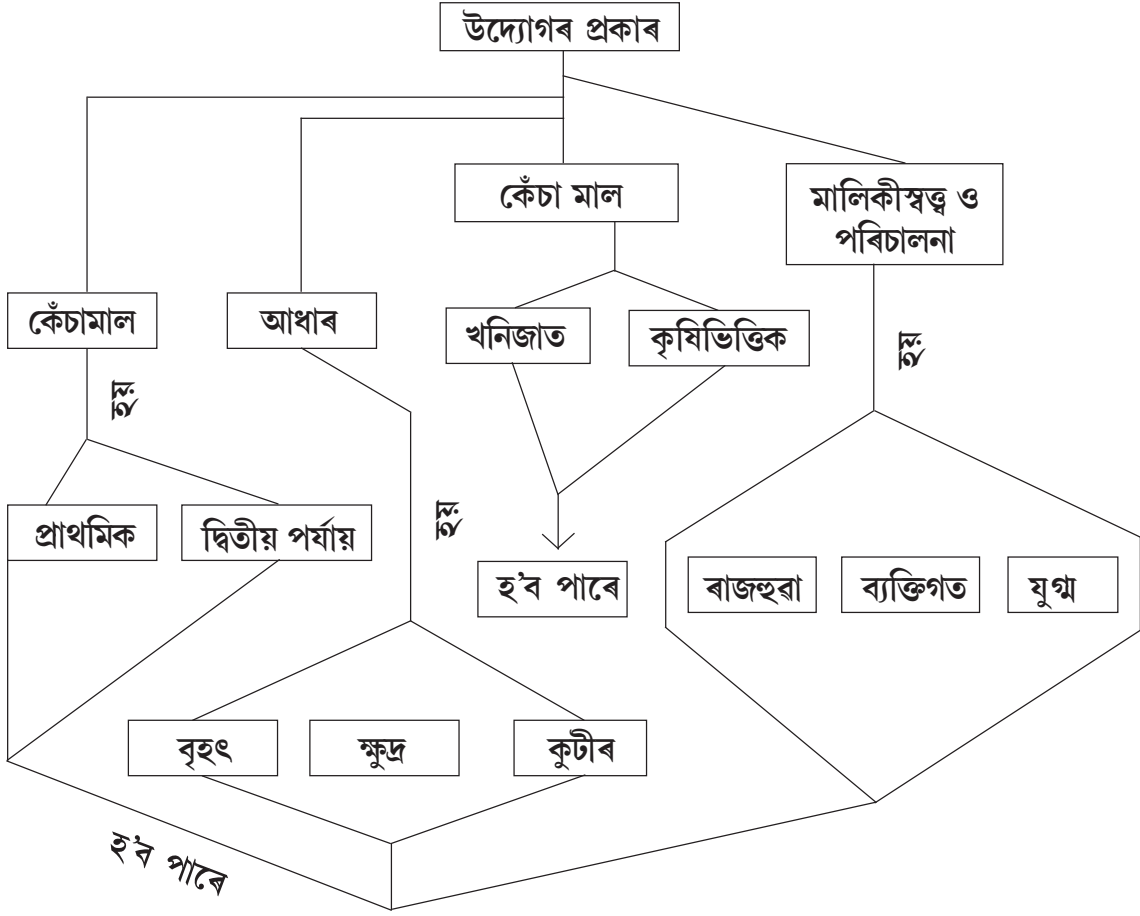
ধাৰণাৰ মানচিত্ৰৰ বৈশিষ্ট - ১ নং ছবি

ধাৰণাৰ মানচিত্ৰৰ চাপবোৰ : তলত উল্লেখ কৰা চাপবোৰ এখন ধাৰণাৰ মানচিত্ৰ তৈয়াৰ কৰোঁতে ব্যৱহৃত হয়। প্ৰত্যেক চাপৰ অগ্ৰগতিত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক জড়িত কৰিব।

- ১ নং চাপ : অধ্যায়/গোট এটাৰ পৰা ধাৰণাবোৰৰ পৰিচয় লওঁক। ফলকত (Black board) এখন তালিকা কৰক।
- ২ নং চাপ : ওপৰৰ পৰা তললৈ আৰু সাধাৰণ ধাৰণাৰ পৰা বিশেষ ধাৰণালৈ ক্ৰমাগত শৃংখলত সজাই তোলক।
- ৩ নং চাপ : যিবোৰ ধাৰণা সমান্তৰালকৈ বহুৱাব, সেইবোৰ বাছি উলিৱাওক।
- ৪ নং চাপ : ফলকত অৰ্থপূৰ্ণভাৱে সকলোবোৰ ধাৰণা স্থাপিত কৰক।
- ৫ নং চাপ : ধাৰণাবোৰ চাৰিওকাষে বৃত্তাকাৰে চিন দিয়ক, বাকচ আকাৰে ৰেখা টানক আৰু ধাৰণাবোৰ লগ লগাবলৈ ৰেখা টানক।
- ৬ নং চাপ : যোগসূত্ৰ ঘটোৱা শব্দবোৰ লিখক। মানচিত্ৰ সাজু।
- ৭ নং চাপ : মানচিত্ৰখন এবাৰ পঢ়ি লওক আৰু চাব যাতে সকলোবোৰ যোগসূত্ৰত শব্দৰে বুজাই দিয়া হৈছে।

যদি দেখা গৈছে যে মানচিত্ৰখন বেছি ঘন আৰু ওপৰাওপৰি হৈছে, তেতিয়া এইখন নতুনকৈ বনাব। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক জড়িত কৰি যেতিয়া মানচিত্ৰখন ফলকত উপস্থাপন কৰিব, তেতিয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক নিজৰ ফালৰ পৰা মানচিত্ৰ প্ৰস্তুত কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰিব। আৰম্ভণিতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক এখন অসম্পূৰ্ণ মানচিত্ৰ সম্পূৰ্ণ কৰিবলৈ দিয়া হওক। পাচত তেওঁলোকক

নিজাববীয়াকৈ এখন ধাৰণাৰ মানচিত্ৰ তৈয়াৰ কৰিবলৈ কোৱা হওক। ২ নং ছবিতে তলত এখন 'উদ্যোগৰ প্ৰকাৰ'ৰ ওপৰত ধাৰণাৰ মানচিত্ৰ দেখুৱাইছে।

২ নং ছবি : উদ্যোগৰ প্ৰকাৰৰ ওপৰত ধাৰণাৰ মানচিত্ৰ

মানচিত্ৰৰ ব্যৱহাৰ : পাঠ পঢ়ুৱাৰ যি কোনো ভাগতে এই মানচিত্ৰ প্ৰয়োগ কৰিব পাৰি। আৰম্ভণিৰ কালছোৱাতেই যদি ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰা যায়, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে কি শিক্ষা লাভ কৰিব, তাৰ বিষয়ে এটা সম্যক জ্ঞান পায়। পাঠৰ অগ্ৰগতিৰ কালছোৱাত যদি ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰে, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল স্বচ্ছন্দভাৱে এটা ধাৰণাৰ পৰা অন্য এটা ধাৰণালৈ আগবাঢ়ি যাব পাৰে। যদি ইয়াক মূল্যাংকনৰ স্তৰত ব্যৱহাৰ কৰে, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বোধমাত্ৰা জুখিব পাৰে। তেওঁলোকে কি শিকিলে, তাৰ সাৰাংশ কৰি ল'ব পাৰে।

৪ নং-১ আপোনাৰ অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰক
ধাৰণাৰ মানচিত্ৰ কি?

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শিক্ষা মূল্য নিৰূপণৰ কাৰণে আপুনি কেনেকৈ এখন ধাৰণাৰ মানচিত্ৰ
ব্যৱহাৰ কৰিব?

১ নং কাৰ্যাৱলী

২ নং ছবিখন প্ৰত্যক্ষ কৰক আৰু মানচিত্ৰখনৰ ১, ২ আৰু ৩ নং চাপকেইটা
চাই ল'ব। আপোনাৰ পছন্দৰ এটা পাঠ বাছি লওক আৰু ২ নং ছবি অনুসৰণ কৰি
আপুনি এখন নিজৰ ধাৰণাৰ মানচিত্ৰ প্ৰস্তুত কৰক।

.....
.....
.....

৭.৪.৬ সূক্ষ্ম Pedagogy

জ্ঞান আহৰণ গতিশীল আৰু সদায় বিস্তাৰমুখী। কি শুদ্ধ আৰু কি অশুদ্ধ এইটো বিচাৰ
কৰা প্ৰতিজন ব্যক্তিকে দায়িত্ব। লগতে যেনেকৈ কি প্ৰয়োজন আৰু কি প্ৰয়োজন নাই। NCF
(২০০৫)য়ে কৈছে যে বৰ্তমানৰ শিক্ষাপদ্ধতি গতিশীল (flexible) নহয়। ল'ৰা-ছোৱালীৰ যি
অভিজ্ঞতা আছে তাৰ পৰা ই বিচ্ছিন্ন আৰু সেই কাৰণে সৃষ্টিশীলতা, সূক্ষ্ম চিন্তা আৰু অন্তৰ্দৃষ্টি—
এইবোৰ লাভৰ পৰা ল'ৰা-ছোৱালী বঞ্চিত হয়। যিহেতু সমাজবোৰ বেছি জটিল হৈ আহিছে,
এনে সমাজৰ সন্মুখীন হ'বলৈ ল'ৰা-ছোৱালীক সাজু কৰি তুলিব লাগিব। সূক্ষ্ম Pedagogyয়ে
ল'ৰা-ছোৱালীক নিজৰ মত প্ৰকাশ কৰিবলৈ, আদান-প্ৰদান কৰিবলৈ আৰু সমস্যা সমাধান কৰিবলৈ
যথেষ্ট সুবিধা প্ৰদান কৰে। এনে ব্যৱস্থাই নিজৰ পৰিবৰ্তন সাধনৰ ওপৰিও সমাজৰ পৰিবৰ্তন
আনিব। সূক্ষ্মাত্মক Pedagogy হ'ল এটা শিক্ষাৰ সমল যি ল'ৰা-ছোৱালীক আধিপত্য, বিশ্বাসৰ
প্ৰথা আৰু আচাৰ ব্যৱহাৰ— যিবোৰকে আধিপত্য বিস্তাৰ কৰি আছে, সেইবিলাকৰ ওপৰত প্ৰশ্ন
কৰিবলৈ আৰু প্ৰত্যাহ্বান কৰিবলৈ সহায় কৰে। ই ল'ৰা-ছোৱালীৰ সূক্ষ্ম সজাগতা আনিবলৈ সহায়
কৰে। NCF (২০০৫) প্ৰতিবেদন মৰ্মে সূক্ষ্ম Pedagogyয়ে ঘটনা বা সমস্যাসমূহ ৰাজনৈতিক,
সামাজিক আৰু আৰ্থিক মূল্যবোধৰ দৃষ্টিপাতেৰে চাবলৈ সুবিধা প্ৰদান কৰে। সামাজিক পৰিঘটনাক
ই বহুমুখী দৃষ্টিভংগীৰে বিচাৰ কৰিবলৈ শিকায় আৰু লগতে গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থা সাধনৰ কাৰণে
দায়বদ্ধতা আনে।

শ্ৰেণীত আপুনি তলত উল্লেখ কৰা চাপবোৰৰ যোগেদি সূক্ষ্মাত্মক Pedagogy অনুসৰণ
কৰিব।

- (i) ঘটনা বা সমস্যা সুক্ষ্মভাৱে বিচাৰ কৰিবলৈ ছাত্ৰসকলৰ কাৰণে যিমান পাৰে সিমান সুবিধা সৃষ্টি কৰক।
- (ii) শ্ৰেণীত সমস্যা/ঘটনাটো ঘোষণা কৰক আৰু আলোচনাৰ কাৰণে এটা দিন স্থিৰ কৰক।
- (iii) আপুনি ঘটনাটোৰ সম্বন্ধে তেওঁলোকৰ পৰা আগতিয়াকৈ খবৰ সংগ্ৰহ কৰিব পাৰে।
- (iv) যেতিয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে ঘটনাটোৰ সপক্ষে বা বিপক্ষে নিজৰ মতামত আগবঢ়াব, তেতিয়া তেওঁলোকে বলিষ্ঠভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিব লাগিব। প্ৰশ্নৰ ক্ষেত্ৰতো এয়েই হ'ব।

অনুসৰণ কৰিবলগীয়া আৰু পৰামৰ্শ লাভ কৰা চাপসমূহৰ উদাহৰণ তলত দিয়া হ'ল—

পাঠ :	মানুহ আৰু পৰিবেশ
শিক্ষাদানৰ দিশ :	বৰ্ধিত বন ধ্বংসৰ কাৰণ বন ধ্বংসৰ প্ৰভাৱ বনাঞ্চল ৰক্ষা কৰাৰ উপায়
জড়িত সমস্যা :	বৰ্ধিত বন ধ্বংস
প্ৰশ্ন :	বৰ্ধিত বন ধ্বংসৰ প্ৰতি আমি আগবাঢ়ি যামনে?
মতামত :	সপক্ষে : নগৰীয়াকৰণ, শিল্পায়ন/উদ্যোগীকৰণ বৰ্ধিত খাদ্য উৎপাদন বিপক্ষে : বৰ্ধিত প্ৰদূষণ ভূমিজলৰ নিম্নগামী অৱস্থা প্ৰকৃতিৰ ভাৰসাম্যহীনতা পাৰিপাশ্বিকতাৰ অৱক্ষয়

জটিল প্ৰশ্নৰ আলোচনা :

- কি কাৰণত আমি বন ধ্বংসকাৰ্যলৈ গৈ আছো?
- বন ধ্বংস নকৰাকৈ আমি কেনেকৈ বৰ্ধিত জনসংখ্যাৰ চাহিদা পূৰাব পাৰিম?
- যদি বনাঞ্চল নাথাকে, পৃথিৱীখন কেনেকৈ থাকিব?
- বন ধ্বংসই মানৱ জাতিৰ মাজত কেনেকৈ হানি-বিঘিনি আনিব?
- কি কি উপায়েৰে আমি বনাঞ্চল ৰক্ষা কৰিব পাৰিম?

শিক্ষকসকলে ছাত্ৰসকলক কেনেকৈ তথ্য সংগ্ৰহ কৰিব লাগে, সেইবোৰৰ উৎস সম্বন্ধে সহায় কৰিব। উৎসবোৰ যেনে— ছপাসামগ্ৰী, শ্ৰৱণ আৰু দৃষ্টিসমল ইত্যাদি। সিদ্ধান্তত আহি উপনীত হোৱাৰ প্ৰয়োজন নাই। এই দিশটোৱে কেৱল এটা ভেটি তৈয়াৰ কৰে য'ৰ পৰা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে সমাজত বৰ্তি থকা সমস্যাবোৰ সুক্ষ্মভাৱে বিচাৰ কৰি চাব পাৰে।

১০ নং কাৰ্য্যাবলী

সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক জীৱনৰ এটা ঘটনা বা সমস্যা বাছি লওক। সুক্ষ্ম Pedagogy অনুসৰণ কৰি এটা পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰক।

.....

.....

.....

.....

.....

৫ নং আপোনাৰ অগ্রগতি পৰীক্ষা কৰক

১। সুক্ষ্ম Pedagogyৰ উদ্দেশ্য কি?

.....

.....

.....

২। এনে দিশত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ভূমিকা কি?

.....

.....

.....

৭.৪.৭ সমস্যা সমাধান

সমস্যা সমাধান এটা নিৰ্দেশাত্মক কৌশল। প্ৰথমে এই কৌশলৰ যোগেদি এটা ধাৰণা বোধগম্য হোৱাত সুবিধা কৰি লয় আৰু এই বোধগম্যতাই নতুন পৰিস্থিতি মোকাবিলা কৰিবলৈ প্ৰয়োগ কৰাত সহায় কৰে। যেতিয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক এই প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা শিক্ষাদান কৰা হয়, তেওঁলোকে যুক্তিসহকাৰে চিন্তা কৰিবলৈ আৰু চিন্তা-চৰ্চাৰ কৌশলৰ বিস্তাৰ সাধন কৰিবলৈ সুবিধা লাভ কৰে। সমস্যা সমাধানত চিন্তা-চৰ্চা এটা প্ৰাথমিক কৌশল আৰু অভিজ্ঞতাই ইয়াক অৰ্থপূৰ্ণভাৱে সমাধান কৰিবলৈ শিকায়। চিন্তাৰ কৌশল আৰু সমস্যা সমাধান একেলগে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক শিকাব পৰা যায়। ইয়াৰ কাৰণে সমস্যা থকা এটা পৰিবেশ আৰু ইয়াক সমাধান কৰিবলৈ সুবিধা প্ৰদান কৰিব লাগিব।

সমস্যা সমাধানৰ ঢাপ

বহুতো মানুহে সমস্যা সমাধানৰ প্ৰক্ৰিয়াত জড়িত ক্ষেত্ৰত কাম কৰিছে। তেওঁলোকে বেলেগ বেলেগ ঢাপো উল্লেখ কৰিছে। কিন্তু সচৰাচৰ যিবোৰ ঢাপ সাধাৰণতে মানুহে ব্যৱহাৰ

কৰে, সেইবোৰ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

১ নং টাপ : সমস্যাৰ চিনাক্তকৰণ

আচলতে সমস্যাটো কি তাক প্ৰথমে শিক্ষকে আৰু তাৰ পাচত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে বিচাৰি উলিয়াব লাগিব। তেতিয়া তেওঁলোকে সমস্যাটো বুজি উঠিব লাগিব আৰু ইয়াক ব্যাখ্যা কৰিব লাগিব। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে উপলব্ধ কৰা অভিজ্ঞতাৰ লগত সমস্যাবোৰৰ সম্বন্ধ থাকিব লাগিব আৰু বাস্তৱ জীৱনৰ পৰিবেশৰ লগত পৰিচিত হ'ব লাগিব।

২ নং টাপ : ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে যেতিয়া সমস্যাটো বুজি পালে, তেতিয়া ইয়াক সমাধান কৰিবলৈ প্ৰক্ৰিয়া আৰম্ভ কৰিব আৰু এটা আৰ্হি তৈয়াৰ কৰিব। কোনটো প্ৰক্ৰিয়াৰ যোগেদি সমস্যাটো সমাধান কৰিব এইটো যেতিয়া স্থিৰ হ'ল, তেতিয়া তেওঁলোকে জনাব কিয় এই বিশেষ প্ৰক্ৰিয়াটো বাছি লোৱা হ'ল। শৃংখলাবদ্ধ পৰিকল্পনা আৰু প্ৰতিটো টাপৰ (step) ব্যাখ্যাকৰণে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক 'সমস্যা সমাধানৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ কৌশল' বিকাশসাধনত সহায় কৰিব।

৩ নং টাপ : পৰিকল্পনা ৰূপায়ণ কৰা।

আৰ্হি তৈয়াৰ কৰাৰ পাচত, পৰৱৰ্তী টাপ হ'ব প্ৰক্ৰিয়াটো ৰূপায়ণ কৰা। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে তথ্যবোৰ সংগ্ৰহ কৰিব, শৃংখলাবদ্ধ কৰিব আৰু বিশ্লেষণ কৰিব। সমাধানৰ কাৰণে এইবোৰ কৰিব।

৪ নং টাপ : সমাধানৰ মূল্যাংকন

এইটো শেষ টাপ। এই টাপটোত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে সকলোবোৰ তথ্য আৰু সাক্ষ্য পৰীক্ষা কৰিব। সমস্যা সমাধানত সাক্ষ্য আৰু তথ্যৰ মুখ্য অৱদান আছে। যতেই সম্ভৱ হয়, ছাত্ৰক এই সমাধানৰ প্ৰক্ৰিয়া এটা নতুন নতুবা একে ধৰণৰ পৰিস্থিতি প্ৰয়োগ কৰিবৰ কাৰণে উৎসাহ দিব লাগে। এনে কৰিলে সমাধানৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ শুদ্ধতা আৰু যুক্তিসিদ্ধতা ওলাই পৰিব।

সমস্যা সমাধানৰ প্ৰক্ৰিয়া অনুসৰণ কৰি, শিক্ষা লাভৰ সামৰ্থ বঢ়াব পাৰি যেনে— বিচাৰ কৰিব পৰা চিন্তা-চৰ্চা, সুক্ষ্ম চিন্তা, কাৰক আৰু ফলাফলৰ সম্বন্ধ, বিবেচনা কৰা আৰু যুক্তিসংগত কৰা, ৰায়দান দিয়া আৰু সামাজিক মূল্যবোধৰ উন্নতি সাধন। সমস্যা সমাধানৰ প্ৰক্ৰিয়াত শিক্ষকে ছাত্ৰক পথ দেখুৱাই দিয়াটো লাগতিয়াল বিবেচিত হয়।

উদাহৰণ :

১ নং টাপ : সমস্যাৰ চিনাক্তকৰণ

১৮৫৭ চনৰ বিদ্ৰোহ কিয় বিফল হৈছিল? ছাত্ৰসকলে বিভিন্ন উৎসৰ পৰা সম্ভেদ আহৰণ কৰিব আৰু কাৰণ ফহিয়াব। এই বিদ্ৰোহক কিয় বিফল আখ্যা দিয়া হয়।

২ নং টাপ : সমস্যা সমাধানৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ আৰ্হি

দলীয় কাৰ্যৰ দ্বাৰা শ্ৰেণীটোৱে সমস্যা সমাধানৰ কাৰণে চেষ্টা কৰিব। কোনবিলাক ক্ষেত্ৰত কাম কৰিব তেওঁলোকে চিনাক্ত কৰিব। ক্ষেত্ৰবোৰ হ'ব— সাধাৰণ মানুহৰ ভূমিকা — বিদ্ৰোহত কি ভূমিকা পালন কৰিলে আৰু পৰিণাম। কি প্ৰকাৰে মানুহে বিদ্ৰোহ কৰিলে— মানুহৰ মাজত ঐক্য, ব্যৱহৃত অস্ত্ৰ। ইংৰাজে পৰিস্থিতি চম্ভালিবৰ বাবে কি কৌশল গ্ৰহণ কৰিলে।

৩ নং টাপ : পৰিকল্পনা ৰূপায়ণ কৰা

এই টাপটোত দলৰ প্ৰতিজন ছাত্ৰই এখন ক্ষেত্ৰ বাছি ল'ব আৰু সমস্যা সমাধানৰ বাবে নিজৰ ভিতৰতে আলোচনা কৰিব। বিদ্ৰোহৰ ওপৰত অধিক খবৰ সংগ্ৰহ কৰিব আৰু বিদ্ৰোহৰ বিভিন্ন ঘটনাবোৰ চিনি ল'ব। তেওঁলোকে পৰিস্থিতি বিচাৰ কৰিব আৰু কাৰক আৰু ফলাফল বাছি উলিয়াব। বিদ্ৰোহৰ বিফলতাৰ আঁৰত কি শুদ্ধ আছিল আৰু কি ভুল হ'ল, তাৰ ওপৰত এটা

প্ৰতিবেদন যুগুত কৰিব। শেষ পৰ্যায়ত এটা সমাধানত আহিব।

৪ নং টাপ : সমাধানৰ মূল্যাংকণ

প্ৰত্যেক দলে শ্ৰেণীত প্ৰতিবেদন পৰিবেশন কৰিব, সমাধানো দিব। একগোটত শ্ৰেণীটোত আলোচনা হ'ব আৰু সমাধান সূত্ৰৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিব। তেওঁলোকে লগতে এনেকুৱা বেলেগ এটা পৰিস্থিতি মনত পেলাব পাৰে আৰু ইয়াকো যুক্তিপূৰ্ণভাৱে সমাধান কৰিব।

১১ নং কাৰ্যাৱলী

সমস্যা— ‘দক্ষিণ ভাৰতত কৃষিৰ বাবে খেতিয়কৰ মৌচুমী বতাহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীলতা’

ওপৰৰ সমস্যাটো চিন্তা-চৰ্চা কৰিবলৈ আপুনি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক কেনেকৈ সহায় কৰিব আৰু সমস্যা সমাধানৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা সমাধানলৈ আহিব?

.....

.....

.....

৬ নং আপোনাৰ অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰক-

১। সমস্যা সমাধানৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ সুবিধা কি?

.....

.....

.....

২। সমস্যা সমাধানৰ প্ৰক্ৰিয়াত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ ভূমিকা বিচাৰি উলিয়াওক।

.....

.....

.....

৭.৪.৮ পৰীক্ষামূলক শিক্ষা লাভ

সংজ্ঞাটোৱে বুজুৱা ধৰণেই পৰীক্ষামূলক শিক্ষালাভ হৈছে অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা শিক্ষা আহৰণ। যি ধৰণে অভিজ্ঞতাসমূহ বিচাৰ কৰা হয় (Processed), সেয়া শিক্ষা আহৰণৰ কেন্দ্ৰ বুলি ধৰা হয়। এই কৌশলে চৰজমীন কাৰ্যকলাপৰ দিহা কৰে আৰু ইয়াৰ যোগেদি শিক্ষকে বাস্তৱ জীৱনৰ পৰিস্থিতিৰ লগত যোগসূত্ৰ কৰে। ইয়াত আপুনি বাস্তৱিক অভিজ্ঞতা নতুন ধাৰণা/ভাব আয়ত্ব কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে আৰু লাভ কৰা সমলেৰে নতুন ধাৰণা কাৰ্যদক্ষ কৰি তুলিব পাৰে।

পোনপটীয়া অভিজ্ঞতাক অৰ্থপূৰ্ণ কৰি তোলাৰ এইটো এটা প্ৰক্ৰিয়া। ই ব্যক্তিৰ শিক্ষা আহৰণত ব্যৱহৃত প্ৰক্ৰিয়াৰ ওপৰত জোৰ দিয়ে। এই প্ৰক্ৰিয়াৰ এটা উদাহৰণ হ'ল— চিড়িয়াখানালৈ

গৈ তাৰ পৰিবেশ নিৰীক্ষণ কৰা আৰু আদান-প্ৰদান কৰা— কেৱল কিতাপ এখন লৈ জন্তুৰ ওপৰত অধ্যয়ন কৰা নহয়। এইদৰে পোনপটীয়া অভিজ্ঞতাৰ যোগেদি প্ৰথমেই এজন ব্যক্তিয়ে পৰীক্ষা কৰিব পাৰে আৰু আৱিষ্কাৰ কৰিব পাৰে। অন্য লোকৰ অভিজ্ঞতাক শুনা বা পঢ়াতকৈ ই বেছি কাৰ্যকৰী হ'ব। ব্যক্তিৰ পোনপটীয়া অভিজ্ঞতাক অৰ্থৰহ কৰি তোলাৰ যি প্ৰক্ৰিয়া— ইয়েই পৰীক্ষামূলক শিক্ষালাভৰ একমাত্ৰ ভিত্তি।

পৰীক্ষামূলক শিক্ষালাভ অতিশয় কাৰ্যক্ষম প্ৰক্ৰিয়া হ'ব পাৰে। ব্যক্তিৰ প্ৰয়োজন আৰু অভাৱৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি ই এজন শিক্ষাৰ্থীৰ ব্যক্তিগত পৰ্যায়ত দৃষ্টি নিবন্ধ কৰে। আত্মপ্ৰচেষ্টা আৰু নিজ মূল্যাংকণৰ নিচিনা গুণ এই শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াই দাবী কৰে। পৰীক্ষামূলক জ্ঞানলাভৰ প্ৰক্ৰিয়াই এজন ছাত্ৰক নতুন কৌশল, নতুন দৃষ্টিভঙ্গী আৰু অন্য কি পুৰামাত্ৰাই নতুন চিন্তা শিকিবলৈ সামৰ্থ আনি দিয়ে।

এইটো সত্য যে অভিজ্ঞতাই শিক্ষা আহৰণৰ ধাৰাবাহিকতাত এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। যথেষ্ট হাঁহি-ধেমালি আৰু শিক্ষাৰ্থীৰ সামৰ্থক শ্ৰদ্ধা জনাই, এটা কৌতুকপূৰ্ণ শিক্ষা আহৰণ পৰিবেশে কাৰ্যক্ষম পৰীক্ষামূলক শিক্ষা আহৰণৰ পৰিবেশ জগাই তুলিব পাৰে। এইটো বৰ প্ৰয়োজনীয় যে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক পোনপটীয়াকৈ অভিজ্ঞতাৰ লগত জড়িত হ'বলৈ অনুপ্ৰাণিত কৰিব লাগে, যাতে নতুন অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত তেওঁলোকে অধ্যয়ন লাভ কৰে আৰু তথ্য বহুদিনলৈ সাচি ৰাখিব পাৰে।

সুনিপুণভাৱে আপুনি কেনেকৈ সজাই-পৰাই লোৱা বিদ্যাৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰিব? ইয়াৰ চাবি-কাঠি থাকে সহায়কাৰীৰ ওচৰত (facilitator) আৰু তেওঁ কেনেকৈ শিক্ষা আহৰণ প্ৰক্ৰিয়াত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক সহায় কৰে। শিক্ষা আহৰণত শিক্ষাৰ্থীৰ অভিজ্ঞতা আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ, কিন্তু এইটো মনত ৰখা প্ৰয়োজন এজন ভাল সহায়কাৰীয়ে পৰিস্থিতিত অভিজ্ঞতাৰ ভঁড়াল দান দিয়ে। এজন কাৰ্যক্ষম শিক্ষক হ'ল সেইজন যি পৰীক্ষামূলক জ্ঞান ব্যৱহাৰ কৰে আৰু নিজৰ কাম সম্বন্ধে আতুৰ হৈ থাকে। শিক্ষা আহৰণৰ পৰিবেশত শিক্ষকজনে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক ডুব থকাকৈ মনোনিবেশ কৰায়, ইয়াৰ দ্বাৰা তেওঁলোকে সহপাঠী আৰু বাতাবৰণৰ পৰা নতুন শিক্ষা লাভ কৰে। এনেকুৱা শিক্ষকে কল্পনাৰ উদ্ৰেক কৰে আৰু অভিজ্ঞতাৰ সৈতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক বান্ধি ৰাখে। মানদণ্ডবিশিষ্ট লিখনি আৰু দৃশ্যমান সামগ্ৰীৰ ওপৰিও পোনপটীয়া অভিজ্ঞতাৰ যোগেদি শিক্ষাৰ্থীসকললৈ বেলেগ বেলেগ শিক্ষাৰ প্ৰণালী আৰু শক্তি যোগান ধৰিব পাৰে।

- (i) এই কৌশল যেতিয়া আপুনি ব্যৱহাৰ কৰিব বিচাৰিব, প্ৰথমে বিষয়টো (Concept) বাছি ল'ব। বিষয়টো পৰ্যবেক্ষণ কৰা আৰু চৰজমীনত সম্পন্ন কৰাৰ সুবিধা থাকিব।
- (ii) চৰজমীনত কাম কৰাৰ কাৰণে পৰিকল্পনা কৰক আৰু যিমান দূৰ সম্ভৱ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক পোনপটীয়া (First hand) অভিজ্ঞতা দিয়ক।
- (iii) তেওঁলোকৰ অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি, মতামত (feed back) লওঁক আৰু খবৰবোৰ গোটাই লওঁক।
- (iv) ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক বিষয়টো বুজি ল'বলৈ দিয়ক আৰু যদি আছে, প্ৰক্ৰিয়াটোৰ বিষয়েও।
- (v) নতুন ধাৰণাটোৰ কাৰ্যদক্ষতা আনিবলৈ এটা প্ৰসংগৰ সৃষ্টি কৰক।

উদাহৰণ

নতুন বিষয়/ধাৰণা : নিৰ্বাচন

বাস্তৱিক অভিজ্ঞতা : ছাত্ৰসভাৰ সদস্যৰ নিৰ্বাচন কৰিবলৈ এটা নিৰ্বাচন স্কুলত অনুষ্ঠিত কৰক। প্ৰত্যেক শ্ৰেণীতে এটা সমষ্টি আৰু নিৰ্বাচন খেলিবলৈ/প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা কৰিবলৈ প্ৰাৰ্থী দিয়ক। তেওঁলোকক প্ৰতীক চিহ্ন দিব। নিৰ্বাচনৰ দিন ঘোষণা কৰাৰ পৰা ফলাফল দিয়ালৈকে অৰ্থাৎ সমাপ্তিলৈকে এটা নিৰ্বাচন প্ৰক্ৰিয়াৰ সকলো নিয়ম মানি চলক। শিক্ষক এজন নিৰ্বাচনী বিষয়া হ'ব। ফলাফল ঘোষণা হোৱাৰ পাচত, সকলো নিৰ্বাচিত ছাত্ৰই শপত বাক্য ল'ব। তেওঁলোকৰ মাজৰ পৰা নেতাজনক বাছি ল'বলৈ (নিৰ্বাচিত) আৰু স্কুলৰ কাম-কাজ চাবলৈ সমিতি তৈয়াৰ কৰিবলৈ ক'ব।

নিৰ্বাচনৰ পৰ্যালোচনা : পূৰ্ণ শ্ৰেণীটোৱে ছাত্ৰসভাৰ নিৰ্বাচন প্ৰক্ৰিয়াটো আলোচনা কৰিব। নিৰ্বাচিত প্ৰক্ৰিয়াটোৰ ওপৰত জোৰ দিব।

নতুন ধাৰণাটোৰ কাৰ্যদক্ষতা : 'নিৰ্বাচন' ধাৰণাটোৰ কাৰ্যদক্ষতা প্ৰমাণ কৰিবলৈ কেইবাটাও উপায় আছে। ইয়াৰে এটা আপুনি অনুসৰণ কৰিব পাৰে নতুবা আপোনাৰ সুচল হোৱাকৈ অন্য এটা বাছিব পাৰে।

- আমাৰ দেশত যিকোনো ঠাইত অনুষ্ঠিত কৰা নিৰ্বাচনৰ বেলেগ বেলেগ পৰ্যায়বোৰ প্ৰকাশ কৰা বাতৰি কাকতৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰা অংশ।
- ছাত্ৰসকলক এখন চুটি ছবি (Documentary) দেখুৱাব পাৰে।
- স্থানীয় নিকায় বা যিকোনো অনুষ্ঠান/কাৰ্যালয়ত হোৱা নিৰ্বাচনৰ পোনপটীয়া নিৰীক্ষণ।

১২ নং কাৰ্যাৱলী

এটা পাঠ/ধাৰণা আপোনাৰ পছন্দ অনুযায়ী বাছি ল'ব আৰু পৰীক্ষামূলক শিক্ষাৰ যোগেদি সেই পাঠ/ধাৰণাটো শিকাৰ কাৰণে এটা পৰিকল্পনা যুগুত কৰক।

.....
 .....
 .....

৭ নং আপোনাৰ অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰক।

পৰীক্ষামূলক শিক্ষাৰ অৰ্থ কি?

.....
 .....
 .....

আপোনাৰ মতে পৰীক্ষামূলক শিক্ষাৰ সুফল আৰু কুফল কি কি?

.....
 .....
 .....

৭.৪.৯ বৰ্ণনা/কাহিনী কোৱা

ককাদেউতাক আৰু বিশেষকৈ আইতাকে ল'ৰা-ছোৱালীক আমোদ দিবলৈ গল্প কোৱাটো এটা পৰম্পৰাগত প্ৰক্ৰিয়া। এইটো এটা কোৱাৰ ধৰণ য'ত বৰ্ণনাকাৰীয়ে মুখেৰে আৰু নোকোৱাকৈও আকাৰভংগীৰে শ্ৰোতাক কাহিনী কৈ যায়। ই শ্ৰোতাৰ মনোযোগ ধৰি ৰাখে। প্ৰকৃততে এইটোও এটা কলা যি ধাৰাবাহিকতা ৰাখি স্পষ্ট, জীৱন্ত আৰু আমোদজনকভাৱে ল'ৰা-ছোৱালীক কথাৰ যোগেদি কাহিনী শুনায়। ল'ৰা-ছোৱালীৰ এইবোৰ কাহিনী মনত থাকি যায় আৰু সময়ত নিজেও কাহিনীবোৰ সজাই তুলিব পাৰে। অভিজ্ঞতাও থাকি যায়।

অভিনেতা আৰু বক্তা হিচাপে এজন দক্ষ শিক্ষকে এটা কাহিনী ছাত্ৰসকলৰ ওচৰত জীৱন্ত আৰু আমোদজনক কৰি তুলিব পাৰে। কাহিনী আৰু ইয়াত বৰ্ণিত ব্যক্তি দুয়োটা শিক্ষকে সজীৱ আৰু দৃশ্যমান কৰিব তুলিব পাৰে। শ্ৰোতাক মনোযোগত ৰাখিবৰ কাৰণে শিক্ষকে মাজে-মাজে দুই-এটা সাধাৰণ প্ৰশ্ন কৰিব আৰু উত্তৰো দুই-এটা শব্দত আহিব লাগিব। এই প্ৰক্ৰিয়া প্ৰাথমিক স্তৰৰ শিক্ষাত সামাজিক বিজ্ঞান বিশেষকৈ ইতিহাস বুজুৱাৰ কাৰণে উপযোগী। ই ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাজত ধাউতি বঢ়াব আৰু উপভোগৰ মাজেৰে কাল্পনিক বোধশক্তি বঢ়াব।

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মাজত কিছুমান চাৰিত্ৰিক গঠন যেনে— দান, সহানুভূতি, সত্যতা, সাহস ইত্যাদিৰ বিকাশ ঘটাবলৈ শিক্ষকসকলে গল্প কোৱাকে সাৰথি বুলি গণ্য কৰিব পাৰে।

সুবিধা : এই প্ৰক্ৰিয়াই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মাজত ধাউতি বঢ়াই তোলে আৰু তেওঁলোকে কাহিনী আৰু শিক্ষক দুয়োকে ভাল পাবলৈ ধৰে। ই কাল্পনিক শক্তি বঢ়ায় আৰু সমাজত বসবাসৰ কাৰণে প্ৰয়োজনীয় গুণ আয়ত্ব কৰাত সহায় কৰে। পাঠ্যপুথিয়ে দিয়া শিক্ষাতকৈ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে বেছি জ্ঞান লাভ কৰে।

সীমাবদ্ধতা : শিক্ষকৰ ভূমিকা প্ৰধান আৰু তেওঁ যদি কাহিনী কোৱাৰ ধৰণ আমোদজনক নহয়, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ কাৰণে আমনিদায়ক হ'ব পাৰে। এইটো সঁচা যে সকলো কাহিনী/গল্প এই প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা ক'ব পৰা নেযায়। পাঠ্যপুথিত থকাতকৈ শিক্ষকে ওপৰৰা তথ্য/সম্ভেদ গোটাৰ লাগিব আৰু গল্প কোৱাত পাৰ্গত হ'ব লাগিব।

উদাহৰণ :

এই প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা কলিঙ্গৰ যুদ্ধ, দাণ্ডিয়াত্ৰা, ভাৰতত্যাগ আন্দোলনৰ কাহিনী শিকাব পৰা যায়। পাঠটোৰ লগত এটা আমোদজনক কাহিনী সংযোগ কৰক আৰু উপৰৰা কথাও বেলেগ উৎসৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰক। ওপৰত কোৱা ধৰণে শ্ৰেণীত পৰিবেশন কৰিব।

১৩ নং কাৰ্য্যৱলী

সামাজিক বিজ্ঞানৰ পাঠ্যপুথিৰ এটা পাঠ বাছি লওঁক আৰু যিটো গল্পকোৱাৰ যোগেদি শ্ৰেণীত শিকাব পৰা যায়। গল্পটো লিখক।

.....

.....

.....

.....

.....

৮ নং আপোনাৰ অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰক।

গল্প কোৱাৰ প্ৰক্ৰিয়া ব্যৱহাৰ কৰোতে কি সাৱধানতা অৱলম্বন কৰিব লাগিব?

.....

.....

.....

গল্প কোৱাৰ কাৰণে এজন শিক্ষকৰ কি কি কৌশলী গুণৰ প্ৰয়োজন?

.....

.....

৭.৪.১০ চৰজমিন ভ্ৰমণ

শিক্ষার্থীসকলৰ কাৰণে এটা উপদেশসমূলক কৌশল হ'ল চৰজমিন ভ্ৰমণ। শৈক্ষিক মূল্য থকা এখন ঠাইলৈ শিক্ষার্থীসকলক লৈ যাবলৈ স্কুলে এই ভ্ৰমণটো আয়োজন কৰে। এইটো এটা দৰকাৰী স্কুলৰ কাৰ্য আৰু স্কুল কেৰিকুলামৰ এটা অবিচ্ছেদ্য অংগ। বাহিৰৰ পৃথিৱীৰ লগত চৰজমিন ভ্ৰমণে পোনপটীয়া অভিজ্ঞতা আহৰণ কৰায়। সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদান আৰু শিক্ষালাভ প্ৰক্ৰিয়াত ই এটা আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ আৰু কাৰ্যক্ষম আহিলা হিচাপে ব্যৱহৃত হয়। শিক্ষা লাভৰ প্ৰতি চাপতে ই অগ্ৰিম অভিজ্ঞতাৰ উপলব্ধতা আনি দিয়ে।

চৰজমিন ভ্ৰমণৰ আয়োজন

চৰজমিন ভ্ৰমণ সফল হ'বলৈ ই যাক সাৱধানেৰে আৰু সংঘবদ্ধভাৱে আয়োজন কৰিব লাগিব। সংঘবদ্ধ প্ৰক্ৰিয়াৰ তিনিটা পৰ্যায় আছে। প্ৰত্যেকটো পৰ্যায়তে ছাত্ৰক জড়িত কৰিব। তলত ইয়াৰ বৰ্ণনা দিয়া হৈছে।

(i) পৰিকল্পনা : বছৰৰ আৰম্ভণিতে আপুনি পাঠ্যপুথিৰ তালিকা আৰু পাঠ্যপুথিখন চাব আৰু চৰজমিন ভ্ৰমণৰ লগত খাপ খোৱা অধ্যায়বোৰ চিনাক্ত কৰিব। সময় আৰু সম্পদৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি চৰজমিন ভ্ৰমণৰ কাৰণে কেইখনমান ঠাই বাছি ল'ব। বাছনিৰ পাচত আনুমানিক এখন সময়ৰ তালিকা সাজু কৰি ল'ব। কৰ্তৃপক্ষ, পিতৃ-মাতৃ ইত্যাদিৰ পৰা অনুমতি ল'ব। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক ভ্ৰমণৰ কাৰণে সাজু কৰিব। কি নিৰীক্ষণ কৰিব, কিহৰ ওপৰত টোকা প্ৰস্তুত কৰিব,

সেই বিষয়ে এটা আভাস দিব। সম্ভৱ হ'লে এখন প্ৰশ্নৱালী সাজু কৰি লৈ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক যোগান ধৰিব।

(ii) পৰিকল্পনা অনুসৰি ছাত্ৰ আৰু সহকৰ্মীসকলক লগত লৈ চৰজমিন ভ্ৰমণলৈ যাওঁক। এইটো চাব যাতে সকলো ছাত্ৰই অংশগ্ৰহণ কৰে। ল'ৰা-ছোৱালীক উপযুক্তভাৱে যত্ন ল'ব।

(iii) অৱলোকন (Followup) : চৰজমিন ভ্ৰমণৰ শেষত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ সহায়ত অভিজ্ঞতাসমূহ একত্ৰিত কৰিব। ই এটা চলন্ত মূল্যাংকনো হ'ব পাৰে। অধ্যায়টোৰ লগত তেওঁলোকে লাভ কৰা অভিজ্ঞতা সমিলমিল কৰিব। আয়োজনৰ (চৰজমিন ভ্ৰমণ) ওপৰতো দৃষ্টিপাত কৰিব পাৰে আৰু উন্নতি সাধনৰ কাৰণে পৰামৰ্শ আগবঢ়াব।

চৰজমিন ভ্ৰমণে ল'ৰা-ছোৱালীক উদ্দেশ্যধৰ্মী কৰে। ই তেওঁলোকৰ ধাউতি বঢ়ায় আৰু নিৰ্দেশৱালীৰ সঠিক ৰূপ দিয়ে। ই তেওঁলোকৰ মূল্য বিশেষকৈ সামাজিক মূল্যবোধৰ বিকাশ ঘটায়। ভ্ৰমণে স্কুলীয়া জীৱন আৰু বাহিৰৰ সমাজখনক জোড়া লগায় আৰু একত্ৰিত কৰে। ৰাজহুৱা সম্পদ কেনেকৈ ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে তাক শিকিবলৈ সুবিধা দিয়ে। সেই কাৰণে সুবিধা আহিলেই চৰজমিন ভ্ৰমণৰ আয়োজন কৰিব লাগে।

উদাহৰণ

আপুনি ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক পঞ্চায়ত কাৰ্যালয়, বান্ধ, কাৰখানা, দুগ্ধপাম আদিলৈ লৈ যাব পাৰে। ওপৰৰ পৰ্যায়বোৰ অনুসৰণ কৰি এয়া ভালকৈ আয়োজন কৰক।

১৪ নং কাৰ্য্যৱলী

চৰজমিন ভ্ৰমণৰ উপযোগী যিকোনো এটা শ্ৰেণীৰ পৰা দুটা পাঠ বাছি লওঁক। এটা পাঠ শিকাৰ কাৰণে চৰজমিন ভ্ৰমণ কৰক আৰু অন্যটো ভ্ৰমণ নকৰাকৈ শিক্ষাদান দিয়ক। শিকোৱাৰ অন্তত দুয়োটা পাঠৰ বাছনি পৰীক্ষা লওক আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে কেনেকৈ সমাধা কৰিলে, বেলেগ বেলেগে তুলনা কৰক। আপোনাৰ পৰ্যালোচনা দিয়ক। দুয়োটা শিক্ষাদানৰ প্ৰক্ৰিয়াত আপোনাৰ মতামত কি?

.....
 .....
 .....

৯ নং আপোনাৰ অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰক

চৰজমিন ভ্ৰমণৰ যোগেদি শিকাওতে শিক্ষকে কি কি পৰ্যায় ল'ব লাগে?

চৰজমিন ভ্ৰমণৰ যোগেদি শিক্ষার্থীসকলে কি কি মূল্যবোধ আহৰণ কৰিব পাৰে?

৭.৪.১১ আলোচনাৰ প্ৰক্ৰিয়া

শিক্ষালাভৰ প্ৰক্ৰিয়াত সমাজ বিজ্ঞানৰ আলোচনাৰ পদ্ধতি অতি প্ৰয়োজনীয় কাৰণ এই প্ৰক্ৰিয়াই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক তেওঁলোকৰ নিজৰ মতামত প্ৰকাশ কৰিবলৈ সুবিধা দিয়ে। সহমতত উপনীত হ'বলৈ ই এক শৃংখলাবদ্ধ প্ৰক্ৰিয়া যাৰ দ্বাৰা গণতান্ত্ৰিক মূল্যবোধৰ জন্ম হয়। এই পদ্ধতিয়ে ঐক্যমত পোষকতা কৰে, যদি ঐক্যমত নহয়, স্পষ্টীকৰণত জোৰ দিয়ে।

আলোচনাৰ ৰূপৰেখা

যেতিয়া এটা সমস্যা/পৰিস্থিতি/ঘটনাৰ আবিৰ্ভাৱ হ'ব, তাত মতৰ অনৈক্য আহিব, ই শিক্ষাদানত আলোচনা প্ৰক্ৰিয়াত আঘাত হানিব। শিক্ষকে আলোচনা আৰম্ভ কৰিব আৰু আঁত ধৰিব আৰু ছাত্ৰসকলে শৃংখলাবদ্ধভাৱে আলোচনা আগুৱাই নিব। আলোচনাৰ কাৰণে যি বিষয় গ্ৰহণ কৰা হ'ব প্ৰত্যেক ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে তাত মুক্তভাৱে নিজৰ ভাব প্ৰকাশ কৰিব।

আলোচনাৰ আয়োজন

আলোচনা চলাই নিবলৈ শিক্ষক আৰু ছাত্ৰ উভয়ৰে পৰিকল্পনা লাগিব। ইয়াত তিনিটা পৰ্যায় আছে, পৰিকল্পনা আৰু প্ৰস্তুত কৰি তোলা, আলোচনা পৰিচালিত কৰা আৰু মূল্যাংকণ।

(i) **পৰিকল্পনা আৰু প্ৰস্তুতকৰণ** : এইটো আলোচনাৰ আগৰ অৱস্থা। এইটোও আলোচনাৰ মাধ্যমেদি আগবাঢ়িব পাৰে। প্ৰথমে দলটোৱে সমস্যাটো চিনি ল'ব লাগিব। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে সমস্যাটো বুজি উঠিব লাগিব আৰু ইয়াৰ ওপৰত যথেষ্ট অভিজ্ঞতা থাকিব লাগিব। এই সমস্যাটোত কি কি প্ৰশ্ন অহিব আৰু উত্তৰ কি হ'ব সেয়া জানিব লাগিব। ক্ৰমান্বয়ে এইবোৰক ব'ৰ্ডত (ফলক) লিখিব লাগিব। তথ্য সংগ্ৰহৰ কাৰণে যথেষ্ট সময় দিয়ক। আলোচনাৰ কাৰণে সময় আৰু দিন ধাৰ্য কৰক।

(ii) **আলোচনাৰ পৰিচালনা** : আলোচনা পৰিচালনাত শিক্ষকে এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। বহাৰ বন্দৰস্তু এনেধৰণে কৰিব যাতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল পৰস্পৰ সন্মুখ হোৱাকৈ বহিব পাৰে আৰু সকলোৱে অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰে। সকলোৱে একেলগে চিন্তা কৰিব। সকলো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে যাতে অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰে, তাৰ কাৰণে শিক্ষকে শ্ৰেণীত এটা মুক্ত, শিথিল (Relaxed) আৰু ঘৰুৱা পৰিবেশৰ সৃষ্টি কৰিব লাগিব। তথাপিও শৃংখলা মানি চলিব লাগিব। যেতিয়া এজন ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে মনৰ ভাব প্ৰকাশ কৰিব, অন্য ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে সেয়া মনপুতি শুনিব লাগিব। আলোচনা হ'ব উদ্দেশ্যত উপনীত হোৱাৰ কাৰণে।

(iii) **মূল্যাংকন** : এইটো জৰুৰী। আলোচনাৰ অন্তত শিক্ষকে চাব সিদ্ধান্তলৈ অহাৰ কাৰণে আলোচনাটো কিমান ফলপ্ৰসূ হ'ল। এইটোও চাব লক্ষ্যলৈ কিমান আগুৱালে। গোটেই দলটোয়ে আলোচনা আঁত ধৰাৰ ওপৰত এটা আলোকপাত কৰিব, ধনাত্মক আৰু ঋণাত্মক দিশবোৰ চাব আৰু ভৱিষ্যতলৈ কেনেকৈ আৰু উন্নতিসাধন কৰিব পাৰি চিন্তা কৰিব।

উদাহৰণ

আলোচনাৰ সকলো পৰ্যায়তে আপুনি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক জড়িত কৰিবলৈ সৰ্বতোপ্ৰকাৰে চেষ্টা কৰিব।

পৰিকল্পনা আৰু সাজু কৰি তোলা (প্ৰস্তুতকৰণ) : সমাজত ঘটি থকা আৰু পাঠ্যপুথি তালিকাৰ লগত সংগতি থকা কেইটামান সমস্যা বাছি লওঁক। ঘটনাবিলাক ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ আকৰ্ষণীয় হ'ব লাগিব। ফলকত (Black Board) তালিকাখন তুলি ধৰক।

লিংগ বৈষম্য

জাবৰ নিষ্কাশণ

গছ কটা

পানীৰ নাটনি

যিকোনো এটা নিৰ্বাচিত কৰক। উদাহৰণ স্বৰূপে— লিংগ বৈষম্য। মূল কথাবোৰ চিনাক্ত কৰক। ফলকত লিখি লওঁক। যথার্থভাৱে সময় দি তেওঁলোকক কথাৰ ওপৰত তথ্য আহৰণ কৰিবলৈ কওক।

অৰ্থ

ইতিহাসৰ কালত লিংগ বৈষম্য

ঘৰত, স্কুলত আৰু সমাজত লিংগ বৈষম্য

লিংগ বৈষম্যৰ কাৰণসমূহ

লিংগ বৈষম্যক কেনেকৈ দূৰ কৰিব পৰা যায়

সাংবিধানিক বিধান

আলোচনা পৰিচালনা : ছাত্ৰসকলক সুবিধাজকভাৱে বহিবলৈ বন্দৰস্ত কৰক। আপুনি এনেকৈ বহিব যাতে সকলো ছাত্ৰই আপোনাক দেখা পায়। ফলকত আলোচনা কৰিবলগীয়া মূল কথাকেইটা লিখি দিয়ক। আলোচনা আৰম্ভ কৰক। সকলো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীকে ক'বলৈ দিয়ক। কাকো নিৰুৎসাহ নকৰিব। ফলক/টোকাবহীত লাগতিয়াল মূল কথাবোৰ লিখিবলৈ কওক।

মূল্যাংকন : এইটো পৰ্যায়ত শ্ৰেণীত যিবোৰ বিষয় আলোচনা হ'ল, সেইবোৰৰ সাৰাংশ কৰক। লিংগ বৈষম্যক কেনেকৈ আঁতৰ কৰিব পাৰি, তাৰ উপায়বোৰ লিখক। উপস্থিত সকলো সদস্যই আলোচনা পৰিচালনাৰ ওপৰত মতামত দিব পাৰে আৰু পৰৱৰ্তী আলোচনাত ঋণাত্মক মন্তব্য কেনেকৈ কৰিব পাৰে তাৰ উপায় উলিয়াব।

১৫ নং কাৰ্যাৱলী

সমাজ বিজ্ঞানৰ যিকোনো এটা সমস্যা বাছি লওঁক আৰু শ্ৰেণীত আলোচনা কৰক। সচৰাচৰে দিয়া শিক্ষাতকৈ এইটো কেনেকৈ সুকীয়া আছিল তাৰ ওপৰত ভাব প্ৰকাশ কৰক।

.....

.....

.....

.....

.....

১০ নং আপোনাৰ অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰক।

১। আলোচনা প্ৰক্ৰিয়াৰ বৈশিষ্ট্য কি কি?

.....

.....

.....

২। আলোচনা প্ৰক্ৰিয়াত শিক্ষকৰ ভূমিকা কি? আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

৭.৪.১২ মানচিত্রৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা শিক্ষা আহৰণ

এখন বহল পৃষ্ঠভূমিৰ ওপৰত অঁকা মানচিত্রই পৃথিবীক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। গাড়ীচালক, প্ৰতিৰক্ষা বাহিনী, ভ্ৰমণকাৰী আৰু সেইদৰে বহুতে মানচিত্র বহুলভাৱে ব্যৱহাৰ কৰে। কিন্তু এখন মানচিত্র ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ হ'লে, ইয়াক কেনেকৈ অধ্যয়ন কৰে, সেয়া জানিব লাগিব। কাৰণ মেপৰ নিজা ভাষা আছে। মেপত কি আছে সেইটো পঢ়িব নাজানিলে ই অৰ্থহীন হৈ পৰে। মানচিত্র বুজিবলৈ হ'লে 'মানচিত্রৰ ভাষা' (Map literacy) জনাটো প্ৰয়োজন।

সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদান আকৰ্ষণীয় কৰিবলৈ শিক্ষকে বহু সমলৰ সহায় লয়, যিবিলাক শিক্ষালাভৰ প্ৰক্ৰিয়াত উপাদান হৈ পৰে। মানচিত্র ইয়াৰ ভিতৰত পৰে। মানচিত্রই সমস্ত পৃথিবীখন শ্ৰেণীৰ কোঠাত দাঙি ধৰে; মানচিত্রৰ লগত সম্বন্ধ থকা সমাজ বিজ্ঞানৰ পাঠ বুজিবলৈ সহজ হয়। ছাত্ৰই মানচিত্র ভালকৈ বুজি পাব, যেতিয়া তেওঁ মানচিত্র অধ্যয়ন কৰিব পাৰিব আৰু অন্য মানচিত্রবোৰৰ লগত পৰস্পৰ সম্বন্ধ উলিয়াব পাৰিব। সেয়ে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে মানচিত্র অধ্যয়ন কৰা প্ৰয়োজন। যি শিক্ষা মানচিত্র অধ্যয়ন কৰি পোৱা যায় ইয়াক মানচিত্রৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি পোৱা শিক্ষা বুলি কোৱা হয়। ল'ৰা-ছোৱালীক মানচিত্র অধ্যয়নত সহায় কৰিবলৈ হ'লে মানচিত্রৰ গুণাগুণ আৰু মানচিত্র তৈয়াৰ কৰা কৌশল জানিব লাগিব।

মানচিত্রৰ গুণ : মানচিত্রৰ গুণবোৰ হ'ল—

মানচিত্রখনৰ শিৰোনাম : ই মানচিত্রখনৰ বিষয়বস্তু দেখুৱায় আৰু ইয়াকে মানচিত্রখনৰ মূল কথা বুলি দেখুওৱা হয়।

দিকনিৰ্ণয়ক : এটা কোণাত চিহ্ন হিচাপে থাকে আৰু ই মানচিত্রখনৰ গতি নিৰ্ণয় কৰে।

মানচিত্রৰ জোখ : মানচিত্রত থকা দূৰত্ব আৰু ভূপৃষ্ঠত থকা দূৰত্ব দুয়োটা সমৰাশিত দেখুৱাবলৈ এইটো এটা জোখ কৰা সঁজুলি। মানচিত্রখনৰ একেবাৰে ওপৰত নাইবা তলত ইয়াক দেখুওৱা থাকে।

ৰং আৰু প্ৰতীক চিহ্ন : এইবিলাক মেপত দেখুওৱা থাকে আৰু নিজৰ নিজৰ অৰ্থ থাকে। মানচিত্রৰ এটা অংশত এইবিলাকৰ অৰ্থ বুজোৱা থাকে আৰু ইয়াকে পটন্তৰ (legend) বুলি কোৱা হয়।

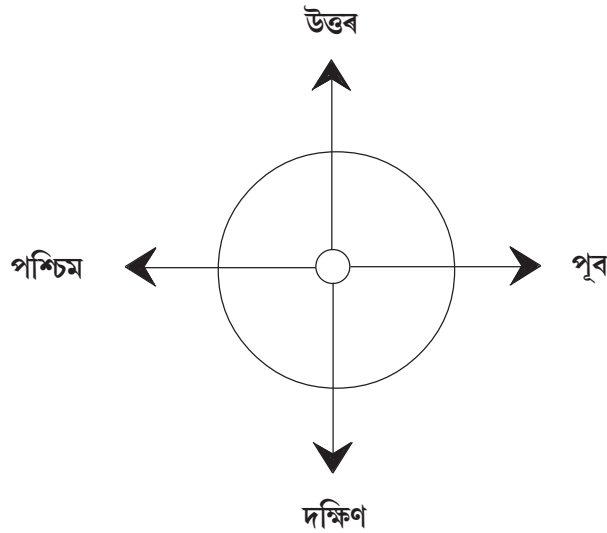
ভাৰতবৰ্ষৰ মানচিত্র

মানচিত্র বুজি লোৱাৰ কৌশল : মানচিত্র এখন বুজিবলৈ হ'লে কি কি কৌশলৰ দৰকাৰ তাক জানো আহক। এইবোৰ হ'ল—

- (i) দিক নিৰ্ণয়ৰ টোকা ৰখা
- (ii) মানচিত্রখনৰ দূৰত্বৰ বিষয়ে শিকি লোৱা আৰু দূৰত্ব নিৰ্ণয় কৰা।
- (iii) ৰংবোৰ ধৰা।
- (iv) প্ৰতীক চিহ্নৰ অধ্যয়ন।
- (v) বেলেগ বেলেগ মানচিত্র মিল খুৱাই সিদ্ধান্তলৈ অহা।

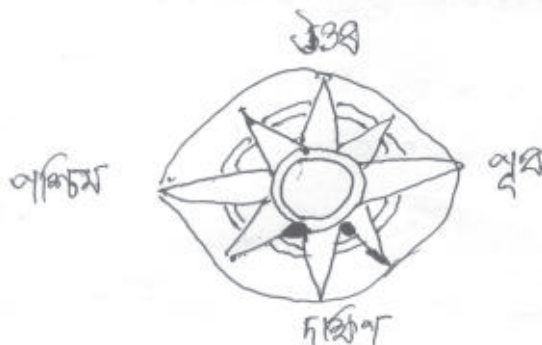
তলত দিয়া বৰ্ণনাই ছাত্ৰসকলৰ মাজত ওপৰৰ কৌশলবোৰ কেনেকৈ শিকাব পাৰি আপোনাক ক'ব।

(i) দিক নিৰ্ময়ৰ টোকা ৰখা : দিক নিৰ্ণয়ৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি এখন মানচিত্র অঁকা হয়। মানচিত্রখনৰ এটা অংশত আপুনি 'দিক নিৰ্ণয়ক' চিহ্ন দেখা পাব।

ই দেখুৱাইছে যে মানচিত্রৰ ওপৰত ফালটো উত্তৰ দিশ। এটা দিশৰ বিষয়ে যেতিয়া আমি ধৰিব পাৰো, অন্য দিশবোৰো তেতিয়া বিচাৰি পোৱা যায়।

দুই প্ৰকাৰৰ দিশ আছে। সিহঁত হ'ল Cardinal Direction আৰু Intermediary Directions। সেইবোৰ হ'ল পূব, পশ্চিম, উত্তৰ, দক্ষিণ। চাৰিটা Intermediary Directions আৰু Cardinal Directionsৰ মাজত পৰে। সেইবোৰ হ'ল উত্তৰ-পূব, উত্তৰ-পশ্চিম, দক্ষিণ-পূব আৰু দক্ষিণ-পশ্চিম।

আপুনি আমাক এখন ভাৰতবৰ্ষৰ ৰাজনৈতিক মানচিত্ৰ ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ দিয়ক আৰু ছাত্ৰসকলক দিশবোৰ বিচাৰি উলিয়াবলৈ কওঁক।

জম্মু আৰু কাশ্মীৰ আছে উত্তৰত, তামিলনাডু দক্ষিণ দিশত আৰু উৰিষ্যা আছে দক্ষিণ পূবত। সেইদৰে শিক্ষাৰ্থীসকলক অন্য দিশত থকা ৰাজ্যবোৰ দেখুৱাবলৈ কওক। মানচিত্ৰখনৰ দিশবোৰ যেতিয়া ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে চিনি ল'ব, তেতিয়া তেওঁলোকক এখন ঠাইৰ দিশ উলিয়াবলৈ ক'ব। এইটো আপেক্ষিক দিশ হ'ব।

উদাহৰণ : মধ্যপ্ৰদেশৰ সোঁদিশত (পূব) কোনখন ৰাজ্য আছে? নগালেণ্ডৰ দক্ষিণত কোনখন ৰাজ্য আছে?

১৫ নং কাৰ্যাৱলী

মানচিত্ৰ এখন ব্যৱহাৰ কৰি দিশ উলিয়াবৰ কাৰণে ১০টা প্ৰশ্ন লিখক।

.....

.....

.....

.....

.....

মেপৰ জোখ আৰু দূৰত্বৰ গণনা : ই জোখা প্ৰণালী। প্ৰত্যেক মানচিত্ৰতে এই প্ৰণালী বাহাল থাকে। প্ৰত্যেক মানচিত্ৰৰে জোখ সুকীয়া। মানচিত্ৰত থকা দূৰত্ব আৰু ভূপৃষ্ঠৰ ওপৰত থকা দূৰত্ব সমপাতত দেখুওৱা হয়।

উদাহৰণ : ১:১০০০০, ই বুজায় মেপত থকা এটা গোট ভূপৃষ্ঠৰ ওপৰত থকা ১০,০০০ গোটৰ সমান। তিনিটা উপায়েৰে মানচিত্ৰৰ জোখ দেখুওৱা হয়।

এয়া হ'ল লিখনিৰ দ্বাৰা	:	১ cm = ১০০ কিলোমিটাৰ
ভগ্নাংশ	:	১.১০০০০
ৰেখায়ুক্ত	:	

মানচিত্ৰত থকা জোখৰ সাংকেটিক চিহ্নৰ দ্বাৰা ঠাই, নদী আৰু সমুদ্ৰতীৰৰ দূৰত্ব জুখিব পৰা যায়। ইয়াত ঠাই মানে দুখন ঠাইৰ মাজৰ ব্যৱধান বুজুৱা হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে এখন ৰাজনৈতিক মানচিত্ৰত জোখ আখৰেৰে দিয়া হৈছে : ১ চেণ্টিমিটাৰ = ৫০০ কিলোমিটাৰ। দুখন ঠাইৰ (মুম্বাইৰ পৰা নতুন দিল্লী) দূৰত্ব উলিয়াবলৈ হ'লে এটা Divider (Instrument Box) লৈ দুটা বিন্দুত ৰাখক (মুম্বাই আৰু নতুন দিল্লী)। মেপখনৰ পৰা Divider উঠাই আনক। Dividerৰ দুটা শীৰ্ষ বিন্দু জোখকৰা স্কেলত ৰাখক আৰু চেণ্টিমিটাৰত দূৰত্ব গণি ল'ব। এতিয়া মানচিত্ৰখনত যিটো দূৰত্ব পালে তাক ৫০০ কিঃমিঃৰে পূৰণ কৰক অৰ্থাৎ ১ চেণ্টিমিটাৰ : ৫০০ কিঃমিঃ। যিটো গণি উলিয়ালে, সেইটোৱেই মুম্বাই আৰু নতুন দিল্লীৰ মাজত ভৌগোলিক দূৰত্ব।

আপুনি যদি এখন নদীৰ দৈৰ্ঘ্য উলিয়াব বিচাৰিছে আৰু যদি দেখা যায় যে নদীখনৰ চিহ্নিত ঠাইবোৰ ভাজ লগা, আপুনি তেতিয়া Dividerৰ পৰিবৰ্তে এডাল সূতা ব্যৱহাৰ কৰক। সূতাডাল চিহ্ন দিয়া বিন্দুৰ ওপৰেদি টানি নিয়ক আৰু মানচিত্ৰখনত সূতাডাল কিমান দীঘল হ'ল, গণি লওঁক। তাৰ পাছত মানচিত্ৰত দিয়া দূৰত্বৰ জোখমতে নদীখনৰ প্ৰকৃত ভৌগোলিক দৈৰ্ঘ্য উলিয়াই ল'ব।

মানচিত্ৰৰ জোখৰ শিক্ষা আয়ত্ত কৰি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে নিজে নিজে ঠাইৰ/নদীৰ দূৰত্ব/দৈৰ্ঘ্য গণি ল'ব জানিব। ই ছাত্ৰৰ খাউতি বঢ়াব আৰু আজৰি সময়ত সকলোৱে সমবেত হৈ ভূচিত্ৰাৱলীৰ ঠাই চোৱাৰ লগতে ঠাইসমূহৰ দূৰত্ব উলিয়াব পাৰিব। মেপৰ জোখ শিকাৰ কৌশল ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাজত বঢ়াই তুলিব।

১৬ নং কাৰ্যাৱলী

আপোনাৰ পছন্দ অনুসৰি যিকোনো এখন মানচিত্ৰ বাছি লওঁক। মেপৰ জোখ উলিয়াই লওঁক। দুখন ঠাইৰ মাজৰ দূৰত্ব গণনা কৰক।

এখন নদীৰ যি কোনো এটা অংশৰ দৈৰ্ঘ্য জোখক।

.....

.....

.....

.....

.....

ৰং অধ্যয়ন : মানচিত্ৰৰ প্ৰকাৰ/বিষয়ৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ৰঙৰ বেলেগ বেলেগ অৰ্থ থাকে। এখন ৰাজনৈতিক মানচিত্ৰত ৰাজনৈতিকভাৱে ভাগ কৰা গোটসমূহৰ বেলেগ বেলেগ ৰং থাকে আৰু ৰং অনুযায়ী অৰ্থ বহন কৰে। যদি প্ৰাকৃতিক মানচিত্ৰ হয়, ৰঙে সাগৰৰ গড় সমতাৰ পৰা মাটিৰ উচ্চতা নাইবা সাগৰৰ গড় সমতাৰ পৰা পানীৰ গভীৰতা বুজায়। প্ৰাকৃতিক মানচিত্ৰত কিছুমান ৰং প্ৰচলিত হৈ অহা ভাবে ব্যৱহাৰ কৰে আৰু এইবিলাকৰ বিশ্বজনীনভাৱে গ্ৰহণ কৰা

অৰ্থ থাকে।

উদাহৰণ : সেউজীয়া ৰঙে দ' ঠাই আৰু বেছি সেউজীয়া হ'লে অধিক দ' বুজায়।

এতিয়া চোৱা যাওঁক আমি কেনেকৈ প্ৰকৃত ভূমিৰ উচ্চতা (এখন নিৰ্দিষ্ট ঠাইৰ) আৰু সেইধৰণে জলাশয়ৰ গভীৰতা উলিয়াম। মানচিত্ৰত উল্লেখ থকা legendৰ পৰা ইয়াক ধৰিব পাৰি। ইয়াক Index বা Key বুলিও কয়। ৰং ব্যৱহাৰ কৰা সকলো মানচিত্ৰতে ইয়াক দেখুওৱা থাকে। ই এটা সৰু সমকোণীয়া বাকচ, অন্য সৰু সৰু বাকচৰ আকাৰৰ ছবিৰে মানচিত্ৰখনত অকা থাকে। প্ৰতিটো বাকচত বেলেগ বেলেগ ৰং দিয়া থাকে। প্ৰত্যেকটো ৰং দিয়া বাকচে ঠাইৰ উচ্চতা দেখুায়। ৰং হিচাপে উচ্চতা বা গভীৰতাৰ চিন দিয়া থাকে।

ওপৰত উল্লেখ কৰা Legendৰ পৰাই আপুনি ৰঙৰ ব্যৱহাৰ বুজিব পাৰিব। ছাত্ৰসকলে এইদৰে ৰং অধ্যয়ণ কৰি মানচিত্ৰ বুজিব পাৰিব।

১৭ নং কাৰ্যাৱলী

এখন প্ৰাকৃতিক মানচিত্ৰত আপোনাৰ ৰাজ্যখন আৰু অন্য দুখন ওচৰৰ ৰাজ্য চিনাক্ত কৰক। ৰাজ্যকেইখনত কি কি বেলেগ ৰং ব্যৱহৃত হৈছে, লক্ষ্য কৰিব। ৰাজ্যকেইখনৰ উচ্চতা কিমান?

.....

.....

.....

.....

.....

মানচিত্ৰৰ প্ৰতীক অধ্যয়ণ : সকলো মানচিত্ৰই পৃথিৱীখনৰ এটা নহয় অন্য এটা সঙ্কেদ বহন কৰে। সঙ্কেদবোৰ বেলেগ বেলেগ মানচিত্ৰত ভিন্নৰূপত দেখুওৱা হয়। ইয়াক ৰং নাইবা প্ৰতীক চিহ্নৰ যোগেদি যিটো উপযোগী হয় দেখা যায়। ৰং কেনেকৈ অধ্যয়ন কৰিব পাৰি, সেইটো আপুনি বুজি পালে। এতিয়া প্ৰতীক চিহ্নৰ বিষয়ে জনা যাওক। চিহ্নবোৰ আকৃতি বা আখৰৰ দ্বাৰা দিয়া হয়। মানচিত্ৰত ইহতে পৃথিৱীৰ সম্পদৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। যেতিয়া আপুনি ধৰিব পাৰিব যে চিহ্নবোৰে কি সূচায়ছে, তেতিয়া আপুনি মানচিত্ৰৰ পৰা তথ্য সংগ্ৰহ কৰিব পাৰিব। অন্য কথাত ক'বলৈ গ'লে, মানচিত্ৰত ব্যৱহাৰ কৰা প্ৰতীকবোৰ তেতিয়া আপুনি বুজিব পাৰিছে। আমি অৰ্থবোৰ কেনেকৈ বুজিম? ৰঙৰ যেনেকৈ অধ্যয়ণ কৰিছিল, ঠিক তেনেকৈ ইয়াকো অধ্যয়ণ কৰিব। কেৱল ৰঙৰ পৰিবৰ্তে প্ৰতীকচিহ্ন থাকিব। প্ৰতীক দুই প্ৰকাৰৰ আছে। সেয়া হ'ল প্ৰচলিত প্ৰতীক আৰু অপ্ৰচলিত প্ৰতীক। প্ৰচলিত প্ৰতীকবোৰৰ বিশ্বজনীন গ্ৰহণযোগ্য অৰ্থ আছে আৰু বহুসময়ৰ পৰা ব্যৱহৃত হৈ আছে। আনহাতেদি যিবোৰ প্ৰতীক প্ৰচলিত নহয়, সেইবোৰ মানচিত্ৰ প্ৰস্তুতকাৰীয়ে নিজৰ পছন্দ অনুসৰি ব্যৱহাৰ কৰে। আপুনি যেতিয়া ৰং আৰু প্ৰতীক দুটা ভালকৈ অধ্যয়ণ কৰিব পাৰিব, তেতিয়াহে মানচিত্ৰ এখন ভালকৈ বুজিব।

১৮ নং কাৰ্য্যৱলী

ভাবি ল'গক আপুনি এজন মানচিত্ৰ তৈয়াৰ কৰা লোক। ভাৰতবৰ্ষৰ যি কোনো পাঁচখন ৰাজ্যত এটাকৈ কীৰ্তিচিহ্ন দি এখন মানচিত্ৰ আপোনাক প্ৰস্তুত কৰিবলৈ কোৱা হৈছে। আপুনি কি প্ৰতীক ব্যৱহাৰ কৰিব? এটা legend প্ৰস্তুত কৰক।

.....

.....

.....

.....

.....

বেলেগ বেলেগ মানচিত্ৰৰ সম্বন্ধ ঘটাই সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ : দিশৰ সম্পৰ্কে লিখি লোৱা, মানচিত্ৰৰ জোখ আৰু দূৰত্ব গণনা কৰা, ৰং আৰু প্ৰতীক অধ্যয়ন কৰাৰ বিষয়ে কৌশলবোৰ যেতিয়া আপুনি আয়ত্ত্ব কৰিলে, তেতিয়া সিদ্ধান্তলৈ অহা সহজ হ'ব। প্ৰথমতে আমি জানি ল'ওঁ মীমাংসা (Inference)ক। হাতত থকা তথ্য/পৰীক্ষা/ঘটনাবোৰৰ বিচাৰ কৰি মীমাংসালৈ অহা যায়। পৰোক্ষভাৱে ই বুজায় যে মীমাংসা সত্যৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত।

এটা সিদ্ধান্তলৈ অহাৰ কাৰণে মানচিত্ৰৰ পৰা বুটলি লোৱা তথ্যৰ পৰা সম্ভৱনে? বিচাৰি উলিওৱা যাওক। আপুনি যদি কফি খেতিৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিবলৈ বিচাৰিছে, ভাৰতবৰ্ষৰ শস্যৰ ওপৰত থকা মানচিত্ৰখন উলিয়াই ল'ব। ভাৰতবৰ্ষৰ প্ৰাকৃতিক মানচিত্ৰ উলিয়াই ল'ব, এতিয়া কফি উৎপাদন কৰা মাটিৰ প্ৰকাৰবোৰ জানি ল'ওক। নিৰীক্ষণৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি এতিয়া আপুনি ক'ব পাৰিবনে যে কফি উৎপাদনৰ কাৰণে কেনেকুৱা প্ৰকাৰৰ মাটি লাগে? আপুনি নিশ্চয় ক'ব যে কফিৰ কাৰণে ওখ মাটি লাগে। লগতে জলবায়ু, মাটি, বৰষুণ, জনসংখ্যাৰ মানচিত্ৰওঁ চাওঁক আৰু এতিয়া চাব কফি উৎপাদনৰ কাৰণে কেনেকুৱা অৱস্থা/পৰিবেশৰ প্ৰয়োজন। আপুনি এখন কফি উৎপাদন কৰিব পৰা ঠাইৰ বিষয়েও ক'ব পাৰিব। এইদৰেই আপুনি এখন মানচিত্ৰ বা বহু মানচিত্ৰৰ ওপৰত নিৰীক্ষণ কৰি মীমাংসালৈ আহিব পাৰিব।

১৯ নং কাৰ্য্যৱলী

এটা মীমাংসা উত্থাপন কৰক। এতিয়া আপুনি মানচিত্ৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ল'ৰা-ছোৱালী কেনেকৈ এই মীমাংসালৈ আহিব আৰু আপুনি কেনেকৈ শিক্ষাদান কৰিব তাৰ বিষয়ে লিখক। ক্ৰমাগতভাৱে বৰ্ণনা কৰিব।

.....

.....

.....

এটা অধ্যায় বুজাওতে শিক্ষকে এটাতকৈ বেছি প্ৰণালী ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। সপ্তম শ্ৰেণীৰ ভূগোল পাঠ্যপুথিৰ (NCERT, 2007) এটা অধ্যায়ৰ বিশ্লেষণ সিপিঠিত দেখুওৱা হৈছে।

৬ নং প্ৰাকৃতিক উদ্ভিদ আৰু বন্য জীৱন

বিষয়	লক্ষ্য/উদ্দেশ্য	কৌশল/প্ৰণালী
প্ৰাকৃতিক উদ্ভিদ — অৰ্থ	‘প্ৰাকৃতিক উদ্ভিদ’ৰ অৰ্থ বুজুৱা	আলোচনা
প্ৰাকৃতিক উদ্ভিদৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলোৱা কাৰণসমূহ	কাৰণবোৰ বিচাৰি উলিওৱা	মানচিত্ৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি শিক্ষাদান
প্ৰাকৃতিক উদ্ভিদৰ প্ৰকাৰ	নিৰ্দিষ্ট উদ্ভিদ জগতক বনাঞ্চল, ঘাহনি পথাৰ আৰু জোপোহা গছত ভাগ কৰক	সহযোগিতাৰ দ্বাৰা শিক্ষা লাভ
উদ্ভিদ জগতৰ ধৰণ — অৱস্থিতি — জলবায়ু	বেলেগ বেলেগ ধৰণৰ বনাঞ্চলৰ অৱস্থিতি চিনাক্ত কৰক জলবায়ু আৰু প্ৰাকৃতিক উদ্ভিদ জগতৰ সম্বন্ধ দেখুৱাওক	মানচিত্ৰৰ সহায়ত
গছ-গছনি — বন্যজন্তু	বেলেগ বেলেগ বনাঞ্চলৰ বৈশিষ্ট্য কি? বৰ্ণনা কৰা। প্ৰত্যেকখন বনাঞ্চলৰ বন্য জীৱনৰ ওপৰত পৰিচয় দিয়ক	আঁচনিৰ দ্বাৰা কৰা প্ৰণালী ধাৰণাৰ মানচিত্ৰ ভূমিকাৰ অভিনয়
বনাঞ্চল ধ্বংসকৰণ	ধ্বংসকৰণৰ বেয়া ফল লিখক	Critical Pedagogy

আপোনাৰ অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰক - ১১ নং

১। দক্ষিণ আৰু পশ্চিমৰ মাজত কোনটো দিশ আছে?

.....

.....

.....

২। চিকিমৰ কোনটো দিশত পশ্চিমবংগ আছে?

.....

.....

.....

৩। মানচিত্রৰ জোখ কি?

.....
.....
.....

৪। মেপ জোখ কৰা তিনিবিধ স্কেলৰ নাম ক'ব।

.....
.....
.....

৫। মানচিত্র জোখা স্কেলৰ ব্যৱহাৰৰ কৌশল আমি কিয় শিকিব লাগে?

.....
.....
.....

৬। এখন ৰাজনৈতিক মানচিত্রত ৰং কিহৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰা হয়?

.....
.....
.....

৭। ৰঙৰ Legendয়ে কি বুজায়?

.....
.....
.....

৮। প্ৰতীকে এখন মানচিত্রত কি প্ৰতিনিধিত্ব কৰে?

.....
.....
.....

৯। দুই প্ৰকাৰৰ প্ৰতীক কি কি?

.....
.....
.....

১০। মানচিত্ৰত থকা কি বস্তুয়ে আপোনাক প্ৰতীক অধ্যয়ণত সহায় কৰে?

.....
.....
.....

১১। মীমাংসা মানে আপুনি কি বুজে?

.....
.....
.....

১২। মানচিত্ৰৰ কোনবোৰ কৌশল মীমাংসা বুজাৰ কাৰণে প্ৰয়োজনীয়?

.....
.....
.....

৭.৫ সংক্ষেপকৰণ

ইমানপৰে আপুনি যিবিলাক বিভিন্ন প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা শিক্ষাৰ্থীক শ্ৰেণীলৈ আকৃষ্ট কৰিব পাৰে, সেইবিলাকৰ বিষয়ে শিকিলে। শ্ৰেণীত বৈচিত্ৰ থাকিলে বিৰক্তিজনক নহয়। সেইকাৰণে এটা বা ততোধিক প্ৰক্ৰিয়া বাছি ল'ব, শিক্ষাদানৰ এটা কৌশল বাছি ল'ব আৰু আপোনাৰ শ্ৰেণীটো শিকাৰুৰ কাৰণে জীৱন্ত আৰু ফলদায়ক কৰি তুলিব। যিমনে শিক্ষাৰ্থীসকল জড়িত হ'ব, যিমনে তেওঁলোকৰ উৎকৰ্ষতা বাঢ়িব। আমি যদি শিকাৰুসকলৰ শ্ৰেণীত অংশগ্ৰহণ বিচাৰো, তেতিয়া এই গোটটোত ইতিমধ্যে আলোচিত হোৱা শিক্ষাৰ্থীকেন্দ্ৰিক পাঠদানৰ কথা ভাবিব লাগিব। নহ'লে আপোনাৰ জ্ঞাত অন্য প্ৰণালীও ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰিব। আশা কৰা গৈছে আপুনি উত্তমভাৱে সপ্তম হ'ব আৰু সমাজবিজ্ঞানৰ শিক্ষাত জীৱন আনিব।

৭.৬ অধ্যয়ণৰ কাৰণে কিতাপৰ পৰামৰ্শ। উদ্ধৃতি কিতাপৰ নাম উল্লেখ কৰা হ'ল।

৭.৭ গোটৰ শেষত থকা অনুশীলনি

এই গোটটোত যিবিলাক বৰ্ণনা কৰা হ'ল, তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কিছুমান প্ৰশ্ন তলত দিয়া হৈছে। আপোনাৰ পৰা উত্তৰ বিচৰা হৈছে। আশা কৰা হৈছে উত্তৰবোৰ আপুনি সহজভাৱে দিব পাৰিব।

- (ক) সমাজ বিজ্ঞানৰ জ্ঞান শিকাবৰ কাৰণে কিয় প্ৰয়োজনীয়?
- (খ) সমাজ বিজ্ঞানৰ শ্ৰেণীত আশা কৰিব পৰা যিকোনো চাৰিটা বৈশিষ্ট্যৰ কথা আলোচনা কৰক।
- (গ) কিহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি আপুনি শিক্ষাদানৰ কৌশল নিৰ্বাচন কৰিব?
- (ঘ) ভূমিকা ৰূপায়ণ আৰু নাটক কৰাৰ প্ৰাৰ্থক্য দেখুৱাওক।
- (ঙ) আঁচনিৰ দ্বাৰা শিক্ষাদান প্ৰক্ৰিয়াটো কিয় শিক্ষাৰ্থী কেন্দ্ৰিক বুলি কোৱা হয়?
- (চ) সহযোগিতাৰ দ্বাৰা হোৱা শিক্ষা আহৰণত এটা ধাৰণা আপুনি কেনেকৈ শিকাব উদাহৰণৰে সৈতে বুজাই দিয়ক।
- (ছ) ধাৰণাৰ এখন মানচিত্ৰ প্ৰস্তুত কৰোতে কোনকেইটা টাপ জড়িত, তাৰ উদাহৰণ দিয়ক।
- (জ) Critical pedagogy ব্যৱহাৰৰ কাৰণে এটা পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰক।
- (ঝ) সমস্যা সমাধানৰ প্ৰক্ৰিয়া কেনেকৈ গ্ৰহণ কৰিব?
- (ঞ) এটা পাঠ বাছি লওঁক আৰু সেই পাঠটো শিকাবৰ কাৰণে পৰীক্ষাত্মক বা পৰীক্ষাৰ দ্বাৰা শিক্ষাদান কেনেকৈ ব্যৱহাৰ কৰিব?
- (ট) সমাজ বিজ্ঞানৰ বুৰঞ্জীৰ ভাগটো কাহিনী বৰ্ণনা কৰা প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা কেনেকৈ শিকাব?
- (ঠ) চৰজমিন ভ্ৰমণৰ সুবিধাবিলাক কি কি?
- (ঢ) আলোচনা প্ৰক্ৰিয়াত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ভূমিকা কি আলোচনা কৰক।
- (ণ) ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মাজত মানচিত্ৰ অধ্যয়ণৰ কৌশল কিয় প্ৰয়োজন?
- (ত) মানচিত্ৰ ব্যৱহাৰত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে/শিক্ষাৰ্থীয়ে মীমাংসা আয়ত্ত্ব কৰা কৌশল কেনেকৈ উন্নতি কৰিব, চিত্ৰপটৰ সহায়ত বুজাই দিয়ক।

৮ নং গোট : সমাজ বিজ্ঞানত সমলৰ শিক্ষা

- ৮.০ পাতনি
- ৮.১ উদ্দেশ্য শিক্ষা
- ৮.২ উদ্দেশ্য শিক্ষা : ধাৰণা, প্ৰয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব
- ৮.৩ শিক্ষাসমলৰ প্ৰকাৰ
- ৮.৩.১ Realia আৰু Dioram a
- ৮.৩.২ মানচিত্ৰ আৰু গোলক
- ৮.৩.৩ আৰ্হি
- ৮.৩.৪ ৰেখা অংকন, তালিকা আৰু কৌতুকপূৰ্ণ চিত্ৰপট
- ৮.৩.৫ সময়ৰেখা
- ৮.৩.৬ কিতাপ
- ৮.৩.৭ বাতৰিকাকতৰ কাটি থোৱা অংশ

- ৮.৩.৮ যাদুঘৰ
- ৮.৩.১০ ইণ্টাৰনেট
- ৮.৩.১১ শিক্ষাৰ সমল হিচাপে স্কুল আৰু সম্প্ৰদায়
- ৮.৪ শিক্ষা সমলৰ বিকাশসাধন
- ৮.৫ শিক্ষা সমলৰ পৰিচালনা
- ৮.৬ সংক্ষেপকৰণ
- ৮.৭ কিতাপ আৰু উদ্ধৃতি গ্ৰন্থসমূহৰ ওপৰত পৰামৰ্শ
- ৮.৮ গোটৰ শেষত অনুশীলন

৮.০ পাতনি

৭ নং গোটত সমাজ বিজ্ঞানৰ বিভিন্ন পাঠত ব্যৱহৃত হোৱা শিক্ষাদানৰ প্ৰক্ৰিয়া আৰু কৌশলৰ ওপৰত আলোচনা কৰিলো। আশা কৰা হৈছে আপুনি এই নতুনত্বৰে তৈয়াৰ কৰা শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়া আৰু কৌশলৰ লগত পৰিচিত হৈছে। সমাজ বিজ্ঞানত আপোনাৰ শিক্ষাদানৰ কৌশল আৰু এটাপ আগুৱাই নিয়াৰ কাৰণে আৰু লগতে বিভিন্ন শিক্ষাদানৰ সমল ব্যৱহাৰ কৰা আৰু এইবোৰ উন্নতি সাধনৰ কাৰণে যাতে আপোনাৰ ব্যৱহাৰিক দক্ষতা বৃদ্ধি হয়, সেয়া উদ্দেশ্য কৰি এই গোটটো প্ৰস্তুত কৰা হৈছে।

শ্রেণীকোঠাত সম্পন্ন কৰা কিছুমান কাৰ্য, যেনে— নিৰ্দেশাৱলীৰ পৰিকল্পনা কৰা, নিৰ্দেশমূলক শিক্ষাৰ কৌশল আৰু শ্ৰেণীৰ নিৰ্দেশসমূহ পালন কৰা সম্বন্ধে আপুনি নিশ্চয় অৱগত। এই কাৰ্যবোৰ কৰি যাবলৈ এজন শিক্ষকৰ বহু সমলৰ প্ৰয়োজন। উপযুক্ত সমলৰ ব্যৱহাৰৰ যোগেদি নিৰ্দেশাৱলীৰ গুণগত মান বৃদ্ধি কৰিব পাৰি। সেয়ে এই সমলবিলাকৰ বিষয়ে জানি লোৱাটো উচিত আৰু লগতে এইবোৰ নিৰ্দেশ জাৰি কৰাৰ কাৰণে কেনেকৈ ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। এই গোটতোত আমি সমলৰ শিক্ষা আহৰণ, সমল কেন্দ্ৰ আৰু এনে কেন্দ্ৰত উপলব্ধ বিভিন্ন ধৰণৰ সমলৰ বিষয়ে পৰীক্ষা কৰিম। সমলবিলাক কেনেকৈ বিচাৰ কৰিব বা প্ৰতিপালন কৰিব, সেই বিষয়েও আমি আলোচনা কৰিম। যদি বিচৰা সমলবোৰ পোৱা নাযায়, তেতিয়া আপোনাৰ ফালৰ পৰা ওপৰুৱা সমল কেনেকৈ সংগ্ৰহ কৰিব। এই বিষয়ে কিছু পৰামৰ্শ দিম। এই গোটটোত শিক্ষক আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ভূমিকা— তেওঁলোকে কেনেকৈ সমল বিচাৰি ল'ব আৰু ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব তাৰ বিষয়ে আপোনালোকে আভাষ পাব। লগতে শিক্ষক, ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু সম্প্ৰদায়টোক নিৰ্দেশনাৰ সমল হিচাপে কেনেকৈ ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি, ইয়াত ওপৰতো আলোকপাত কৰা যাব।

৮.১ উদ্দেশ্য সম্বন্ধে শিক্ষা লাভ

এই গোটটোৰ অন্তত আপুনি শিকিব পাৰিব—

- সমাজ বিজ্ঞানত সমলৰ শিক্ষা লাভৰ ধাৰণা আৰু অৰ্থ— দুয়োটাৰে বাখ্যা কৰা।
- সমাজ বিজ্ঞানত সমলৰ ওপৰত শিক্ষা লাভৰ প্ৰয়োজন কিয়?
- বৈশিষ্টৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বেলেগ বেলেগ শিক্ষা লাভৰ সমল বিভক্ত কৰা।
- বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ শিক্ষাৰ সমলৰ উন্নতি সাধন।
- শ্ৰেণীত নিৰ্দেশনাৰ কাৰণে উপযুক্ত শিক্ষাদানৰ সমল বাছি লোৱা।
- ভিন্ন প্ৰকাৰৰ শিক্ষা আহৰণৰ সমল প্ৰস্তুত কৰা আৰু ব্যৱহাৰ কৰা।
- সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষা আহৰণৰ সমল কেন্দ্ৰ পৰিচালনা কৰা।
- সমাজ বিজ্ঞানত ৰাজহুৱা সমলক শিক্ষা আহৰণত সমল হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা।

৮.২ শিক্ষা আহৰণৰ সমল : ধাৰণা, প্ৰয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব

আজিকালিৰ ভাষাত সমল হ'ল এবিধ সামগ্ৰী যাৰ ব্যৱহাৰিক মূল্য আছে। ইয়াৰ প্ৰয়োজনীয়তাও আছে আৰু মূল্যও আছে। সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদান আৰু শিক্ষা লাভৰ প্ৰক্ৰিয়াত বিষয়বস্তু আলোচনা কৰোতে আমি বিভিন্ন ধৰণৰ বস্তু, সামগ্ৰী, মানুহ আৰু ঘৰ-অট্টালিকা ব্যৱহাৰ কৰো। এইবোৰক শিক্ষা আহৰণৰ সমল বুলি কোৱা হয়। ইয়াৰে কিছুমানক নিৰ্দেশনাৰ সহায়ক/নিৰ্দেশনাৰ জনসংযোগ বুলি কোৱা হয়। সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদানত ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা সমল বহু চহকী। ফলক (Blackboard), তালিকা তৈয়াৰ, আৰ্ছি, ভিডিঅ' ছবি, অনাতাঁৰ ইত্যাদি এইবোৰ হ'ল সাধাৰণ শিক্ষাদানৰ সমল, যিবোৰৰ লগত আপুনি পৰিচিত। শিক্ষা আহৰণৰ সমল এজন ব্যক্তি, সামগ্ৰী, পৰিস্থিতি বা অভিজ্ঞতা— যি অভিজ্ঞতা সংঘবদ্ধ কৰা হয় বা সৃষ্টি কৰা হয়— হ'ব পাৰে। এই সকলোবোৰ ছাত্ৰক সহায় কৰাৰ কাৰণে কৰা হয় যাতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে কামে-কাজে শিক্ষা আহৰণ কৰিব আৰু নিৰ্দেশনাৰ লক্ষ্যত হাজিৰ হ'ব পাৰে। অন্য কথাত, যিকোনো প্ৰক্ৰিয়া— যি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক শিক্ষা আহৰণত সহায় কৰে, শিক্ষা আহৰণৰ সমল বুলি কোৱা হয়।

নিৰ্দেশনা জাৰি কৰা সময়ত শিক্ষক বা ছাত্ৰই বা উভয়ে সমলবোৰ ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে যাতে নিৰ্দেশনাৰ উদ্দেশ্য সম্পূৰ্ণভাৱে আয়ত্ব কৰিব পাৰে।

১ নং কাৰ্য্যৱলী

এই সমলবিলাকৰ ব্যৱহাৰৰ যোগেদি যি বেছি পৰিমাণৰ সাফল্য পোৱা যায়, তাক উপলব্ধি কৰাৰ আগতেই আপোনাৰ স্কুলত উপলব্ধ শিক্ষাৰ সমলৰ ওপৰত এটা সৰু সমীক্ষা কৰা হওঁক। আপোনাৰ স্কুলৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা যিবিলাক সমল পোৱা যায়, তাৰ এখন তালিকা তৈয়াৰ কৰক।

উপলব্ধ শিক্ষা আহৰণৰ সঁজুলি	সমলৰ প্ৰকাৰ
শ্ৰেণীৰ ভিতৰত পোৱা সঁজুলি	
গ্ৰন্থাগাৰৰ ভিতৰত পোৱা	
স্কুলৰ প্ৰাংগণত গ্ৰন্থাগাৰ বাদ দি	
ৰাজহুৱাভাৱে পোৱা	

আপুনি বোধহয় ফলকৰ পৰা আৰম্ভ কৰি কম্পিউটাৰলৈকে এখন তালিকা সাজু কৰিলে। শ্ৰেণীত শিক্ষাদানৰ নিৰ্দেশনাত যিকেইটা স্তৰ থাকে, তাত সকলোতে এইবোৰ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। সমাজ বিজ্ঞানৰ সকলো ভাগতে যিকোনো বয়সৰ বা দলৰ শিক্ষা আহৰণত এইবোৰ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। কিন্তু এজন শিক্ষক হিচাপে প্ৰয়োজন আৰু সমল পোৱা-নোপোৱাৰ ওপৰত ভাৰসা কৰি এইবোৰ বাছনি কৰোতে সজ সিদ্ধান্ত ল'ব লাগিব। কেনেকৈ শিক্ষা আহৰণৰ সমল বাছি ল'ব, তাৰ মূল কথা চিন্তা কৰিব পাৰিছনে?

‘শিক্ষাদানে বিশালতৰ সমল যেনে— audio visual সামগ্ৰী, আলোকচিত্ৰ, তালিকা, মানচিত্ৰ আৰু পুৰাতত্ত্বৰ Replicas আৰু বৈষয়িক সংস্কৃতি ব্যৱহাৰ কৰা উচিত।’

— Focus Group raper of tecaching of Social Sciences (NCF 2005)য়ে শিক্ষা আহৰণৰ যি গুৰুত্ব দেখুৱাইছে সেয়া ওপৰৰ বৰ্ণনাত দিয়া হৈছে।

আপুনি এটা প্ৰশ্ন কৰিব পাৰে যে এই শিক্ষা আহৰণৰ সমলবোৰ কিয় শিক্ষাত ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে যেতিয়া শিক্ষা আহৰণ-শিক্ষাদান এই সমলবোৰ ব্যৱহাৰ নকৰাকৈ আয়ত্ব কৰিব পৰা যায়। যিহেতু আপুনি এজন কৰ্তব্যবত শিক্ষক, আপুনি সমলৰ সৈতে শিক্ষাদান বা সমলবিদ্যা শিক্ষাদান— ইয়াৰ প্ৰাৰ্থক্য বুজিব পাৰিব। এতিয়া আমি শিক্ষা আহৰণৰ সমলৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

শিক্ষা আহৰণৰ সমলৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব

শিক্ষা আহৰণ আৰু শিক্ষাদান প্ৰক্ৰিয়াত সমলৰ ভূমিকা তলত উল্লেখ কৰা মূল কথাই দেখুৱাই দিব—

- সমল প্ৰয়োগৰ দ্বাৰা শিক্ষা আহৰণ আৰু শিক্ষাদান ফলদায়ক হয়।
  - শিক্ষাৰ্থীয়ে শিক্ষা আহৰণৰ উদ্দেশ্য ফলপ্ৰসূ আৰু কাৰ্যক্ষমভাৱে আয়ত্ব কৰিব পাৰে।
  - ধাৰণাৰ স্পষ্টীকৰণ, ব্যাখ্যাকৰণ আৰু বুজি উঠাত শিক্ষা আহৰণৰ সমলে সহায় কৰে।
- বৰ্তা নিয়মীয়াকৰণত ইহঁতে স্বচ্ছতা, তীক্ষ্ণতা আৰু শুদ্ধতা প্ৰদান কৰে।
- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক সমলে সোনকালে শিকাবলৈ, দীঘলীয়া সময়ৰ কাৰণে মনত ৰাখিবলৈ,

সঠিক সম্ভেদ আহৰণ কৰিবলৈ সহায় কৰে।

- শিক্ষা লাভৰ অভিজ্ঞতা শিকাত প্ৰস্তুত হ'বলৈ সহায় কৰে।
- দৃশ্যমান ছবিৰ (Visual Image) সৃষ্টি কৰে বা ব্যৱহাৰ কৰে, যিবোৰে শিক্ষা লাভ কৰা বিষয়বোৰ মনত ৰাখি থ'বলৈ সহায় কৰে। এইক্ষেত্ৰত Video ছবি বা দূৰদৰ্শনে অধিক জ্ঞানৰ সঞ্চয় কৰে।
- বাস্তৱ বা বাস্তৱতাৰ ওচৰা-ওচৰি অভিজ্ঞতা লাভ কৰিবলৈ সহায় কৰে।
- কিছুমান সমলে শিক্ষার্থীক ব্যক্তিগতভাৱে শিকিবলৈ সুবিধা দিয়ে (যেনে— কম্পিউটাৰে সহায় কৰা শিক্ষা বিষয়ক কাৰ্যসূচী) নতুবা সৰু সৰু দলত (যেনে— আৰ্হি তৈয়াৰ কৰা, আলোচনাৰ কাৰণে বাতৰি কাগজৰ পৰা লোৱা অংশবিশেষ, নিৰ্দিষ্ট আঁচনি) নতুবা ডাঙৰ দলত (৩৫mm ছায়াছবি বা Slide)

আপোনাৰ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান লওঁক - ১

টোকা : (ক) আপোনাৰ উত্তৰৰ কাৰণে স্থান দিয়া হৈছে

(খ) গোটৰ শেষত থকা উত্তৰৰ সৈতে আপোনাৰ উত্তৰ মিলাই লওঁক।

১। শিক্ষা আহৰণৰ সমল কি কি?

.....

.....

.....

.....

২। শিক্ষা আহৰণৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্বৰ ওপৰত যথার্থতা দাঙি ধৰক।

.....

.....

.....

.....

৮.৪ শিক্ষা আহৰণৰ সমলৰ প্ৰকাৰ

সমাজ বিজ্ঞানত শিক্ষা আহৰণৰ সমলক বহুলকৈ দুটা ভাগত ভাগ কৰিব পৰা যায়। ছপাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি হোৱা সমল আৰু ছপা নোহোৱা সমল।

২ নং কাৰ্য্যৱলী

শিক্ষাৰ্থীৰ কাৰণে ছপা হোৱা সমল আৰু ছপা নোহোৱা সমল

ছপাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰা সমল

ছপা নোহোৱা শিক্ষা আহৰণৰ সমল

.....

.....

.....

.....

সমাজ বিজ্ঞানৰ ছাত্ৰ হিচাপে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ উন্নতি সাধিবলৈ আপুনি বহু ধৰণৰ শিক্ষা আহৰণ সমল ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। এই অধ্যায়টোত আমি সমাজ বিজ্ঞানত উচ্চ প্ৰাথমিক শাখাত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শিক্ষা আহৰণত উন্নতি সধা কিছুমান সচৰাচৰে ব্যৱহাৰ কৰা শিক্ষা আহৰণৰ সমলৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

৮.৩.১ Realia আৰু চিত্ৰপট দেখুওৱা কৌশল

Realia শব্দটো গ্ৰন্থগাৰত কিতাপ সজোৱাৰ প্ৰণালীৰ পৰা লোৱা হৈছে। Realia শব্দটোৱে দীঘল, বহল আৰু ওখ এই তিনি পৰিমাণৰ জোখৰ বস্তু। যেনে— মুদ্ৰা, সঁজুলি আৰু বস্ত্ৰ বুজায়; এইবিলাক সামগ্ৰী সহজে ছপা কৰা শৃংখলাবদ্ধ সামগ্ৰীৰ শ্ৰেণীত নপৰে। এইবিলাক মানুহে সজা (কলা সামগ্ৰী, সঁজুলি, বাচন-বৰ্তন ইত্যাদি) বা স্বাভাৱিকতে হোৱা (আৰ্হি, নমুণা) আৰু সাধাৰণতে ধাৰ কৰি অনা, খৰিদকৰা বা স্কুল, শিক্ষক, গ্ৰন্থগাৰ, যাদুঘৰৰ পৰা শ্ৰেণীত শিক্ষাৰ কাৰণে বা প্ৰদৰ্শনীৰ কাৰণে দান হিচাপে পোৱা। পূৰ্বাত্মিক আৰু সাচিপতীয়া পুথিৰ সংগ্ৰহৰ সময়ত স্মৰণীয় ঘটনাৰ লগত জড়িত বস্তু যেনে— বেজ, emblem, insignias, অলংকাৰ, চামৰাৰ সামগ্ৰী, বেজিৰ কাম ইত্যাদি ব্যক্তিগত নথী দান কৰাৰ সময়ত পোৱা যায়। চৰকাৰী দপ্তৰখানা বা অনুষ্ঠানে বহু সময়ত লিখিত প্ৰমাণৰ অবিহনে অহা দান গ্ৰহণ কৰিবলৈ ৰাজি নহয়। সানমিহলিকৈ অহা বস্তুবোৰত দাতাৰ চহী থাকে আৰু প্ৰমাণসহ লিখিত আকাৰে এটা অনুমতি দপ্তৰখানাৰ দায়িত্ব থকা ব্যক্তিক দিয়ে যাৰ দ্বাৰা তেওঁ যথেষ্ট বিবেচনাৰে এটা সিদ্ধান্তলৈ আহে বা সংগৃহীত হাতে লিখা পুথিবোৰ ধ্বংস কৰিব পাৰি, বিনিময় কৰিব পাৰি, বিক্ৰী কৰিব পাৰি। হাতে লিখা পুথিৰ শ্ৰেণীত টাইপ কৰা আৰু নমুণা হিচাপে ছপা কৰা লিখনিও অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব। দান হিচাপে লাভ কৰা সামগ্ৰীবোৰ ব্যৱহাৰ কৰিব নে নাই, সেইটো বিবেচনাৰ দায়িত্ব দপ্তৰখানাৰ বিষয়াৰ।

Realiaক কেনেকৈ কিনি ল'ব পাৰি?

চৰজমীন ভ্ৰমণত যাওঁতে আপুনি শিলাৰ নমুনা, মাটি, খনিজাত সামগ্ৰী সংগ্ৰহ কৰিব পাৰে।

আপুনি এইবিলাক ৰাজহুৱা খণ্ড/সম্প্ৰদায়ৰ পৰা খৰিদ কৰিব পাৰে নতুবা যাদুঘৰৰ পৰা ভাড়া আনিব পাৰে। তৈয়াৰ কৰি লোৱা সামগ্ৰীতকৈ প্ৰকৃত সামগ্ৰীয়ে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক বেছি অভিভূত কৰে আৰু সেই কাৰণে Reliaই যথেষ্ট পৰিমাণে তেওঁলোকৰ মাজত আকৰ্ষণ আনে।

আপুনি শ্ৰেণীত সমলৰ বিষয়ে পঢ়াওতে মাটি, শিলা, খনিজাত বস্তু আৰু কৃষি উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ নমুণা ব্যৱহাৰ কৰিব। ৰাজনীতিবিজ্ঞান পঢ়াওতে মুদ্ৰা, অলংকাৰ, সাজ-সজ্জা ব্যৱহাৰ কৰিব। কৃষিৰ ওপৰত শিক্ষাদান কৰোতে বিভিন্ন শস্যৰ নমুণা ব্যৱহাৰ কৰিব।

প্ৰচ্ছদ	প্ৰচ্ছদ
শিলাৰ পৰা তৈয়াৰ কৰা সঁজুলি	প্ৰাচীন ভাৰতীয় মুদ্ৰা
প্ৰচ্ছদ	প্ৰচ্ছদ
কৃষিৰ সঁজুলি	খনিজাত সম্পদৰ নমুনা

ছবি ৮.১ Realia

চিত্ৰপট দেখুওৱা কৌশল : এই সংজ্ঞাটোৱে আংশিকভাৱে দীঘ, বহল আৰু ওখ সমপাতত প্ৰস্তুত কৰা প্ৰচ্ছদৰ নমুণা বুজায়। এই ছবিসমূহ সাধাৰণতে বুৰঞ্জীমূলক ঘটনাৰ ওপৰত হয়, প্ৰাকৃতিক দৃশ্য বা নগৰৰ দৃশ্যৰ ওপৰতো হয়। এইবোৰ শিক্ষাদানৰ কাৰণে নতুবা আনন্দৰ কাৰণেও কৰা হয়। ছবিবোৰ পূৰ্ণ আকাৰৰ হয়।

চিত্ৰপট দেখুওৱা কৌশল কেনেকৈ তৈয়াৰ কৰিব?

চিত্ৰপট দেখুওৱা কৌশল থাৰ্মোকলৰ পাত, বোকা আৰু তৈয়াৰী Synthetic সামগ্ৰী দ্বাৰা বনাব পাৰি

চিত্ৰপটত দেখুওৱা কৌশল ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা পাঠবোৰৰ নাম দিয়ক।

.....

.....

.....

.....

সৰহসংখ্যক ভূগোলৰ পাঠ্যপুথিত চিত্ৰপটেৰে শিক্ষাদানৰ সুবিধা আছে। উদাহৰণস্বৰূপে

‘মৰুভূমিৰ জীৱন’, ‘চাহাৰা মৰুভূমিৰ মৰুদ্যান’ৰ চিত্ৰপট দেখুৱাই বুজাব পৰা যায়। সেইদৰে শীত অঞ্চলত জনজীৱনৰ ছবি আঁকি দেখুৱাব পৰা যায়।

অসমৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাৰ ধানখেতি আৰু চাহ বাগানৰ সুন্দৰ চিত্ৰপট তৈয়াৰ কৰিব পৰা যায়। প্ৰাকৃতিক উদ্ভিদজাত আৰু বন্য জীৱনৰ ওপৰতো চিত্ৰপট প্ৰস্তুত কৰিব পৰা যায়।

চিত্ৰপট তৈয়াৰ কৰোতে বহুত সময় লয়। সেই কাৰণে কেইবাটাও শ্ৰেণী লগ লাগি ইয়াক তৈয়াৰ কৰিব লাগে আৰু অন্য বছৰবোৰত ব্যৱহাৰ কৰিবৰ কাৰণে সাচি থ’ব লাগে।

এই পৰ্যায়ত কিয় চিত্ৰপট আৰু Realiaৰ প্ৰয়োজন?

যিহেতু এই স্তৰটোত ল’ৰা-ছোৱালীয়ে নিৰীক্ষণৰ যোগেদি বেছিকৈ শিকে, সেয়ে এইটো প্ৰয়োজনীয় যে ল’ৰা-ছোৱালীবোৰে চিত্ৰপটৰ যোগেদি এটা বিশেষ ভৌগোলিক অঞ্চলৰ জীৱনধাৰাৰ বিষয়ে অনুভৱ কৰিব পাৰে।

প্ৰচ্ছদ	প্ৰচ্ছদ
মৰুভূমিৰ জীৱন (ছবি ৮.২ চিত্ৰপট)	মেৰু অঞ্চলত জীৱন

৮.৩.২ মানচিত্ৰ আৰু গোলক

এইটো কোৱা হয় যে মানচিত্ৰ আৰু গোলক ভূগোলবিদ আৰু সমাজ বিজ্ঞানীৰ হাতিয়াৰ। আপুনি ইতিমধ্যে মানচিত্ৰ আৰু গোলকৰ লগত পৰিচিত হৈছে। মানচিত্ৰই ভূপৃষ্ঠক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে নাইবা স্কেলৰ দ্বাৰা চেপেটা পৃষ্ঠত সমস্ত পৃথিৱী বা ইয়াৰ এটা অংশৰ ছবি। গোলক হ’ল পৃথিৱীৰ ক্ষুদ্ৰ আকৃতি। আকাৰ আৰু প্ৰকাৰত ই ভিন্ন হয়— বৃহৎ আকাৰৰ যিবিলাকক সহজে কঢ়িয়াব নোৱাৰি, জেপত লৈ ফুৰাৰ পৰা সৰু গোলক আৰু বেলুনৰ নিচিনা গোলক, যিটো বঢ়াব পাৰি আৰু সহজে লৈ যাব পাৰি। গোলকতকৈ মানচিত্ৰই বেছি তথ্যৰ যোগান ধৰে। মানচিত্ৰবোৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ। যি বিলাক মানচিত্ৰই প্ৰাকৃতিক বৈশিষ্ট্যবোৰ প্ৰকট কৰে যেনে— পৰ্বত, সমভূমি, মালভূমি, নদ-নদী, সাগৰ/মহাসাগৰ ইত্যাদি, সেইবোৰক প্ৰাকৃতিক মানচিত্ৰ কোৱা হয়। ইংৰাজীত এই প্ৰাকৃতিক মানচিত্ৰবোৰ Relief মানচিত্ৰ হিচাপেও জনা যায়। যিবিলাক মানচিত্ৰই নগৰ, গাঁও, মহানগৰ, বেলেগ বেলেগ দেশবোৰ আৰু ৰাজ্যবোৰ চাৰিসীমাৰ সৈতে দেখুয়ায় সেইবোৰক ৰাজনৈতিক মানচিত্ৰ কয়। কিছুমান মানচিত্ৰই এক বিশেষ অৱস্থাৰ কথা বৰ্ণনা কৰে। তাপমাত্ৰ, বৰষুণ, বনাঞ্চল, খনি, উদ্যোগ, জনসংখ্যা, যাতায়াত ইত্যাদিৰ মানচিত্ৰ এই শ্ৰেণীত পৰে। এইবোৰক Thematic মানচিত্ৰ হিচাপে জনা যায়। মানচিত্ৰই শিক্ষা আহৰণৰ প্ৰয়োজনীয় ধাৰণা বুজাত সহায় কৰে, মনত অহা ভাৱৰ সংহতি আনে আৰু সংক্ষেপকৰণ কৰে। লগতে যুক্তিসন্মত মীমাংসা আৰু পৰ্যবেক্ষণ কৰিবলৈ অৰিহণা যোগায়।

পূৰ্বৰ গোটটোত আপুনি মানচিত্ৰৰ যোগেদি শিক্ষাদানৰ বিষয়ে শিকি লৈছে।

প্ৰচ্ছদ

প্ৰচ্ছদ

প্ৰচ্ছদ

(ক) ভাৰতবৰ্ষ : ৰাজনৈতিক মানচিত্ৰ (খ) ভাৰতবৰ্ষ : প্ৰাকৃতিক মানচিত্ৰ (গ) গোলক

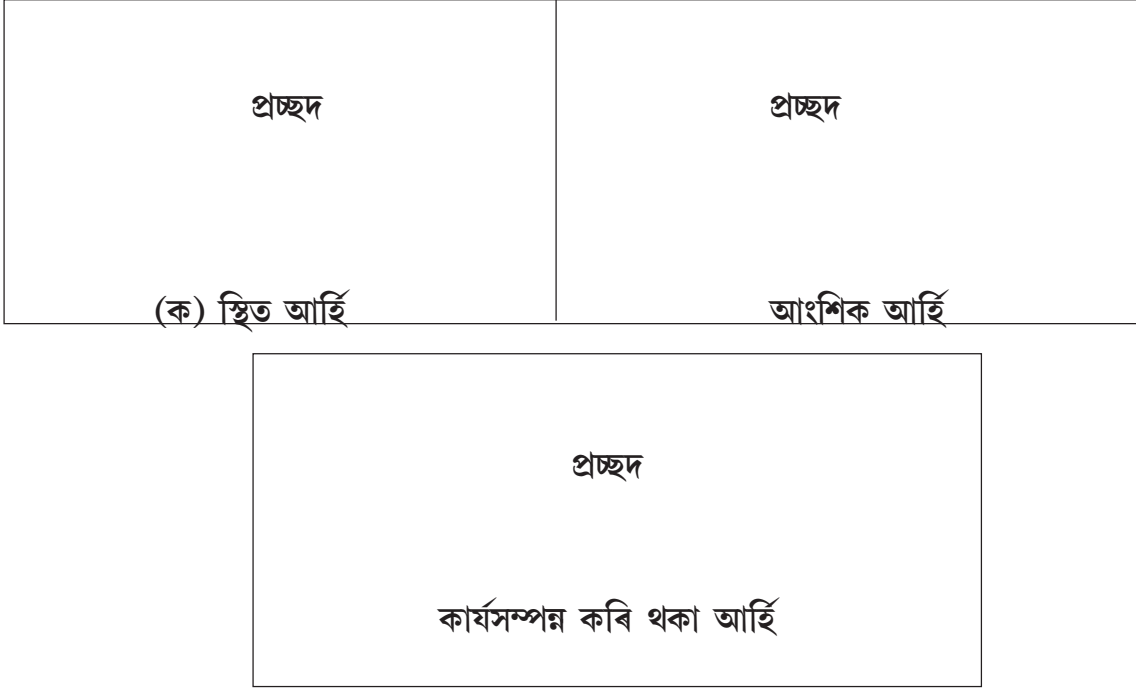
ছবি ৮.২ মানচিত্ৰৰ প্ৰকাৰ আৰু গোলক

৮.৩.৩ আৰ্হি

আৰ্হি হ'ল Three dimensional (বহল, দীঘল আৰু ওখৰ সমপৰিমাণৰ আকাৰ) দৃশ্যমান সহায়ক। আকাৰ আৰু আকৃতিক বাদ দি এইবিলাকে প্ৰকৃত বস্তুৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। ডাঙৰ বস্তুবোৰ সৰু আকাৰলৈ পৰিবৰ্তন কৰে যাতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে সুক্ষ্মভাৱে পৰ্যবেক্ষণ কৰিব পাৰে। আৰ্হি তিনি প্ৰকাৰৰ —

- (ক) সাধাৰণ (স্থিত) : গোলক পৃথিৱীৰ আৰ্হি। মানুহে স্থিত অৱস্থাত সমভূমি, মালভূমি, পৰ্বত, সমতল, থিয় পাহাৰৰ অংশ, কেনিয়ন ইত্যাদি পাবলৈ সমৰ্থ হয়।
- (খ) আংশিক : কি কোনো প্ৰাকৃতিক অৱস্থাৰ আংশিক ৰূপত দেখুৱাবলৈ ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এই অংশ তৈয়াৰ কৰোতে ওখ/সমান্তৰাল বা হেলনীয়া আকাৰৰ হ'ব পাৰে। আংশিক আৰ্হিৰ এটা দৃষ্টান্ত হ'ল— পৃথিৱীৰ অভ্যন্তৰৰ মুখ্য আবৰণ আৰু পৃথিৱীৰ ওপৰিভাগৰ খোলাটো। জলপ্ৰপাতৰো আংশিক আৰ্হি তৈয়াৰ কৰিব পৰা যায়।
- (গ) কাৰ্যসম্পন্ন কৰি থকা (চলন্ত) : আমি সৌৰজগতৰ প্ৰক্ৰিয়া, পৃথিৱীৰ গতি (আৰ্হিক আৰু বাৰ্ষিক) সাগৰীয় সোত নাইবা বতাহৰ গতিৰ ওপৰতো আৰ্হি প্ৰস্তুত কৰি ল'ব পাৰো। ঘটনাৰ অৱস্থাসমূহৰ আৰ্হি কাম কৰি থকা বিধৰ হয়। আগ্নেয়গিৰি উদগীৰণ বা চন্দ্ৰৰ দিশ নতুবা Tectonics plateৰ আৰ্হি আংশিকভাৱে নাইবা পূৰ্বমাত্ৰাই চলন্ত অৱস্থাত নিৰ্মাণ কৰিব পাৰি।

কিছুমান সামগ্ৰী ব্যৱহাৰ কৰি যেনে— কাঠ, বাঁহ, থাৰ্মকল, মম, প্লাষ্টাৰ অৱ পেৰিচ, প্লাষ্টিক, ধাতু, বোকা, ৰচি আদি— আৰ্হিবোৰ সাধাৰণতে তৈয়াৰ কৰা যায়। Two dimensional ছবি বা প্ৰাকৃতিক বা সাংস্কৃতিক মেলাৰ আৰ্হি সহজে প্ৰস্তুত কৰিব পৰা যায়। এই প্ৰক্ৰিয়াই বেছি সময় লয়, গতিকে চিত্ৰপট নিৰ্মাণত আগবঢ়োৱা পৰামৰ্শৰ দৰে অন্য শ্ৰেণীৰ লগ লাগি নিৰ্মাণ কৰিব লাগে। এটা বছৰত তৈয়াৰ কৰা আৰ্হি পিছৰ বছৰবোৰত ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ সাচি থ'ব লাগে।

চিত্র - ৮.৩

৮.৩.৪ তালিকা, ৰেখাযুক্ত ছবি আৰু কৌতুকপূৰ্ণ চিত্র

শ্ৰেণীত সঘনাই ব্যৱহাৰ হোৱা শিক্ষা আহৰণৰ সমল হ'ল তালিকা। সমাজ বিজ্ঞানত ই এবিধ প্ৰয়োজনীয় আহিলা। তালিকাই সহজভাৱে অংকণৰ যোগেদি তথ্য বা ছবি দাঙি ধৰে আৰু যিবোৰ তথ্য প্ৰকাশ কৰে, তাৰ প্ৰভাৱ বা ফলাফল কাৰ্যক্ষম হয়। বাৰম্বাৰ ব্যৱহৃত হৈ থাকিবলগীয়া তথ্য তালিকাৰ যোগেদি বিভক্তকৰণ কৰি ৰাখিব পাৰি অৰ্থাৎ বেলেগে বেলেগে তথ্য ভাগ কৰি ৰাখিবলৈ ই এটা উৎকৃষ্ট আহিলা। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে বুজিবলৈ কঠিন পোৱা পাঠ ই সংক্ষেপকৰণ কৰি দিয়ে আৰু জটিল বিষয় সহজ কৰি তোলে।

তালিকাৰ প্ৰকাৰ

- (ক) বৰ্ণনা : এই ধৰণৰ তালিকাই চিত্ৰ আৰু আকৃতিৰ যোগেদি এটা কাহিনী বৰ্ণনা কৰে। তালিকাই বুৰঞ্জীমূলক বিকাশৰ ৰূপ দেখুৱায় আৰু কাৰ্যপ্ৰণালীৰ তাপবোৰ উল্লেখ কৰে। এখন বিধেয়ক আইনত কেনেকৈ পৰিণত হয়, কেইটা তাপ পাৰ হয়, তালিকাত দেখুওৱা থাকে।
- (খ) ফৰ্দ : তুলনামূলক হিচাপে দেখুৱাবলৈ তালিকা ফৰ্দ হিচাপে দেখুওৱা হয়।
- (গ) সম্বন্ধজনক তালিকা : এই ধৰণৰ তালিকাই কাৰক আৰু ফলাফলৰ সম্বন্ধ দেখুৱায়। উদাহৰণ স্বৰূপে প্ৰদূষণৰ কাৰণবোৰ— বাতাবৰণ, সম্পদ আৰু জনসংখ্যাৰ ওপৰত ই কি প্ৰভাৱ পেলায়।

- (ঘ) বংশাৱলীৰ তালিকা : পৰিয়ালৰ পুৰুষনামা, এজনৰ পৰা জন্ম হৈ ক্ৰমান্বয়ে বংশ বিস্তাৰ হোৱা।
- (ঙ) বিভক্তকৰণৰ তালিকা : কিছুমান বিষয়ত ই সম্বন্ধ দেখুৱায় যেনে কৃষি, উদ্যোগ, বাতায়ত ব্যৱস্থা।
- (চ) সাংগঠনিক তালিকা : সংগঠনৰ আভ্যন্তৰিক গাঁঠনিৰ ওপৰত আলোকপাত কৰে, যেনে— চৰকাৰী সংগঠন বা কৰপৰেচন।
- (ছ) Flow Charts : এটা প্ৰক্ৰিয়াৰ উদ্ঘাটন বা বিকাশ সাধন যেনে, তীখা উৎপাদন। এটা গোটৰ অধ্যয়নৰ কালছোৱাত শিক্ষক আৰু ছাত্ৰই মিলি তথ্যবোৰৰ তালিকাৰ উন্নতি কৰে যাতে সংশ্লিষ্ট অধ্যয়নৰ বিষয়বস্তুৰ মানদণ্ড আৰু সংক্ষেপকৰণৰ বিকাশ সাধন হয়।

মৌখিক আৰু ৰেখাচিত্ৰ দুয়োপ্ৰকাৰে জনসংযোগৰ প্ৰেৰণৰ কাৰণে তালিকা ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ফৰ্দ, নক্সা, ৰেখাচিত্ৰ, মানচিত্ৰ, আলোকচিত্ৰ ইত্যাদি তালিকাৰ দ্বাৰা সন্দৰভাৱে প্ৰদৰ্শন কৰিব পৰা যায়। আপুনি এইবোৰ কি নি ল'বও পাৰে বা নিজে প্ৰস্তুত কৰি ল'ব পাৰে। ইংৰাজী বা হিন্দিত তৈয়াৰ হোৱা তালিকাবোৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বোধগম্য হ'বলৈ আঞ্চলিক ভাষালৈ তৰ্জমা কৰি ল'ব লাগে।

চিত্ৰ : ৮.৪ তালিকা

বৈখিক চিত্ৰ

বৈখিক চিত্ৰই পৰিমাণবোধক তথ্যবোৰ অতি সুন্দৰভাৱে পৰিবেশন কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে তথ্যবোৰৰ মূল নাইবা বিশেষ সম্বন্ধ বিচাৰি উলিয়াব পাৰে। সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদান প্ৰক্ৰিয়াও কেইবাবিধো বৈখিক চিত্ৰ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এখন বৈখিক চিত্ৰ সফলভাৱে বিচাৰ কৰিবলৈ প্ৰধান কৌশল/পাৰদৰ্শিতা হ'ল— শিৰোনামাৰ তাৎপৰ্য বুজিব পৰা, প্ৰস্তুত কৰোতে জোখত যিটো ঐকিক নিৰিখ ব্যৱহাৰ কৰিছে, পৰস্পৰ সম্বন্ধৰ ব্যাখ্যা কৰা, তথ্য বিচাৰ কৰি মীমাংসাত উপনিত হোৱা আৰু মীমাংসাৰ সাধাৰণকৰণ আৰু উপলব্ধ শিক্ষা অন্য বৈখিক চিত্ৰ বা অধ্যয়নৰ পৰা অহা তথ্যৰ লগত ৰিজাই চোৱা। উদাহৰণ স্বৰূপে অষ্টম শ্ৰেণীৰ ভূগোল পাঠ্যপুথিত ৬.১-৩ চিত্ৰিত বৈখিক অঙ্কণে জনসংখ্যাৰ বিকাশ আৰু বিতৰণ বৰ্ণনা কৰিছে।

চিত্ৰ ৮.৫ চিত্ৰ

কৌতুকপূৰ্ণ চিত্ৰ (Cartoons) : আজিকালি সমাজ বিজ্ঞানৰ পাঠ্যপুথিত (যিবিলাক NCF ২০০৫ ওপৰত ভিত্তি কৰি প্ৰস্তুত কৰা) বহুত বৈখিক চিত্ৰ, চিত্ৰপট আৰু ধেমেলিয়া ছবি অন্তৰ্ভুক্ত

হৈ থাকে। শিক্ষা আহৰণৰ সমল হিচাপে ধেমেলীয়া বা কৌতুকপূৰ্ণ চিত্ৰপটবোৰে দৃশ্য অৱতাৰণৰ যোগেদি সকাহ আৰু আনন্দ দিয়ে। কৌতুকপূৰ্ণ ছবিবোৰে বহু বাৰ্তাও বহন কৰে আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে এই বাৰ্তাবোৰৰ সম্বন্ধে উলিয়াবলৈ সুবিধা পায়। আপুনি শিক্ষক হিচাপে আঞ্চলিক ভাষাত প্ৰকাশিত কৌতুকভৰা চিত্ৰপটবোৰ সংগ্ৰহ কৰিব আৰু সঘনাই শ্ৰেণীত ব্যৱহাৰ কৰিব। কেতিয়াবা এই চিত্ৰপটবোৰৰ অৰ্থ উলিয়াবলৈ চিন্তাত পাকঘূৰণি খাব লাগে আৰু অধিক আলোচনাৰ প্ৰয়োজন হয়। কৌতুকপূৰ্ণ চিত্ৰপটৰ ওপৰত শিক্ষকে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক নিৰ্দিষ্ট কিছুমান কাৰ্য দিব পাৰে (Assignments)।

চিত্ৰ : ৮.৬ কৌতুকপূৰ্ণ চিত্ৰপট

আপোনাৰ অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰক - ২

টোকা— (ক) আপোনাৰ উত্তৰৰ কাৰণে তলত ঠাই দিয়া হৈছে।

(খ) গোটৰ শেষত দাখিল কৰা উত্তৰৰ সৈতে আপোনাৰ উত্তৰ মিলাই লওক।

১। Realia আৰু চিত্ৰপটেৰে দেখুওৱা কৌশল কি?

.....
 .....
 .....

২। আৰ্হি তৈয়াৰ কৰিব পৰা আৰু ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা পাঁচটা পাঠ ভূগোলৰ পাঠ্যপুথিৰ পৰা নিৰ্বাচন কৰক। আপুনি কি কাৰণে নিৰ্বাচন কৰিছে, সেই বিষয়ে যুক্তিযুক্ততা দিব।

.....
 .....
 .....

৩। সমাজ বিজ্ঞানত বৈখিক চিত্ৰ, তালিকা আৰু কৌতুকৰ ছবিবোৰ কি কি প্ৰকাৰে সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষা আহৰণৰ সমল হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা যায়?

.....
 .....
 .....

৮.৩.৫ সময়বেখা

সমাজ বিজ্ঞানৰ বুৰঞ্জীমূলক দিশটো শিকাৰ কাৰণে সময়বেখা এক কাৰ্যক্ষম উপায়। বিৱৰ্তনৰ ধাৰণা সময়বেখাৰ জৰিয়তে উত্তমভাৱে বুজুৱা যায়। মানৱজাতিৰ ক্ৰমবিকাশ, ৰাজ্যসমূহৰ

অৰ্থাৎ ৰজাৰ দ্বাৰা শাসিত সাম্ৰাজ্যৰ উত্থান, ছপাশাল আৰু সূতাকটাৰ ব্যৱস্থা অতীতৰ পৰা বৰ্তমান অৱস্থালৈ উত্তৰণ, এইবোৰ সময়ৰেখাৰ যোগেদি ব্যাখ্যা কৰি দেখুৱাব পৰা যায়। সময়ৰেখাৰ মুখ্য প্ৰয়োজনীয়তা তলত দিয়া ধৰণৰ—

- (i) সময়ৰ জ্ঞান উপলব্ধি কৰা।
- (ii) দুটা কালৰ সম্বন্ধ বিচাৰ কৰা।
- (iii) দৃশ্যমান সঁজুলিৰ ওপৰত পূৰ্বা শ্ৰেণীটোৰ মনোযোগ আকৰ্ষণ কৰা।
- (iv) পৰ্যালোচনাৰ উদ্দেশ্যত ব্যৱহাৰকৰণ আৰু শিকণৰ ওপৰত নতুনকৈ জোৰ দিয়া।

৮.৩.৬

পাঠ্যপুথি : সমাজ বিজ্ঞানৰ শিকণ প্ৰক্ৰিয়াত আপুনি নিশ্চয় পাঠ্যপুথি ব্যৱহাৰ কৰিছে। চৰকাৰে নতুবা চৰকাৰৰ দ্বাৰা অনুমোদিত সংস্থাই চুপাৰিচ কৰা এই পাঠ্যপুথিবোৰ জ্ঞানৰ অবিচ্ছেদ্য উৎস হিচাপে ধৰা হয়। পাঠ্যপুথি প্ৰণয়ন আৰু উন্নয়নৰ কাৰণে ৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত NCERT আৰু ৰাজ্যসমূহত SCERT আছে। এইটো জৰুৰী যে পাঠ্যপুথিবোৰ যিবোৰ সঘনাই ব্যৱহাৰ হৈ থাকে আৰু উল্লেখিত হয়, ছাত্ৰ আৰু শিক্ষক দুয়ো এইবোৰ সহজে পাব পাৰে। অন্তত যিখিনি নূন্যতম প্ৰয়োজনীয়। ইয়াৰ কাৰণে পাঠ্যপুথিৰ সংস্কৰণ সদায় গ্ৰন্থগাৰৰ উদ্ধৃতি কিতাপৰ শিতানত থাকিব লাগে। এইবোৰ সদায় পাব লাগে আৰু এইটো চাব লাগে যে সময় কেন্দ্ৰৰ পৰা এই কিতাপবোৰ বাহিৰলৈ লৈ যোৱা নহয়। পাঠ্যপুথি ধাৰলৈও পোৱা হ'ব লাগে। কিন্তু এইটো ক'ব পাৰি যে পাঠ্যপুথিবোৰে শিক্ষক আৰু ছাত্ৰৰ সহযোগিতাত হ'বলগীয়া বা আহিবলগীয়া যি নতুনত্বৰ সম্ভাৱনীয়তা থাকে, তাত প্ৰতিবন্ধকতা আনে। সমাজ বিজ্ঞানৰ শিকণ প্ৰক্ৰিয়াত পাঠ্যপুথিবোৰ উপৰুৱা অনুসন্ধানৰ পথৰ সন্ধান দিওঁতা হিচাপে ধৰিব লাগে। এইটোৱে শিক্ষাৰ্থীক পাঠ্যপুথিৰ গভীৰ ওপৰলৈ নিব লাগে, আৰু অধিক অধ্যয়ন, লগতে পৰ্যবেক্ষণৰ কাৰণে উৎসাহিত কৰিব লাগে। আমাৰ প্ৰচলিত ব্যৱস্থাত পাঠ্যপুথি হ'ল একমাত্ৰ উৎস আৰু ই কেৱলমাত্ৰ উপদেশমূলক/স্কুলীয়া শিক্ষাদান।

উদ্ধৃতি বিষয়ক কিতাপ আৰু ব্যৱস্থা কিতাপ : এইবোৰ ব্যয়বহুল সমল আৰু শিক্ষা লাভৰ সময়ত শিক্ষাৰ্থীয়ে ব্যৱহাৰ কৰে। ব্যৱহাৰকাৰীৰ দাবীৰ প্ৰতি সঁহাৰি ৰাখি সাধাৰণতে দুই-তিনিখন উদ্ধৃতিৰ কিতাপ স্কুলৰ গ্ৰন্থগাৰত থোৱা হয়। সমল কেন্দ্ৰৰ পৰা এই ধৰণৰ কিতাপ আৰু ব্যৱস্থা কিতাপবোৰ বাহিৰলৈ নিব নালাগে। এই সহায়কাৰী কিতাপবোৰ হ'ল— নিৰ্দিষ্ট বিষয়বোৰৰ ওপৰত থকা অভিধান, ভূচিত্ৰাৱলী, বছৰেকীয়া হাতপুথি, পৰিসংখ্যাৰ বিৱৰণী, চৰকাৰী প্ৰতিবেদন, জাৰ্নেল, আলোচনা আৰু বিশ্বকোষ, হাতেৰে লিখাপুথি, সাধাৰণ কিতাপ, পৰ্যালোচনাৰ কিতাপ ইত্যাদি। সৃষ্টিশীলতাৰ কাৰণে, নন্দনতাত্ত্বিক আৰু সুস্বল্প বিচাৰবোধ, ধাৰণাবোধৰ গভীৰতা অনুধাৱন কৰিবলৈ, সমাজ বিজ্ঞানৰ শিকণ প্ৰক্ৰিয়াত এই কিতাপবোৰ মজুত ৰখা নিতান্তই জৰুৰী।

- (ক) স্কুলৰ ভূচিত্ৰাৱলী
- (খ) ভাৰতবৰ্ষৰ শাসন কাৰ্যসম্বন্ধীয় ভূচিত্ৰাৱলী

চিত্ৰ ৮.৭ উদ্ধৃতিৰ কিতাপ

কালপত্ৰিকা, কাৰিকৰী আৰু বৃত্তিগত আলোচনী আৰু জাৰ্নেল : অত্যাধুনিক তথ্য লাভৰ কাৰণে শিক্ষার্থীসকলে উৎস বিচাৰি এইবোৰৰ সহায় বিচাবে। যদিও যথেষ্ট খৰচী, শিক্ষক আৰু ছাত্ৰ উভয়ৰ কাৰণে ই ভাল ব্যৱহাৰযোগী। সাধাৰণতে এনেকুৱা সমল ধাৰলৈ বিচাৰি পোৱা নাযায়।

সংগ্ৰহ : আপুনি নিজৰ আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ব্যৱহাৰৰ কাৰণে বহুতো বৰ্তমান সময়ত প্ৰচলিত সামগ্ৰী সংগ্ৰহ কৰিব পাৰে। এইবোৰৰ ভিতৰত পৰে প্ৰচাৰ পত্ৰিকা, প্ৰবন্ধ, তালিকা আৰু মানচিত্ৰ। এনে সংগ্ৰহ বহু আৰু ভিন্ন প্ৰকাৰৰ সামগ্ৰীৰে ভৰপূৰ; কিছুমান বিষয় শিৰোনামেৰে আৰু কিছুমান সাধাৰণভাৱে ৰখা হয়। বাতৰি কাগজৰ পৰা কাটি থোৱা অংশ, আলোচনীৰ পৰা আঁতৰাই থোৱা প্ৰবন্ধ, বাণিজ্যিকভাৱে গোটোৱা তথ্যৰ টোপোলা, আলোকচিত্ৰ, পূৰ্বৰ শিক্ষার্থীয়ে আহৰণ কৰা সমলৰ সাৰাংশ, নক্সা, ৰৈখিক চিত্ৰ আৰু অন্য লিখিত নতুবা ৰৈখিক সামগ্ৰী সংগ্ৰহৰ ভিতৰত অন্তৰ্ভুক্ত হয়। সংগ্ৰহৰ কাম কৰ্মচাৰী নাইবা শিক্ষার্থীয়ে দুয়ো কৰিব পাৰে। শিক্ষার্থীক সংগ্ৰহ কৰিবলৈ আৰু সমল সামগ্ৰীৰ বেংক খুলিবলৈ ক'ব লাগে। সংগ্ৰহৰ কাম সহজ; কিন্তু ইয়াৰ সুঁচি তৈয়াৰ কৰা আৰু সংগ্ৰহালয়ত জমা কৰি ৰখাটো যথেষ্ট কষ্টকৰ আৰু সমস্যাপূৰ্ণ। এইক্ষেত্ৰত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে শিক্ষকলৈ সহায়ৰ হাত আগবঢ়াব লাগে।

নিৰ্দেশনাৰ সমল : শিক্ষার্থীয়ে নিজাববীয়াকৈ নিৰ্দেশনা গ্ৰহণ কৰি থাকিব পাৰে। ইয়াৰ কাৰণে বজাৰত স্ব-নিৰ্দেশনাৰ কিতাপ পোৱা যায়। এইবিলাকৰ ভিতৰত নিৰ্দিষ্ট তালিকাৰ (Programmed) শিকণ পাঠ্যপুথি, অৰ্ধ নিৰ্দিষ্ট তালিকাৰ আৰ্হি (Module), Capsules ইত্যাদি।

৮.৩.৭ বাতৰি কাগজৰ টুকুৰা : কিয় আৰু কেনেকৈ

আপুনি অৱগত যে সমাজ বিজ্ঞানৰ যোগেদি আমি শিক্ষার্থীৰ সুক্ষ্ম বোধগম্যতাৰ বিকাশ সাধনত জোৰ দিওঁ। ইয়াৰ ভিতৰত আছে সমাজ আৰু ইয়াৰ ভাগবোৰ— ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনীতি। এই ভাগবোৰ খুবেই পৰিবৰ্তনশীল। পাঠ্যপুথিবোৰ যদিও জ্ঞান লাভৰ উত্তম উৎস, কিন্তু সদায় পৰিবৰ্তনশীল সমাজৰ লগত খোজ মিলাই যাবলৈ, এইবোৰ অপাৰগ কিয়নো বহু দিনৰ বিৰতিৰ পিচত এই পাঠ্যপুথিবোৰ লিখা হয় আৰু নিয়মীয়া নতুন সংস্কৰণ কম সময়ৰ ভিতৰত প্ৰকাশ কৰিবলৈ কঠিন কাম হয়। কিন্তু বাতৰিকাগজে দৈনন্দিন হিচাপত শাসনব্যৱস্থা, অৰ্থনীতি, প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগৰ ওপৰত প্ৰতিবেদন দিয়ে।

সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষকে বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ বাতৰি কাগজ পঢ়িব লাগে আৰু চলন্ত ঘটনাৱলীৰ সবিশেষ খবৰ সংগ্ৰহ কৰিব লাগে। যিবিলাক বাতৰি কাগজে সমসাময়িক আৰু বিবাদে আগুৰা ঘটনাৱলী প্ৰকাশ কৰে, সেইবোৰ অধ্যয়ন কৰা জৰুৰী।

বহুতো প্ৰকাৰে শিক্ষকে বাতৰি কাগজ ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে।

- নিৰ্দিষ্ট সময়ে সময়ে খবৰ দিয়াৰ ফলক হিচাপে
- বিশেষ বিষয়ৰ ওপৰত নথী প্ৰস্তুত কৰা
- দলৰ ভিতৰত কৰা আলোচনা, নিৰ্দিষ্ট কাৰ্যসূচী প্ৰস্তুত কৰা, ব্যক্তিগত অধ্যয়ন

■ বাতৰি কাগজৰ প্ৰতিবেদন শ্ৰেণীত উপস্থাপন

৮.৩.৮ যাদুঘৰ

স্থানীয় শিল্পকলা আৰু যাদুঘৰ

সমাজ বিজ্ঞানৰ শিকণ প্ৰক্ৰিয়া আনন্দদায়ক আৰু কাৰ্যক্ষম কৰি তুলিবলৈ হ'লে শিক্ষাদান প্ৰণালীৰ উদ্ভাৱনীৰ প্ৰয়োজন। শিকণ প্ৰক্ৰিয়াৰ কাৰণে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক স্থানীয়, ৰাজ্যিক আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ৰ যাদুঘৰ চাবলৈ নিব লাগে। স্থানীয় এলেকাৰ ভ্ৰমণৰ কাৰণে ল'ৰা-ছোৱালীক পঠিয়াব লাগে আৰু উক্ত এলেকাসমূহত শিল্পকলাৰ লগত জড়িত যিসকল কলাকুশলী আছে আৰু উক্ত স্থানসমূহতে উপলব্ধ যিবিলাক সামগ্ৰী আৰু কৌশল আছে বা সেইবিলাক ব্যৱহাৰ কৰি বিভিন্ন শিল্পজাত সামগ্ৰী প্ৰস্তুত কৰে, সেইবোৰ পৰ্যবেক্ষণ কৰিবলৈ তেওঁলোকক দিহা দিব লাগে। শিল্পকলাৰ সামগ্ৰী স্কুলৰ এটা কোণত থ'ব লাগে আৰু এনেদৰে এটা যাদুঘৰলৈ ৰূপান্তৰ কৰিব লাগে।

স্কুলৰ নিজা যাদুঘৰ থাকিব লাগে। গৰমৰ বন্ধত বুৰঞ্জী প্ৰসিদ্ধ কীৰ্তিচিহ্নৰ আৰ্হি তৈয়াৰ কৰা, আগ্নেয়গিৰি আৰু ভূমিকম্পৰ ওপৰত তালিকা প্ৰস্তুত কৰা, শব্দজোট আৰু সাথৰ ভঙাৰ লগত জড়িত হ'বলৈ ক'ব লাগে। প্ৰাকৃতিক পৰিবেশত উদ্ভূত হোৱা দৃশ্যৰাজিৰ চিত্ৰাংকণ কৰিব পাৰে। পাঠ্যপুথিৰ লগত সংগতি থকা বাতৰিকাগজ বা আলোচনিত প্ৰকাশিত বিষয়ৰ অংশ কাটি ৰাখিব আৰু ইণ্টাৰনেটৰ পৰা সংগৃহীত তথ্য প্ৰদৰ্শিত কৰিব। সময়ে সময়ে যাদুঘৰৰ নতুন ৰূপ দিব লাগে যাতে ই পুৰণা জাতীয় নহয়। ছাত্ৰসকলক অন্য কামতো নিয়োজিত কৰিব লাগে।

ভাৰতবৰ্ষৰ লোকপিয়ল ২০১১

ভাৰতবৰ্ষৰ শাসন সম্বন্ধীয় মানচিত্ৰ

NCF 2005 Position paper by National Focus Group on Teaching of Social Sciences.

সমাজ বিজ্ঞানৰ যাদুঘৰে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ বৌদ্ধিক আৰু সাংস্কৃতিক বিকাশত এটা প্ৰয়োজনীয় ভূমিকা পালন কৰে। তেওঁলোকৰ অভিজ্ঞতা বেছি গভীৰ হয়। পাঠ্যপুথিৰ দ্বাৰা শ্ৰেণীত যি শিকিলে, যাদুঘৰত পোনপটীয়াভাৱে দেখি নিজৰ জ্ঞান আৰু অভিজ্ঞতা বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। যাদুঘৰৰ সামগ্ৰীবোৰ কেৱল চাবৰ কাৰণে নহয়, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মাজত যাতে ই অনুসন্ধানৰ স্পৃহা যোগায়, সুন্দৰতা আৰু তাৰ শলাগ লোৱা, প্ৰকৃতি আৰু প্ৰাকৃতিক ঘটনাৰাজিৰ হৃদয়ংগম কৰিবলৈ আগবঢ়াই নিয়ে। এটা যাদুঘৰে Realia, চিত্ৰপট, তালিকা, টোকাৰখা বহী ইত্যাদি সংগ্ৰহ কৰি ৰাখে।

৮.৩.৯ আমাৰ স্কুলবিলাক আন্তঃগাঁথনিৰ দিশৰ পৰা সুসজ্জিত নহয় যেনে দূৰদৰ্শন, Overhead Projector, Slide projector আৰু জনসংযোগৰ সুবিধা এইবোৰৰ যোগান নাই বুলি ক'ব পাৰি। যদিও এই সুবিধাবিলাক যোগান ধৰা হয়, শিক্ষকসকলে এটা কাৰণত বা অন্য কাৰণত

এইবোৰ ব্যৱহাৰ নকৰে। কিন্তু এইক্ষেত্ৰত ছায়াছবি এটা উত্তম মাধ্যম; ই পাঠ্যত থকা বিষয়ৰ প্ৰতি ধাউতি বঢ়ায় আৰু মূল কথা বহলাই বাখ্যা কৰে, মানুহ, ব্যৱস্থাপনা আৰু ঘটনাৰাজিৰ পৰ্যালোচনা আৰু এটা সামগ্ৰিক ৰূপৰেখা প্ৰদান কৰে। শ্ৰেণীত বা জনসংযোগৰ কোঠাত (Multimedia) ছায়াছবিৰ ব্যৱহাৰে আনি দিয়া সুবিধাবোৰৰ প্ৰতি আপুনি নিশ্চয় অৱগত। উল্লেখিত ছায়াছবিবোৰ কেন্দ্ৰীয়/ৰাজ্যিক অনুষ্ঠানৰ পৰা (Central Institutes of Educational Technology, State Institute of Educational Technology), বিভিন্ন দেশৰ দূতাবাস, কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্যিক চৰকাৰী পৰ্যটন বিভাগৰ পৰা আনিব পাৰি। ইয়াৰ বাহিৰেও ব্যক্তিগত অংশিদাৰী/বেচৰকাৰী সংস্থাই শিক্ষামূলক উদ্দেশ্যৰে নিৰ্মাণ কৰা ছবিও পোৱা যায়। আমাৰ দেশত বাণিজ্যিক আৰু কলাসন্মত চিনেমাবোৰে মানুহৰ জীৱনৰ ওপৰত আৰু লগতে দেশৰ নান্দনিক প্ৰতিচ্ছবি/মানুহৰ জীৱনধাৰা পৰিবেশন কৰে। এই চিনেমাবোৰে বেলেগ বেলেগ ভৌগোলিক অঞ্চল সামৰি লয়। আপুনি ইয়াত ভৌগোলিক ৰূপৰেখা যেনে— পাহাৰ-পৰ্বত, মৰুভূমি, সমতল, মহাসাগৰ, সাগৰ, দ্বীপ আৰু সাগৰতীৰ সকলোবোৰত দেখা পাব। শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য আগত থৈ শিক্ষকে এই চিনেমাবোৰ আংশিক নতুবা পূৰ্ণ দৈঘ্যত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক দেখুৱাব পাৰে। জব্বৰ পেটেলৰ ‘আশ্বেদকাৰ’, ৰিচাৰ্ড এটেনবোৰৰ ‘গান্ধী’, শ্যাম বেনেগালৰ ‘নেতাজী সুভাষ চন্দ্ৰ বোস’, কেতান মেহতাৰ ‘চন্দ্ৰাৰ পেটেল’, ৰাজকুমাৰ সন্তোষীৰ The Legend of Bhagot Singh এই চিনেমাবোৰ কেৱল বিনোদনৰ কাৰণেই নহয়, শিক্ষামূলকো।

৮.৩.১০ Internet

Internet আশ্চৰ্যজনক শিকণ সমল। সমাজবিজ্ঞানৰ শিক্ষা আহৰণৰ ই এবিধ অগ্ৰৱৰ্তী তালিকা। E-learning এবিধ নিৰ্দেশৱালী, CD-ROM, Internet বা Intranetৰ যোগেদি Computer-এ শিক্ষাদান কৰে। সহজ ভাষাত ক’বলৈ গ’লে ই হ’ল Computer আৰু Internetয়ে দিয়া শিক্ষা, নিজৰ কাৰিকৰী বিদ্যাৰ যোগেদি। E-learning হ’ল Web Based প্ৰশিক্ষণ আৰু ইয়াৰ কাৰিকৰী প্ৰয়োগ হ’ল Animation, দৃশ্যমানকৰণ (Visualization), সাদৃশ্যকৰণ। আৰু খেল, পাঠ্য, শ্ৰৱণ, Video আৰু অন্যান্য উদ্ভাৱনী। E-learningৰ ডাঙৰ প্ৰত্যাহ্বান হ’ল— আন্তঃগাঁথনিৰ অভাৱ— বস্তুবিষয়ক, আৰ্থিক আৰু সুদক্ষ মানৱ সমলৰ দিশত। যদিও চৰকাৰে এই সুবিধাবোৰ সকলো স্কুললৈ যোগান ধৰাৰ কাৰণে যৎপৰোনাস্তি চেষ্টা কৰিছে, কিন্তু ইয়াৰ সময় লাগিব। NCF ২০০৫ৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি তৈয়াৰ কৰা NCERT পাঠ্যপুথিবোৰে বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ websites উল্লেখ কৰিছে। সফলভাৱে শিকিবলৈ আৰু বেছিকৈ অনুসন্ধান কৰাৰ কাৰণে এই Websites শিক্ষক আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ কাৰণে ডাঙৰ সহায়ক।

Websites :

National Portal of India : <http://india.gov.in>

Directory of Indian Government Websites : <http://goidirectory.nic.in>

<http://presidentofindia.nic.in>

<http://pmindia.nic.in>

<http://rajyasabha.gov.in>

<http://loksabha.nic.in>

<http://supremecourtafindia.nic.in>

<http://eci.nic.in> (Election Commission of India)

<http://sci.edu/public.html>
<http://volcanoes.usgs.gov>
<http://nationalgeographic.com>
<http://school.discovery.com>
<http://incredibleindia.org>
<http://wikipedia.org>
<http://britannica.com>
<http://animalplanet.co.uk>
<http://freefolo.com>
<http://mnes.nic.in>

৮.৩.১১ শিকণ সমল হিচাপে স্কুল আৰু সম্প্ৰদায়

সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাৰ সমল হিচাপে স্কুল আৰু ছাত্ৰকো বুজাব পাৰি। স্কুলৰ পৰিবেশত ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু শিক্ষক সফল সমল হ'ব পাৰে। সম্প্ৰদায়সমূহকো শিক্ষাৰ সমল হিচাপে ধৰা যায়।

৮.৩ শিক্ষক সমলব্যক্তি হিচাপে

যদিও শিক্ষকে শিক্ষাদানৰ কাৰণে বস্তুবিষয়ক সমল (material resource) ব্যৱহাৰ কৰে, তেওঁলোক স্বয়ং প্ৰয়োজনীয় শিক্ষাৰ সমল। শ্ৰেণীৰ কাম-কাজ বেছিভাগেই শিক্ষকে নিয়ন্ত্ৰণ কৰে আৰু সেয়ে তেওঁলোকৰ জ্ঞান, কৌশল, অভিজ্ঞতা আৰু কাৰ্যদক্ষতাই বহু সময়ত শিক্ষা লাভ আৰু শিক্ষাদান প্ৰক্ৰিয়াৰ সফলতা আনিব পাৰে। ইয়াৰ উপৰিও আমি এই বিষয়ে সন্মত যে এজন শিক্ষক ব্যক্তি হিচাপে বিশিষ্ট লোক। বেলেগ বেলেগ আৰ্থসামাজিক পটভূমিৰ পৰা ভিন্ন ব্যক্তিক শিক্ষাদান কৰি তেওঁলোকে অভিজ্ঞতা সঞ্চয় কৰে। সময়ে সময়ে এজন শিক্ষকে নিজৰ বৌদ্ধিক পাৰদৰ্শিতা বৃদ্ধি কৰিব লাগিব। সেই কাৰণে নিজৰ কৌশল আৰু জ্ঞানৰ পৰিসীমা বৃদ্ধি কৰিবৰ কাৰণে তেওঁলোকে ৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ৰ আলোচনাচক্ৰ, সভা-সমিতি, শৈক্ষিক বা দাৰ্শনিক আলোচনাত অংশ ল'ব লাগে। নিজৰ বিষয়ত আগবাঢ়িবলৈ শিক্ষকে সদ্যপ্ৰাপ্ত/প্ৰকাশিত কিতাপ, আলোচনী আৰু নিয়মিত ৰূপত সময়ে সময়ে প্ৰকাশ পোৱা লিখনসমূহ (Journal) পঢ়িব লাগে। নৈতিক মূল্যবোধ আৰু যোগাত্মক ব্যক্তিত্বৰ কাৰণে যিবিলাক গুণৰ প্ৰয়োজন, সেইবোৰৰ বিকাশসাধন কৰিব লাগিব। আপুনি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ওচৰত এজন আদৰ্শবান ব্যক্তি হ'ব লাগিব আৰু তেওঁলোকৰ কাৰণে আপুনি বন্ধু, দাৰ্শনিক আৰু সহায়ক হ'ব লাগিব (Friend, philosopher and guide)। নিৰ্দেশণাবোৰ সফলকাম হ'বলৈ যথেষ্ট সময়ৰ প্ৰয়োজন।

সমল হিচাপে ছাত্ৰ

শিক্ষাদানৰ প্ৰক্ৰিয়াত এজন ছাত্ৰ হ'ল শিক্ষার্থী। এজন ছাত্ৰই শিকণ প্ৰক্ৰিয়াক আনন্দদায়ক, আকৰ্ষণীয়, প্ৰয়োজনীয় আৰু সফল কৰি তুলিব পাৰে। আমাৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা দেখিছো সমাজ বিজ্ঞানৰ শ্ৰেণীসমূহ আমনিদায়ক। ছাত্ৰসকলে শিক্ষাদানৰ কাম-কাজত অংশগ্ৰহণ নকৰে। তেওঁলোক হয় কেৱল নীৰৱ দৰ্শক। বুজি নাপালেও সুধি নলয়। কিন্তু এই ধাৰাটো যদি বিপৰীতমুখী কৰে আৰু শিকণ প্ৰক্ৰিয়াত ছাত্ৰসকলক জড়িত কৰে, শিক্ষাদানৰ কাৰ্য কাৰ্যদক্ষ আৰু পুৰস্কৃত হোৱাৰ

যোগ্য হ'ব। শ্ৰেণীত যিসকল ল'ৰা-ছোৱালী থাকে তেওঁলোক বেলেগ বেলেগ অভিজ্ঞতাপুষ্টি, ভিন্ন ব্যক্তিত্ব, ভিন্ন আৰ্থ-সামাজিক পটভূমিৰ আৰু বৌদ্ধিক সামৰ্থৰ। এই সকলোবোৰ যদি কামত খটুৱা হয় আৰু শিক্ষকৰ শিক্ষাত যোগ কৰি লোৱা হয়, শিকণ প্ৰক্ৰিয়া নিশ্চয় সফলকামী হ'ব। লগতে ই সজীৱ হয় আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে শিক্ষালাভৰ কাৰণে আগ্ৰহী হয়। আঁচনি তৈয়াৰ কৰা কাম, চৰজমিন ভ্ৰমণ নাইবা Assignmentৰ যোগেদি তেওঁলোকে বস্তুবিষয়ক শিক্ষাসমল প্ৰস্তুত কৰিব পাৰে। এইবোৰ শিক্ষাৰ সমল সমলকেদৰে ৰাখিব লাগে, যাতে ভৱিষ্যতে শিক্ষাৰ্থীসকলে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। গতিকে দেখা যায় শিক্ষাৰ্থীসকলো গুৰুত্বপূৰ্ণ শিক্ষাৰ সমল।

সমল হিচাপে সম্প্ৰদায়

সম্প্ৰদায়সমূহক ওপৰৰা সমল হিচাপে শ্ৰেণীত পাঠদানৰ সময়ত ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা যায়। আপুনি শিক্ষক হিচাপে সম্প্ৰদায়সমূহৰ লগত চিনাকি হ'ব লাগিব। প্ৰাকৃতিক বাতাবৰণ, জনসমাজ আৰু তেওঁলোকৰ আৰ্থ-সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক পটভূমি, ধৰ্মীয় গোষ্ঠী আৰু তেওঁলোকৰ প্ৰভাৱ, অৰ্থনীতিৰ লগত জোড়া কাৰ্যকলাপ, সম্প্ৰদায়টোৰ শিক্ষিত ব্যক্তি, স্থানীয় বুৰঞ্জী, বিনোদন কেন্দ্ৰ, প্ৰাৰ্থনা, ৰাজহুৱা সুবিধা, শিক্ষাৰ প্ৰতি সম্প্ৰদায়টোৰ দৃষ্টিভংগী আৰু তেওঁলোকৰ ৰাজনৈতিক স্থিতি এইবোৰৰ ওপৰত শিক্ষকে বাতৰি সংগ্ৰহ কৰিব।

ওপৰৰ বিষয়বোৰৰ ওপৰত গভীৰ জ্ঞান আয়ত্ব কৰিলে সামাজিক বিজ্ঞানৰ বিভিন্ন ধাৰণা শিক্ষকে বুজাবলৈ সমৰ্থ হ'ব। এই ধাৰণাবোৰৰ ভিতৰত আছে আৰ্থিক কাৰ্যকলাপ, স্থানীয়ভাৱে লাভ কৰা প্ৰাকৃতিক আৰু মানৱ সম্পদ। স্থানীয় এলেকাৰ বিষয় বা তথ্য শ্ৰেণীত উত্থাপন কৰিলে, ছাত্ৰসকল আকৰ্ষিত হ'ব, প্ৰকৃত পৰিবেশত সামাজিক বিজ্ঞানৰ শিক্ষা লাভ কৰিব আৰু শ্ৰেণীটো সজীৱ হৈ উঠিব। মৃতৰং অৱস্থাৰ পৰা শ্ৰেণীটোৱে জীৱন্ত অৱস্থা পাব (যদি এনেকুৱা পৰিবেশ কেতিয়াবা আহি পৰে)।

পাঠ্যসূচীৰ শিক্ষা আয়ত্ব কৰাৰ কেইটামান নীতি

- স্থানীয় সমল আৰু পাঠ্যপুথিৰ জ্ঞান সংযুক্ত কৰা যাতে পাঠ্যপুথিৰ শিক্ষা প্ৰাসংগিক আৰু অৰ্থপূৰ্ণ হয়; বাহিৰত আহৰণ কৰা অভিজ্ঞতাৰ পৰা শিক্ষা লাভ কৰা, আদান-প্ৰদান কৰা, বিভক্তকৰণ, নিৰ্দিষ্ট বিষয়ক্ৰমে বাছি লোৱা, প্ৰশ্ন কৰা, যুক্তিসন্মত বিচাৰ কৰা।

- স্থানীয় এলেকাৰ অভিজ্ঞতা/থলুৱা কৰ্মপদ্ধতি এইবিলাকৰ স্কুলীয়া শিক্ষাৰ লগত সম্বন্ধ অনা। চৰজমিন ভ্ৰমণৰ যোগেদি সম্প্ৰদায়ৰ লগত যোগাযোগ কৰিব পৰা যায়। ওচৰত থকা কৃষিপথাৰ, ইটাভাটা, কাৰখানা, যাদুঘৰ, স্থানীয় ৰাজনৈতিক দলৰ কাৰ্যকলাপ, ধৰ্মীয় ঠাই, বজাৰ-হাট আৰু অন্যান্য ৰাজহুৱা সুবিধাৰ স্থান চৰজমিন ভ্ৰমণৰ কাৰণে এইবোৰ সুচল সমল। সম্প্ৰদায়টোৰ ওপৰত বিভিন্ন অধ্যয়ন যেনে ইয়াৰ বুৰঞ্জী, জনসমাজ, সামাজিক প্ৰথা, বৃত্তিগত ব্যৱস্থা, স্বাস্থ্য আৰু কল্যাণ, যাতায়াত আৰু যোগাযোগ ব্যৱস্থা ইত্যাদি চৰজমিন ভ্ৰমণৰ যোগেদি আহৰণ কৰিব পৰা যায়। আদালতৰ কাৰ্যবিৱৰণী নিৰীক্ষণ, নিৰ্বাচনী প্ৰচাৰ, ভোটগ্ৰহণৰ প্ৰক্ৰিয়া, স্থানীয় শাসনকাৰ্য ইত্যাদিৰ অভিজ্ঞতা লাভৰ কাৰণে সম্প্ৰদায়ক ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। স্কুলৰ শ্ৰেণীলৈ কিতাপ, নথী, চিত্ৰ, চৰকাৰী নথি ইত্যাদিও যোগান ধৰিব পাৰে। সমাজ বিজ্ঞানৰ বিভিন্ন বিষয়ৰ ওপৰত বক্তৃতা দিবলৈ জনাজাত ব্যক্তিক স্কুললৈ নিমন্ত্ৰণ কৰিব পাৰে; কিন্তু চাব লাগিব

যে নিম্নস্থিত ব্যক্তিৰ বিষয়টোৰ ওপৰত সম্যক জ্ঞান আছে।

আপোনাৰ অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰক-৩

টোকা (ক) আপোনাৰ উত্তৰৰ কাৰণে তলত ঠাই দিয়া আছে।

(খ) গোটেৰ শেষত দাখিল কৰা উত্তৰৰ সৈতে আপোনাৰ উত্তৰ মিলাই লওক।

১। সমাজ বিজ্ঞানত শিকণ প্ৰক্ৰিয়াত বাতৰি কাগজৰ পৰা কাটি লোৱা অংশ কেনেকৈ ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি?

.....

.....

.....

২। শিক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াত কম্পিউটাৰ আৰু ইণ্টাৰনেট ব্যৱহাৰৰ সীমাবদ্ধতা কি কি?

.....

.....

.....

৩। শিক্ষক আৰু ছাত্ৰক শিক্ষাৰ সমল হিচাপে ভবাত আপুনি সন্মতনে? শ্ৰেণীত লাভ কৰা অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত আপোনাৰ যুক্তি দিয়ক।

.....

.....

.....

৮.৪ শিকণ সামগ্ৰীৰ বিকাশ সাধন

এতিয়া আপুনি সন্মত হ'ব যে সমাজ বিজ্ঞানক বেছি আকৰ্ষণীয় কৰিবলৈ আৰু ধাৰণাভাব সমূহ ভালকৈ বুজিবলৈ, শিক্ষকে বহুতো প্ৰকাৰৰ সমল ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰিব। কিন্তু একে সময়তে কোৱা যায় যে সমাজ বিজ্ঞানৰ কাৰণে ধাৰ্য সামান্য বাজেট যোগানৰ কাৰণে সামগ্ৰী কিনা কষ্টসাধ্য হয়। সেই কাৰণে সীমিত উপলব্ধ সমলৰ কাৰণে শিক্ষকৰ পক্ষে বিষয়টো ছাত্ৰৰ ওচৰত আকৰ্ষণীয় কৰি ৰখাটো দুৰূহ হৈ পৰে। এনেকুৱা পৰিস্থিতিত কিন্তু কোনো নিৰাশ হ'ব নালাগে। সীমিত সমলৰ মাজতো যাতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মাজত ধাউতি বাঢ়ে আৰু লগতে সমলৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰৰ কাৰণে কিছু পৰামৰ্শ দিম।

- পাঠ্যপুথি আৰু পৰ্যালোচনা কিতাপবোৰত তালিকা আৰু নক্সা থাকে। এইবোৰ ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে আৰু সংশোধন ঘটাব লাগে। এইবোৰৰ আকাৰ ছাত্ৰই ডাঙৰ কৰিব পাৰে।
- পুৰণা আলোচনীৰ পৰা আলোকচিত্ৰ সংগ্ৰহ কৰি বিভিন্ন চিত্ৰপট তৈয়াৰ কৰিব পাৰি। (চিত্ৰপট— Collage— Google defination— a piece of art made by sticking

various materials such as photographs, pieces of paper of fabric on to a backing)

- সম্প্রদায়ৰ পৰা সমল আহৰণ কৰক। মৌখিক ভাষণেৰে বুৰঞ্জী আদি বুজাবলৈ শিক্ষিত ব্যক্তিক আমন্ত্ৰণ কৰক। তেওঁলোকৰ ভাষণ আপোনাৰ শিক্ষা দানৰ বিষয়ৰ লগত মিলাই লওক।
- প্ৰশিক্ষণ মহাবিদ্যালয় আৰু শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানবোৰৰ লগত আলোচনা কৰক। এইবোৰ অনুষ্ঠানত শিক্ষক ছাত্ৰ মিলি শিক্ষাদানৰ আহিলা তৈয়াৰ কৰিব লগা হয়। সামান্য অনুৰোধত আপুনি বহুবিধ এনেকুৱা আহিলা পাব।
- যদি স্কুলত কম্পিউটাৰ আৰু ইণ্টাৰনেটৰ সুবিধা আছে, যথেষ্ট পৰিমাণে পাঠ্যপুথিৰ সংগতি থকা আলোকচিত্ৰ আৰু অন্যান্য ছবি সংগ্ৰহ কৰিব পাৰে। বহুবিধ বিনামূলীয়া শৈক্ষিক সমলৰ সুবিধা লাভ কৰিব পাৰিব।
- কিছুমান চৰকাৰী সংস্থাৰ পৰা বিনামূলীয়া/কম খৰচৰ সমল সংগ্ৰহ কৰিব পাৰে।
- স্কুল কৰ্তৃপক্ষৰ সহায়ত আপুনি পিতৃ-মাতৃ/অভিভাৱক তথা শিক্ষকৰ সভা আহ্বান কৰিব পাৰে।
- বাতৰিকাগজৰ অংশ কাটি সংগ্ৰহ কৰিবলৈ ধৰক আৰু নথিভুক্ত কৰি থওক।
- আপুনি পুৰণি কেলেণ্ডাৰৰ পৰা কিছুমান ছবি বিশেষকৈ লুপ্তপ্ৰায় বন্য প্ৰাণীৰ ছবি, চৰকাৰৰ প্ৰয়াসসমূহ আৰু পৰিকল্পনাৰ ছবি সংগ্ৰহ কৰিব।
- বগা কাপোৰত মানচিত্ৰবোৰ ডাঙৰ কৰি প্ৰস্তুত কৰিব পাৰে। Slide Projector ব্যৱহাৰ কৰি মানচিত্ৰবোৰ ডাঙৰ কৰিব।
- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক আঁচনি (Project) তৈয়াৰ কৰাৰ কাম দিব। আঁচনি তৈয়াৰ কৰোতে যি টোকাবহী ৰাখে সেইবোৰ শিক্ষাদানৰ কাৰ্যত ব্যৱহাৰ কৰিব।
- পেলনীয়া বস্তু যেনে ডাঠ কাগজ, থাৰ্মকলৰ পাত, বোকা, প্লাষ্টাৰ অব পেৰিচ ইত্যাদি আৰ্হি আৰু চিত্ৰপট তৈয়াৰ কৰিবৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰিব।
- আপুনি ভৌতিক সমলবোৰ স্কুলসমূহৰ পৰা ধাৰ কৰিব পাৰে নাইবা একেলগে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে।
- ওপৰৰ শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰ, শিক্ষক, পিতৃ-মাতৃ আৰু অন্য প্ৰাপ্তবয়স্ক লোকৰ এখন তালিকা ঠিক কৰি ল'ব, যিবোৰ মানুহক আপুনি শ্ৰেণীত সমল ব্যক্তি হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে।

৮.৫ শিকণ সমলৰ পৰিচালনা

সমাজবিজ্ঞানৰ বেলেগ বেলেগ শিকণ সমলৰ বিষয়ে আপুনি অধ্যয়ন কৰিলে। ইয়াক পূৰ্ণগতিত ব্যৱহাৰৰ কাৰণে ভালকৈ তদাৰক কৰিব লাগে। সজকথাত এই আটাইবোৰ সমল সামগ্ৰি সমল কেন্দ্ৰ নতুবা যাদুঘৰত থ'ব লাগে। যিহেতু সমল কেন্দ্ৰত বহুতো প্ৰকাৰৰ সমল সামগ্ৰি থাকে, সেয়ে এইবোৰৰ সূচী সঠিকভাৱে তৈয়াৰ কৰিব লাগে, তালিকাভুক্ত কৰিব লাগে আৰু সুশৃংখলভাৱে ক্ৰমত থ'ব লাগে। আমাৰ স্কুলবোৰত সমল সামগ্ৰিৰ তদাৰক কৰাৰ দায়িত্ব মুখ্যতঃ শিক্ষকৰ। অৱশ্যে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সহায়ত এইবোৰ ভালকৈ কিনিব পাৰি, ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি

আৰু ভৱিষ্যতে ব্যৱহাৰ কৰাৰ কাৰণে সংৰক্ষিত কৰি থ'ব পৰা যায়। উচ্চ প্ৰাথমিকত কাৰিকৰী কৰ্মচাৰী লাভ কৰা প্ৰায় অসম্ভৱ। শিক্ষক হিচাপে এই সমল সামগ্ৰিবোৰ সংঘবদ্ধ কৰা, বিতৰণ কৰা আৰু তাৰ পৰিকল্পনা কৰা আপোনাৰ দায়িত্ব। ওপৰত উল্লেখ কৰা প্ৰত্যেকবিধ শিক্ষা আহৰণৰ সমলৰ কাৰণে বিশেষ পৰিচালনাৰ কৌশল আৱশ্যক। মানচিত্ৰবোৰ, কিতাপ, বাতৰিকাগজ এইবোৰ যদি সঠিক ৰূপত সজোৱা থাকে আৰু সেইদৰে কেন্দ্ৰ বা স্কুলত থোৱা হয়, তাৰ ব্যৱহাৰো সঠিকভাৱে হয়। ছাত্ৰ-ছাত্ৰী সকলকো এই প্ৰক্ৰিয়াত জড়িত কৰিব লাগে। বেলেগ বেলেগ ছাত্ৰক বেলেগ বেলেগ সমল সামগ্ৰীৰ দায়িত্ব দিব লাগে। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক ক'ব লাগে যে ব্যৱহাৰৰ সময়ত যাতে কোনো সামগ্ৰী হানি নহয়।

৮.৬ সংক্ষেপকৰণ

এই গোটটোত আমি ধাৰণা, প্ৰয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব যিবোৰ শিকণ সমলৰ লগত জড়িত— তাৰ বিষয়ে শিকিলো। আপুনি এই বিষয়ে অনুভৱ কৰিলে যে সমাজ বিজ্ঞানৰ ছাত্ৰৰ উক্ত বিষয়ত আকৰ্ষণ বাহাল থাকিবলৈ হ'লে আৰু সৃষ্টিমূলক চিন্তা-ভাবনাৰ সামৰ্থ, সমস্যা সমাধান আৰু যুক্তিসন্মত বিচাৰ কৰিবলৈ হ'লে, এই শিক্ষাদানৰ সমলবোৰ সমাজ বিজ্ঞানৰ শ্ৰেণীত ব্যৱহাৰ কৰিবই লাগিব। তেতিয়া আপুনি এইটোও শিকিলে যে এই সমলবোৰ শ্ৰেণীকোঠাত, স্কুলত আৰু সম্প্ৰদায়ৰ মাজত উপলব্ধ হয়। ছপা হোৱা বা ছপা নোহোৱা এই দুয়োটা শ্ৰেণীত এই সামগ্ৰিবোৰ ভাগ কৰিব পৰা যায়। আমি শিক্ষাৰ সমল হিচাপে Realia, চিত্ৰপট, মানচিত্ৰ, গোলক, তালিকা, কৌতুকপূৰ্ণ চিত্ৰ, বাতৰিকাগজ, কিতাপৰ বৰ্ণনা দিলো। লগতে শিক্ষক আৰু ছাত্ৰও যে সমল হ'ব পাৰে, সেয়া উল্লেখ কৰিলো। সম্প্ৰদায়কো সমল হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। গোটৰ অন্তত আমি আপোনাক কেনেকৈ এই শিকণ সমলবোৰ তদাৰক কৰি ৰাখিব পাৰি তাৰ ওপৰত ইংগিত দিলো আৰু যদিহে এই সমলবোৰ শিক্ষাদানৰ কাৰণে যথেষ্ট নহয়, আপোনাৰ নিজৰ ফালৰ পৰা শিকণ সমল উদ্ভাৱন কৰি ল'বলৈ পৰামৰ্শ আগবঢ়ালো।

৮.৭ ব্যৱহাৰ কৰিবলগীয়া কিতাপ আৰু উদ্ধৃতি

৮.৮ গোটৰ শেষৰ অণুশীলনি

কাৰ্য্য : সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষকৰ কাৰণে উপৰৰ সমল অতি আৱশ্যকীয় আৰু মূল্যবান। উপৰৰ সমলৰ নথী প্ৰস্তুত কৰিব লাগে। নথী প্ৰস্তুতকৰণত আৰম্ভণিতে সময় লাগে, কিন্তু শেষত এই নথীয়ে বহু সময় অপব্যয় হোৱাৰ পৰা ৰক্ষা কৰে। শিক্ষালাভৰ সময়ছোৱাত নথীৰ সমলে বহুতো সহায় কৰে। ৪ নং গোটত ভূগোলৰ পাঠত আমি বিষয়বস্তুৰ পৰিসীমা দেখুৱাইছিলো। আপুনি যিকোনো এটা গোটৰ ওপৰৰ সমলৰ ওপৰত এটা নথী প্ৰস্তুত কৰিব।

কাৰ্য্য : সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদান আৰু শিক্ষা লাভৰ প্ৰক্ৰিয়াত ব্যৱহাৰ কৰিবৰ কাৰণে সম্প্ৰদায়ত উপলব্ধ সমলৰ এখন বিস্তৃত তালিকা তৈয়াৰ কৰিব। কি কাৰণে শিকণ প্ৰক্ৰিয়াত এই সমলবোৰ ব্যৱহাৰ কৰিব, তাৰ যুক্তি দৰ্শাব।

নং ৯ সমাজ বিজ্ঞানত মূল্যাংকণ

গঠন

৯.০ পাতনি

৯.১ উদ্দেশ্য শিক্ষা

৯.২ সমাজ বিজ্ঞানত মূল্যাংকণ-মূল

৯.২.১ ল'ৰা-ছোৱালীৰ মূল্যাংকণ কিয় লাগে?

৯.২.২ কি মূল্যাংকণ কৰিব লাগে?

৯.২.৩ মূল্যাংকণ কেতিয়া কৰিব লাগে?

৯.২.৪ মূল্যাংকণ কেনেকৈ কৰিব লাগে?

৯.২.৪.১ ল'ৰা-ছোৱালীৰ বিষয়ে তথ্য আহৰণ কৰা

৯.২.৪.২ তথ্যৰ নথিভুক্তকৰণ

৯.২.৪.৩ সংগৃহীত তথ্যৰ বাখ্যাকৰণ

৯.৩ অবিৰাম আৰু বিস্তৃত মূল্যাংকণ : পটভূমি

৯.৩.১ ধাৰণা বা সংজ্ঞা

৯.৩.২ উদ্দেশ্য

৯.৩.৩ শিক্ষার্থীৰ মূল্যাংকণৰ দিশ

৯.৩.৩.১ পাঠ্যক্রমৰ বিষয়ত মূল্যাংকণ

৯.৩.৩.২ অন্যান্য পাঠ্যক্রমৰ বিষয়ত মূল্যাংকণ

৯.৩.৩.৩ সামাজিক আৰু ব্যক্তিগত গুণৰ মূল্যাংকণ

৯.৪ মূল্যাংকণৰ প্ৰণালী

৯.৪.১ মূল্যাংকণৰ সূচক

৯.৪.২ বিকল্প মূল্যাংকণ

৯.৪.২.১ সৃষ্টিমূলক লিখনি, অভিনয় আৰু নৃত্যৰ দ্বাৰা মূল্যাংকণ

৯.৪.২.২ মূল্যাংকণৰ কাৰণে চিত্ৰপট অধ্যয়নৰ কাম

৯.৪.২.৩ ল'ৰা-ছোৱালীৰ ছবি অঁকা

৯.৪.২.৪ চৰজমিন ভ্ৰমণ

৯.৪.২.৫ ছাত্ৰৰ নিজা সংগৃহীত কাৰ্যৰ নমুনাৰ মূল্যাংকণ

৯.৪.২.৬ পাৰদৰ্শিতাভিত্তিক মূল্যাংকণৰ তালিকা (Rubrics)

৯.৫ শ্ৰেণী বিভাজন আৰু নম্বৰ প্ৰদান

৯.৫.১ শ্ৰেণীৰ ব্যৱহাৰ

৯.৫.১.১ শ্ৰেণী বিভাজনৰ প্ৰণালী

৯.৫.১.২ মুঠ পাৰদৰ্শিতাৰ তুলনা : গড় হিচাপত শ্ৰেণীৰ মূল্যাংকণ

৯.৫.১.৩ সফল শ্ৰেণী বিভাজনৰ কাৰণে পৰামৰ্শাৱলী

৯.৬ সংক্ষেপকৰণ

- ৯.৭ অগ্রগতিৰ পৰীক্ষাৰ কাৰণে দিয়া প্ৰশ্নৰ উত্তৰ
 ৯.৮ কিতাপ অধ্যয়নৰ পৰামৰ্শ আৰু উদ্ধৃতি কিতাপ
 ৯.৯ গোটৰ শেষত থকা অণুশীলনি

৯.০ পাতনি

৭ নং গোটত আপুনি সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদানত ব্যৱহাৰ কৰা বিভিন্ন প্ৰক্ৰিয়াৰ কথা শিকিলে। এই সকলোবোৰ প্ৰক্ৰিয়াই সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষা আহৰণ আৰু শিক্ষা প্ৰদানক কাৰ্যপ্ৰণ, সহযোগী আৰু আনন্দদায়ক কৰিব বিচাৰে আৰু শিক্ষাৰ্থীক সামাজিক ঘটনাবোৰ ভালকৈ বুজিবলৈ সহায় কৰে। সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষা আহৰণ আৰু শিক্ষা প্ৰদানৰ প্ৰক্ৰিয়া উন্নততৰ কৰিবলৈ হ'লে আপুনি বহু ধৰণৰ শিক্ষাৰ সমল নিৰ্বাচন কৰি ল'ব লাগিব আৰু সেইবোৰ ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিব। ল'ৰা-ছোৱালীয়ে বাসকৰা পৰিবেশত কিছু শিক্ষাৰ সমল বিচাৰি পাব; কিছুমানৰ উন্নতি সাধন কৰি ল'ব লাগিব নতুবা বজাৰৰ পৰা কিনিব লাগিব। আজিকালি ইণ্টাৰনেট প্ৰযুক্তিৰ যোগেদি Websitesৰ পৰা সহজে পাঠ্যপুথিৰ বিষয়, ছবি আৰু দৃশ্যবিষয়ক (video) সম্পদ গোটাই লয়। ইয়াৰ আগৰ গোটটোত সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদানত সঘনাই ব্যৱহাৰ কৰা শিক্ষাৰ সমলবোৰ যেনে— মানচিত্ৰ, গোলক, সময়ৰেখা ইত্যাদিৰ প্ৰয়োজনীয়তা, গুৰুত্ব আৰু উন্নতকৰণৰ বিষয়ে দিঘলীয়াকৈ আলোচনা কৰা হৈছিল। বিভিন্ন শিক্ষাদানৰ কৌশল নাইবা শিকণ সমল ব্যৱহাৰ কৰাৰ প্ৰধান কাৰণ শিক্ষা আহৰণৰ উন্নতি সাধন বিশেষকৈ সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষা দান পদ্ধতিত। কিন্তু শিক্ষকে কেনেকৈ প্ৰতিপন্ন কৰিব যে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে শিক্ষা আয়ত্ব কৰিছে। তেওঁ পাঠদানৰ সময়ত ল'ৰা-ছোৱালীক প্ৰশ্ন কৰিব, স্কুলৰ কাম ঘৰতো সম্পন্ন কৰাৰ কাৰণে দায়িত্ব দিব আৰু বিভিন্ন পৰীক্ষা অনুষ্ঠিত কৰিব। পৰীক্ষাবোৰ হ'ব কুইজ, গোট অধ্যয়নৰ শেষত হোৱা পৰীক্ষা (Unit test) আৰু বছৰৰ শেষত নাইবা নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ পিছত অনুষ্ঠিত কৰা পৰীক্ষা। এই বিলাকৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি তেওঁ ল'ৰা-ছোৱালীৰ মূল্যাংকণ কৰিব আৰু ইয়াৰ আগতে মাপকাঠি ব্যৱহাৰ কৰিব। (Assesment = মাপকাঠি বা বিচাৰ = Google meaning = Judgement.) এইটো চিন্তা কৰক ছাত্ৰৰ শিক্ষা আহৰণৰ মাপকাঠিৰ কাৰণে আপুনি কোনটো প্ৰণালী বা কোন দিশৰ পৰা আৰম্ভ কৰিব। ছাত্ৰৰ শিক্ষালাভৰ এটা সম্পূৰ্ণ ছবি আপুনি পাবনে? এইবিলাকে ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষা আহৰণত উন্নতি আনেনে? মূল্যাংকণৰ বিকল্প প্ৰক্ৰিয়া আছেনে? আপুনি গ্ৰহণ কৰা প্ৰণালীসমূহত কি কি ত্ৰুটি আছে? এইবোৰ কিছুমান দৰকাৰী প্ৰশ্ন— যিবোৰ আমি গোটত আলোচনা কৰিম।

৯.১ উদ্দেশ্য শিকি লোৱা

গোটটো অধ্যয়ন কৰাৰ শেষত, আপুনি সমৰ্থ হ'ব

- সমাজ বিজ্ঞানৰ উচ্চ প্ৰাথমিক স্তৰত আৰু ইয়াৰ বিষয়বোৰৰ মূল্যাংকণ কৰাৰ কাৰণে যিবোৰ প্ৰণালী গ্ৰহণ কৰা হয় তাক বাখ্যা কৰা।
- সমাজ বিজ্ঞানত গ্ৰহণ কৰা মূল্যাংকণ পদ্ধতিৰ সবলতা আৰু দুৰ্বলতাবোৰ তালিকাভুক্ত কৰা।
- সমাজ বিজ্ঞানত নতুন পদ্ধতিৰ মূল্যাংকণ কৰা যিটোৱে ছাত্ৰৰ শিক্ষা আহৰণৰ বিকাশ

সাধন কৰিব।

- অবিৰাম আৰু বিস্তৃত মূল্যাংকণ পদ্ধতিক আদৰি ল'ব।
- অবিৰাম প্ৰচেষ্টাত সমাজ বিজ্ঞানৰ ছাত্ৰৰ শিক্ষা আহৰণত বিচাৰ কৰিব।
- নম্বৰ দিয়া পদ্ধতিৰে যি শ্ৰেণী বিভাজন কৰা হয় (Grading), তাৰ গুণবোৰ চিনাক্ত কৰিব।
- ছাত্ৰৰ শিক্ষা আহৰণত মাপকাঠিৰ কাৰণে শ্ৰেণীৰ ব্যৱহাৰ কৰিব, বিশেষকৈ সমাজ বিজ্ঞানত।

৯.২ সমাজ বিজ্ঞানৰ মাপকাঠি - মূল কথা

আমি যেতিয়া কাৰোবাক প্ৰথমবাৰৰ কাৰণে লগ পাওঁ, আমি কিছু প্ৰকাৰে মূল্যাংকণ কৰিবলৈ লওঁ। আমি লগ পোৱা কিছুমানক বিশেষণ আৰোপ কৰো যেনে— খেমেলীয়া, বুধিয়ক, দাস্তিক, কঠোৰ, হাহিমুখেৰে জবাব দিব পৰা (Witty) ইত্যাদি। আমি শিক্ষক হিচাপে প্ৰত্যেক বছৰে নতুন ল'ৰা-ছোৱালীক লগ পাওঁ আৰু তেওঁলোকৰ লগত হোৱা আদান-প্ৰদান নতুবা নিৰীক্ষণৰ যোগেদি তেওঁলোকৰ ওপৰত এটা ধাৰণা কৰি লওঁ। এই ধাৰণাবোৰেই তেওঁলোকৰ বিশেষ গুণবোৰৰ মাপকাঠি লৈ নিৰ্দিষ্ট ৰূপৰেখা দিয়ে। ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে স্কুলত কিমান পাৰদৰ্শিতা দেখুৱাইছে, শিক্ষকে সেয়া জানিবৰ কাৰণে আৰু বিচাৰ কৰাৰ কাৰণে বহুত সময় লয় বা খৰচ কৰে। কিন্তু বহুতো শিক্ষকে দৈনন্দিন ভিত্তিত ছাত্ৰসকলৰ লগত আদান-প্ৰদান কৰা বা পৰ্যবেক্ষণৰ ওপৰত গুৰুত্ব নিদিয়ে। পৰীক্ষাসমূহে বিশেষকৈ পৰিষদৰ পৰীক্ষাসমূহে স্কুলৰ সকলো কাম-কাজৰ ঋণাত্মক দিশটোলৈ আঙুলিয়াই দেখুায়। মূল্যাংকণ আৰু শিক্ষাদান আৰু শিক্ষা আহৰণ প্ৰক্ৰিয়াৰো এই দিশটোহে দেখুায়। ভাৰতীয় শিক্ষা পদ্ধতিত মূল্যাংকণৰ সংজ্ঞাই পৰীক্ষাকহে বুজায়, লগতে আনে চাপ আৰু উৎকণ্ঠা। আমি ভাল মূল্যাংকণ পদ্ধতি আৰু মূল্যাংকণত ব্যৱহৃত পদ্ধতিৰ উদ্দেশ্য বুজাৰ আগতে ছাত্ৰৰ বিভিন্ন বিষয়ত শিকন পদ্ধতিৰ উন্নতি সাধন কৰিব লাগিব। মূল্যাংকণৰ প্ৰক্ৰিয়া আমি এনেভাৱে গ্ৰহণ কৰিব লাগিব, যাতে ই ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষা আহৰণত উন্নতি আনে। এতিয়া সমাজ বিজ্ঞানৰ সমসাময়িক শিক্ষা আহৰণত মূল্যাংকণৰ ওপৰত কি পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰা হয়, তাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হওঁক।

১ নং কাৰ্যাৱলী

- ১। যি উদ্দেশ্য হাতত লৈ ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষা আহৰণৰ মাপকাঠি কৰা হয়, সেইবোৰ বৰ্ণনা কৰা।
- ২। সমাজ বিজ্ঞান ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষা আহৰণৰ মূল্যাংকণত আপুনি কি বিচাৰে?
- ৩। মূল্যাংকণৰ সময়ৰ ব্যৱধান উল্লেখ কৰক— দৈনিক, সাপ্তাহিক, মাহেকীয়া, দুমহীয়া, বছৰেকীয়া।
- ৪। যি বিলাক সঁজুলি বা কৌশল নাইবা নীতি মূল্যাংকণ কৰাৰ কাৰণে আপুনি গ্ৰহণ কৰে, সেইবোৰৰ নাম দিয়ক।

ওপৰৰ বাক্যবোৰৰ বিপৰীতে আপুনি যি প্ৰত্যুত্তৰ দিলে, ই তলত উল্লেখ কৰা মূল্যাংকণৰ দিশবোৰ বুজায়।

- ল'ৰা-ছোৱালীক কিয় মূল্যাংকণ কৰিব লাগে?
- কি মূল্যাংকণ কৰিব লাগে?
- মূল্যাংকণ কেনেকৈ কৰিব লাগে?
- মূল্যাংকণৰ তথ্য কেনেকৈ ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি?

বৰ্তমান শিক্ষা আহৰণৰ বিচাৰৰ নীতিত যি পৰিবৰ্তন হৈছে বা নীতি গ্ৰহণ কৰা হৈছে সেইবোৰ আলোচনা কৰাৰ আগতে, আপুনি বহুবাৰ যি অভিজ্ঞতা লাভ কৰিছে, সেয়া চোৱা যাওঁক।

দৃশ্য : নম্বৰে কি বুজায়?

এখন স্কুলত সমাজ বিজ্ঞানৰ ছমহীয়া পৰীক্ষাত অষ্টম শ্ৰেণীৰ ৪০ জন ছাত্ৰই ১০০ নম্বৰৰ ভিতৰত ২০ৰ পৰা ৯৫ৰ ভিতৰত নম্বৰ লাভ কৰিলে। বেছিভাগেই ৫০ৰ পৰা ৬০ৰ ভিতৰত নম্বৰ পালে। হৰিয়ে শতকৰা ৯৫ নম্বৰ পালে আৰু শ্ৰেণীত প্ৰথম হ'ল। গীতাই ৯১ নম্বৰ পালে আৰু দ্বিতীয় স্থান পালে। গীতাৰ মাকে কেনেকৈ হৰিৰ নম্বৰসমূহ সংগ্ৰহ কৰিলে আৰু গীতাৰ নম্বৰসমূহ খতিয়ানৰ বহীৰ (Progress Card) সৈতে তুলনা কৰিলে। মাকে লক্ষ্য কৰিলে যে গীতাই বাকী বিষয়সমূহত সৰ্বোচ্চ নম্বৰ আৰু গড় হিচাবতো তাইৰ নম্বৰ উচ্চস্থানত আছে। পৰীক্ষাটোত গীতাই শ্ৰেণীটোত সৰ্বোচ্চ নম্বৰ পাইছে। তথাপিও গীতাৰ মাক তাইৰ সফলতা লৈ সন্তুষ্ট নহয়, কিয়নো গীতাই সমাজ বিজ্ঞানত হৰিতকৈ কম নম্বৰ পাইছে আৰু হৰিয়ে ইয়াৰ আগতে বহুতো পৰীক্ষাত দ্বিতীয় স্থানহে লাভ কৰিছিল। মাকে গীতাক সাৱধান কৰি দিলে যাতে বছৰেকীয়া পৰীক্ষাত হৰিয়ে গীতাতকৈ কোনো বিষয়তে বেছি নম্বৰ নাপায়। আমোদজনকভাৱে শ্ৰেণীৰ শিক্ষকজনে দুয়োজনৰে নম্বৰ তুলনা কৰিলে আৰু গীতাৰ নম্বৰৰ ওপৰত মন্তব্য দিলে— 'এক বাল্টিং পানীত এটোপাল কেৰাচিন'। গীতাৰ সহপাঠীসকলে দুয়োজনৰ নম্বৰৰ ওপৰত একে ধৰণৰ মন্তব্য আগবঢ়ালে।

বহুত সময়ত আপুনি এনে অভিজ্ঞতাৰ মুখামুখী হৈছে। এই পৰিস্থিতিয়ে দেখুায় যে যি ধৰণে মূল্যাংকণ কৰা হ'ল, যি কেৱল নিৰাপত্তাহীনতা, উৎকৰ্ণা, হেঁচা আৰু অপমানহে কঢ়িয়াই আনে, যিটো গীতাৰ ক্ষেত্ৰত হ'ল। যদিও গীতাই শতকৰা নব্বৈৰ ওপৰত নম্বৰ লাভ কৰিছিল। এইটোৱে ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কি জানে বা কৰিব পাৰে, তাতকৈ কি নাজানে বা কৰিব নোৱাৰে, সেয়াহে দেখুায়। মুখস্কৰণৰ ওপৰত ই গুৰুত্ব দিয়ে। ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাজত বহুত সময়ত ই তুলনা আৰু অস্বাস্থ্যকৰ/হানিকাৰক প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা আনে আৰু অন্য কি ই ল'ৰা-ছোৱালীক এটামাত্ৰ নম্বৰৰ কাৰণে যি স্থান/শ্ৰেণী নাইবা উত্তীৰ্ণ আৰু অনুত্তীৰ্ণ হোৱাটো স্থিৰ কৰে— আত্মজাহৰ পথলৈ লৈ যায়। পৰিস্থিতিটোৰ কথা চিন্তা কৰক আৰু প্ৰশ্নকেইটা উত্তৰ দিবলৈ যত্ন কৰক—

২ নং কাৰ্যাৱলী

- ১। আমি প্ৰকৃততে কিহৰ মাপকাঠি কৰিব লাগে?
- ২। ল'ৰা-ছোৱালীয়ে যিটো নাজানে বা কৰিব নোৱাৰে, সেইটো আমি বিচাৰত ল'ব লাগেনে?
- ৩। পৰীক্ষাৰ বাহিৰেও ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাপকাঠি ল'ব পৰা পথ আছেনে?
- ৪। নম্বৰেই প্ৰতিবেদনৰ কাৰণে যথেষ্ট হয়নে?

৫। নম্বৰ লাভৰ কাৰণে ল'ৰা-ছোৱালীক প্ৰতিযোগিতা কৰিবলৈ আমি উৎসাহ দিব লাগেনে?

৯.২.১ ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষালাভৰ মাপকাঠি (Assesment) কিয় প্ৰয়োজন?

মাপকাঠি লোৱাৰ উদ্দেশ্য হ'ল শিক্ষালাভ আৰু শিক্ষাদান প্ৰক্ৰিয়াৰ উন্নতিসাধন কৰা আৰু শেষান্তৰত শিক্ষার্থীসকলৰ পাৰদৰ্শিতা কিমান দূৰলৈ আগুৱাইছে তাৰ বিচাৰ কৰা। এইটোৱে নুবুজায় যে ল'ৰা-ছোৱালীবিলাকৰ বাছনি পৰীক্ষা আৰু মূল পৰীক্ষাবোৰ সঘনাই অনুষ্ঠিত কৰি থাকিব লাগে। সুপৰিকল্পিত মাপকাঠি গ্ৰহণে আৰু নিয়মিত প্ৰতিবেদনে শিক্ষার্থীক feed back দিয়ে আৰু অধিক শিক্ষা আহৰণৰ কাৰণে উৎসাহিত কৰে। মূল্যাংকণে পিতৃ-মাতৃকো নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষালাভৰ গুণ আৰু বিকাশৰ বিষয়ে পৰিচয় ঘটায়। ই কিন্তু ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাজত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা বঢ়াই তুলিবৰ কাৰণে নহয়। জনপ্ৰিয় ধাৰণা যে মূল্যাংকণে প্ৰতিকৰকৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ ওপৰত বিধান দিয়ে, সেই ধাৰণা ভ্ৰান্তিকৰ। প্ৰতিকৰৰ কাৰণে যি প্ৰয়োজন, সেইটো সাক্ষৰতা/অধ্যয়ন বা গণনাকাৰ্যৰ লগত জড়িত শিক্ষার্থীৰ ওপৰত হ'ব লাগে। ল'ৰা-ছোৱালীৰ মূল্যাংকণ কিয় কৰিব লাগে, তাৰ কিছুমান কাৰণ তলত দিয়া হ'ল।

৩ নং কাৰ্যাৱলী

১। সমাজ বিজ্ঞানত আপুনি ল'ৰা-ছোৱালীক মূল্যাংকণ কৰাৰ কাৰণ আৰু

উদ্দেশ্য ফহিয়াই দেখুওৱাৰক।

মূল্যাংকণৰ কিছু উদ্দেশ্য তলত দিয়া হ'ল

● এটা নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ ভিতৰত ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কি শিক্ষা লাভ কৰে আৰু কি পৰিবৰ্তন আহি পৰে, তাক বিচাৰি উলিওৱা।

- ব্যক্তিগত প্ৰয়োজনীয়তা চিনাক্ত কৰা।
- অধিক উপযুক্তভাৱে শিক্ষাদান আৰু শিক্ষালাভ প্ৰক্ৰিয়াক পৰিকল্পনা কৰা।
- ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কি জানে আৰু কি কৰিব পাৰে, তাৰ ওপৰত জ্ঞান দিয়া
- পাঠ্যক্ৰমৰ যি উদ্দেশ্য সেয়া কিমান দূৰলৈ সফল হৈছে, সেয়া জানি লোৱা।
- শিক্ষাদান আৰু শিক্ষালাভ প্ৰক্ৰিয়াৰ উন্নতি সাধন কৰা।
- নিৰ্দিষ্ট বিষয়ত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ অগ্ৰগতি পিতৃ-মাতৃক অৱগত কৰা।
- ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাজত মূল্যাংকণৰ প্ৰতি ভয়ৰ ভাব আঁতৰোৱা।
- ল'ৰা-ছোৱালীক সমবেত হৈ শিক্ষালাভ কৰাৰ বিষয়ে শিকোৱা।

যিটো মূল্যাংকণৰ উদ্দেশ্য নহয়

- নম্বৰ লাভৰ কাৰণে ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাজত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা অনুপ্ৰাণিত কৰা।
- ল'ৰা-ছোৱালীয়ে যি কথা নাজানে বা কৰিব নোৱাৰে তাক চিনাক্ত কৰা।

- লেহেমীয়া, উজ্জ্বল ছাত্ৰ বা সমস্যা কৰা ল'ৰা-ছোৱালী এনেকুৱা দাগী লগাই মন্তব্য দিব।
- প্ৰতিকৰ কৰিবলগা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ চিনাক্ত কৰা।
- শিক্ষা লাভ কৰোতে পোৱা কঠিনতা আৰু সমস্যাক্ৰান্ত বিষয় ধৰা পেলোৱা।
- পৰীক্ষাত অধিক নম্বৰ পোৱাৰ কাৰণে সহায় কৰা।
- পৰীক্ষাত স্থান পোৱাৰ কাৰণে (প্ৰথম/দ্বিতীয়) উৎসাহিত কৰা।

৯.১.২ কি মূল্যাংকণ কৰিব লাগে?

শিক্ষাই ল'ৰা-ছোৱালীক এটা অৰ্থপূৰ্ণ আৰু সফল জীৱন গঢ়ি তুলিবৰ কাৰণে প্ৰস্তুত কৰে আৰু সেই কাৰণেই শিক্ষা ছাত্ৰৰ সৰ্বাংগীণ উন্নতিৰ লগত জড়িত— দৈহিক, সামাজিক, আবেগ, শৈক্ষিক আৰু নৈতিক। স্কুলে ল'ৰা-ছোৱালীৰ সৰ্বাংগীণ আৰু সকলো দিশ সামৰি একক (Holistic) হিচাপে লৈ তেওঁলোকক সমৰ্থন আৰু অনুপ্ৰাণিত কৰিব। আমি নিজকে সুধিব লাগে— ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ কোনটো দিশ আমি মূল্যাংকণ কৰিম? আমি যেতিয়া বিচাৰ কৰো, আমি তেতিয়া কি বিচাৰো? এইটো দৃষ্টিকোণৰ পৰা বিচাৰ কৰিলে, অকল শৈক্ষিক উৎকৰ্ষতাই নহয়, সকলো দিশৰ মূল্যাংকণ কৰিব লাগিব। দুখঃজনকভাৱে বৰ্তমান সময়ত মূল্যাংকণ পদ্ধতিয়ে এটা সীমিত সামৰ্থৰ ওপৰতহে মাপকাঠি ব্যৱহাৰ কৰে, ব্যক্তিৰ সামৰ্থ আৰু বিকাশৰ ওপৰত এখন পূৰ্ণ ছবি দাঙ্গি নধৰে। গতিকে এইটো গুৰুত্বপূৰ্ণ যে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে শ্ৰেণীৰ ভিতৰত বা বাহিৰত সকলো প্ৰকাৰৰ কাৰ্যত যি অংশগ্ৰহণ কৰে, সকলোৰে ওপৰত মূল্যাংকণ হ'ব লাগে।

সমাজ বিজ্ঞানৰ বিষয়টোৰ বিষয়ে চিন্তা কৰক আৰু এটা পৰামৰ্শ দিয়ক যে এই বিষয়টোৰ ওপৰত ছাত্ৰই সম্পন্ন কৰা কোনবোৰ কাৰ্য মূল্যাংকণৰ আওতাত আহিব। তলত উল্লেখ কৰা কাৰ্যাৱলীয়ে আপোনাৰ চিন্তাধাৰা সজীৱ কৰিব। সমাজ বিজ্ঞানৰ মূল্য নিৰূপণ কৰাতো সহায় কৰিব।

৪ নং কাৰ্যাৱলী

সমাজ বিজ্ঞানৰ প্ৰাথমিক শিক্ষাত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে স্কুল বা শ্ৰেণীৰ বাহিৰে-ভিতৰে সংঘটিত কৰা কোনবোৰ কাম-কাজ মূল্যাংকণৰ আওতালৈ আহিব।

মূল্যাংকণৰ প্ৰসংগত বিবেচনা কৰিবলগীয়া আৰু যিবোৰ কাম ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে সম্পন্ন কৰে, তাৰ কিছুমানৰ উদাহৰণ দিয়া হ'ল।

- বিষয়ভেদে ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষা আহৰণ।
- ল'ৰা-ছোৱালীৰ কৌশল, ধাউতি, দৃষ্টিভংগী আৰু অভিপ্ৰায়।
- সামাজিক কাম-কাজত ল'ৰা-ছোৱালীৰ অংশগ্ৰহণ।
- পৰিস্থিতিভেদে ল'ৰা-ছোৱালীৰ মনোযোগ দাখিল আৰু লক্ষ সুবিধাৰ প্ৰতি ধাউতি— স্কুলৰ ভিতৰত আৰু বাহিৰত।
- খেলাধূলাত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ অংশগ্ৰহণ

৯.২.৩ মাপকাঠি কেতিয়া ব্যৱহাৰ কৰা উচিত?

আমি বহুতে উত্থাপন কৰা এটা জটিল প্ৰশ্ন হৈছে কেতিয়া আৰু কিমান সময়ৰ মূৰে মূৰে ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষা আহৰণৰ ওপৰত মাপকাঠি ব্যৱহাৰ কৰা উচিত। বহুতো শিক্ষকৰ মত এয়ে

যে শিক্ষালাভ আৰু শিক্ষাদানৰ চলন্ত প্ৰক্ৰিয়াত মাপকাঠিৰ কাৰ্যত অবিৰাম অনুষ্ঠিত হৈ থাকিব লাগে। বহুতে এইটোত বাধা দি কয় যে অবিৰামভাৱে যদি মাপকাঠি ব্যৱহাৰ কৰি থাকে, ই শিক্ষাদানৰ সময় কমাই দিব আৰু সেয়ে ই সময়ৰ অপচয়। দুয়োটা মতৰ ওপৰত চিন্তা কৰিব। তলত উল্লেখ কৰা কাৰ্যই আপোনাৰ চিন্তাত পৰিচ্ছন্নতা আনিব।

৫ নং কাৰ্যাৱলী

১। তলত উল্লেখ কৰা মাপকাঠিৰ কোনটো মত আপুনি বেছি পছন্দ কৰে?

(i) বা (ii) নতুবা দুয়োটাই? আপোনাৰ মতৰ যথার্থতা দিয়ক।

(i) শিক্ষা আহৰণৰ ফলাফলৰ ওপৰত বিষয়ভিত্তিক মাপকাঠিৰ কাৰ্য শিক্ষাদান আৰু শিক্ষা লাভৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ সমানে সমানে অবিৰাম চলাই যাব লাগে।

(ii) শিক্ষা আহৰণৰ ফলাফলৰ ওপৰত বিষয়ভিত্তিক মাপকাঠি বহুৰেকত এবাৰ নতুবা দুবাৰ (৬ মাহীয়া) কৰিব লাগে।

মাপকাঠিৰ ওপৰত প্ৰথম মতটো বেছি পছন্দ হোৱাৰ কাৰণ বহুতো। ভালধৰণে কৰা মূল্যাংকণ শিকণ ব্যৱস্থাৰ অবিচ্ছেদ্য অংশ হ'ব পাৰে আৰু ছাত্ৰ আৰু শিক্ষক দুয়োকে তথ্য যোগানৰ (feed back) যোগেদি উপকাৰ সাধিব পাৰে। এইটো এটা দেখ দেখ কথা যে শিক্ষকে আনুষ্ঠানিকতা পালন নকৰাকৈ ছাত্ৰসকলৰ অগ্ৰগতিৰ নিয়মভিত্তিক খতিয়ান লয়। নিঃসন্দেহ যে অনা-আনুষ্ঠানিক খতিয়ানে শিক্ষাদান আৰু শিক্ষালাভ প্ৰক্ৰিয়াত বিপুলভাৱে ৰেখাপাত কৰে আৰু ই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শিকণত বিকাশ সাধন কৰে। কিন্তু শিক্ষকে যিখিনি তথ্য সম্বল শিক্ষার্থীৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰে তাৰ ওপৰত এটা সম্যক ধাৰণা ল'বলৈ মাজে মাজে এটা মূল্যাংকণৰ প্ৰয়োজন। এইদৰে মূল্যাংকণ প্ৰথা অবিৰাম আৰু সাময়িক দুয়োটাই হ'ব লাগে।

মাপকাঠিৰ ব্যৱহাৰ

(i) দিনভিত্তিক : শ্ৰেণীকোঠাৰ ভিতৰত বা বাহিৰত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে সন্মুখীন হোৱা পৰিস্থিতিৰ সৈতে আদান-প্ৰদান কৰা আৰু অবিৰামভাৱে তেওঁলোকৰ কাম-কাজৰ মূল্যাংকণকৰণ।

(ii) সাময়িক : ৩/৪ মাহৰ মূৰত এবাৰ শিক্ষকে বিচাৰ কৰিব আৰু নিৰ্ণয় কৰিব।

অবিৰাম বিচাৰ পদ্ধতিয়ে বিচাৰে যে ল'ৰা-ছোৱালীবিলাকৰ এটা সৰু নথী (Profile) তৈয়াৰ কৰি থ'ব লাগে। ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষালাভ কৰা প্ৰক্ৰিয়াৰ উন্নতি সাধন কৰিবলৈ ইয়াৰ প্ৰয়োজন কাৰণ ইয়াৰ দ্বাৰা ৰেখাপাত কৰা হয়, তথ্য আহৰণ কৰা হয়, পৰিকল্পনা আৰু কাৰ্যত ৰূপ দিয়া হয়। গতিকে অবিৰাম বিচাৰ প্ৰক্ৰিয়া মানে চক্ৰকাৰ শিক্ষা আহৰণ আৰু তাৰ মাপকাঠি লোৱা।

৯.২.৪ মূল্যাংকণ কেনেকৈ কৰিব লাগে?

আপুনি এই বিষয়ে অৱগত হৈছে যে মূল্যাংকণৰ প্ৰক্ৰিয়া চক্ৰকাৰ আৰু অবিৰাম। শিক্ষাদান আৰু শিক্ষালাভ প্ৰক্ৰিয়াৰ ই এটা অবিচ্ছেদ্য অংশ। আৰম্ভণিও ইয়াতে হয় আৰু সমাপ্তিও হয়। মূল্যাংকণ পদ্ধতিয়ে এটা প্ৰক্ৰিয়া আৰু কিছুমান টাপ (Steps) অনুসৰণ কৰি আগবাঢ়ে। এই টাপবোৰ আলোচনা কৰা যাওঁক।

৯.২.৪.১ ল'ৰা-ছোৱালীৰ ওপৰত তথ্য আহৰণ কৰা

মানুহ আৰু বস্তুৰ গুণাৱলী বা বিশেষত্ব আয়ত্ব কৰি মীমাংসাত উপনিত হোৱাৰ কাৰণে যি শৃংখলাবদ্ধ প্ৰণালীৰে তথ্য সংগ্ৰহ কৰা হয়, সিয়েই হয় মূল্যাংকণ। ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষা আহৰণ আৰু অগ্ৰগতিৰ ওপৰত আৰু তেওঁলোকৰ তথ্য সংগ্ৰহৰ প্ৰসংগত— দুটা কথা প্ৰয়োজনীয়। প্ৰথমতে বিভিন্ন উৎসৰ পৰা তথ্য সংগ্ৰহ আৰু দ্বিতীয়তে বেলেগ বেলেগ প্ৰণালী, সঁজুলি আৰু কৌশলৰ ব্যৱহাৰ। এই দুয়োটা দিশ আলোচনা কৰাৰ আগতে তলত উল্লেখ কৰা কাৰ্যাৱলীৰ বিপক্ষে আপোনাৰ অভিজ্ঞতাপুস্তকে উত্তৰ দিয়ক।

৬ নং কাৰ্যাৱলী

আপোনাৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষা আহৰণ আৰু অগ্ৰগতিৰ বিষয়ে তথ্য সংগ্ৰহ কৰা উৎসসমূহৰ নাম দিয়ক আৰু এই প্ৰক্ৰিয়াত যিবোৰ প্ৰণালী, সঁজুলি বা কৌশল ব্যৱহাৰ কৰা হয়, উল্লেখ কৰক।

তথ্যৰ উৎস

প্ৰণালী/সঁজুলি আৰু কৌশল

(i)

(ii)

গম পোৱা গৈছে যে বেছিভাগ স্কুলতে শিক্ষকজনেই তথ্যৰ প্ৰধান উৎস। অন্য প্ৰয়োজনীয় উৎসবোৰ হ'ল।

■ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ নিজেই।

■ পিতৃ-মাতৃ।

■ ল'ৰা-ছোৱালীৰ বন্ধু-বান্ধবী/সমনীয়া বা জোৰৰ লগৰীয়া/সহপাঠী।

■ সম্প্ৰদায়ৰ সদস্য।

■ অধ্যক্ষ/প্ৰধান শিক্ষক।

■ স্কুলৰ নথী (হাজিৰা বহীকে ধৰি অন্যান্য)

পৰৱৰ্তী প্ৰশ্ন এটা উদয় হয় যে কেনেকৈ বিভিন্ন উৎসৰ পৰা তথ্য আহৰণ কৰা যায়। সাধাৰণতে অধিক ব্যৱহাৰ কৰা প্ৰণালীবোৰ হ'ল— শ্ৰেণীত লোৱা বাছনি পৰীক্ষা, Assignments, কলম-কাগজৰ পৰীক্ষা (Paper-pencil test), লিখিত আৰু মৌলিক পৰীক্ষা, চিত্ৰপটৰ ওপৰত প্ৰশ্ন কৰা আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ লগত আলোচনা। এইটো মনত ৰাখিব যে কোনো এবিধ মাত্ৰ সঁজুলি/কৌশল বা প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষা আহৰণ বা অগ্ৰগতিৰ ওপৰত বিচৰা তথ্যসমূহ সংগ্ৰহ কৰিব পৰা নাযায়। এইটো নিৰ্ভৰ কৰিব মূল্যাংকণ কিহৰ ওপৰত কৰিবলৈ বিচৰা হৈছে আৰু তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বেলেগ বেলেগ সময়ত ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰিব।

৯.২.৪.২ তথ্যৰ নথীভুক্তকৰণ

তথ্যৰ নথীভুক্তকৰণৰ অধিকতম প্ৰকাৰ হৈছে প্ৰতিবেদন টোকাৰ (Report card) জৰীয়তে। ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে বাছনি পৰীক্ষা বা বছেকীয়া/ছমহীয়া পৰীক্ষাত যি নম্বৰ বা শ্ৰেণী লাভ কৰে, সেয়া প্ৰতিবেদনৰ বিৱৰণীত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা থাকে। গোটেই দেশত কমবেছি পৰিমাণে এই নিয়ম বৰ্তি আছে। এনেকুৱা প্ৰতিবেদনে ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষা আহৰণ আৰু অগ্ৰগতিৰ এখন সম্পূৰ্ণ ছবি দাঙি ধৰণত ব্যৰ্থ হয়। এই পৰিসৰ বেছি বহল কৰিব লাগিব। নথীকৰণে ল'ৰা-ছোৱালীৰ Assignmentsৰ ওপৰত দেখুওৱা পাৰদৰ্শিতাৰ ওপৰত লাভ কৰা পৰ্যবেক্ষণ আৰু

মন্তব্য, তেওঁলোকে কৰা কামৰ ওপৰত মান নিৰ্ণয়, পৰিস্থিতিত কেনেকৈ আচৰণ কৰে, অন্যৰ লগত কেনেকৈ ব্যৱহাৰ কৰে বা সহজ উপায়েৰে বা সহজ কথাভংগীৰে পৰিস্থিতি মোকাবিলা কৰে, ইয়াৰো টোকা ৰাখিব লাগিব।

কাৰ্য্যক্ষম নথীকৰণ

- যি পৰ্য্যবেক্ষণ কৰিলে, অনতিপলমে নথীত লিপিবদ্ধ কৰক।
- কাম সমাধান কৰি থাকোতে ল'ৰা-ছোৱালীক মূল্যাংকণ কৰিব।
- ল'ৰা-ছোৱালীৰ কাম বৰ্ণনাসুলভ কৰি লিখিব।
- ল'ৰা-ছোৱালীৰ এটা খতিয়ান ৰাখিব (Profile)
- ল'ৰা-ছোৱালীৰ কামৰ নকল এটা বেগত ৰাখিব।
- গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰিবৰ্তন হ'লে টোকাত লিখি থ'ব।
- নথী প্ৰস্তুত কৰি থাকোতে ল'ৰা-ছোৱালীৰ যদি কিবা সন্দেহ থাকে। তাক স্পষ্ট কৰি বুজাই দিব।

৯.২.৪.৩ তথ্যবোৰ এবাৰ নথীভুক্ত হোৱাৰ পাচত, পৰৱৰ্তী কাম হ'ব ইয়াক ব্যাখ্যা কৰাৰ। ই ল'ৰাটোৰ বিষয়ে বুজিবলৈ আৰু ঠিৰাং কৰিবলৈ সহায় কৰিব— ল'ৰাটো কোন স্থানত আছে আৰু তেওঁক সহায় কৰিবৰ কাৰণে কি কৰিব লাগিব। ইয়াৰ বাবে দৈনন্দিন বিচাৰৰ প্ৰয়োজন, নথীৰ পৰ্যালোচনাও জৰুৰী। তদুপৰি সংগৃহীত তথ্যৰ ওপৰত ৰেখাপাত কৰিবলৈ সুবিধা হয়।

তথ্য সংগ্ৰহেই কেৱল যথেষ্ট নহয়। গুণগত মন্তব্যৰে ইয়াক আপুনি অধিক আগুৱাই নিব লাগিব। প্ৰায়ে দেখা যায় যে ল'ৰা-ছোৱালীৰ উত্তৰবোৰ 'O', 'X' নতুবা 'A' বা 'B'ৰে চিহ্নিত কৰা যায়। নম্বৰ দিয়া নতুবা শ্ৰেণী/স্তৰৰ মানদণ্ড দিয়াতকৈ অধিক ওপৰলৈ যাব লাগিব। এইটোৱে বুজাইছে যে নম্বৰ প্ৰাপ্তি বা শ্ৰেণীৰ বিভাজনৰ বিষয়ে অধিক ব্যাখ্যা কৰিব লাগিব। এইটোৱে আমাক বুজিবলৈ সহায় কৰিব ল'ৰা-ছোৱালীয়ে যিটো কৰিবলৈ চেষ্টা চলাইছিল আৰু পাচতো কিয় সেইমতেই কৰিলে। এই পদ্ধতিটোৰ মূল্যাংকণৰ তথ্যবোৰে শিক্ষকক চহকী কৰিব।

ভূবেন্দ্ৰৰ (উৰষ্যা) ডি, এম স্কুলৰ এজন ছাত্ৰ আকাশৰ উচ্চ মাধ্যমিকৰ স্কুলৰ পৰীক্ষাত অৱতীৰ্ণ হোৱাৰ এখন চাৰ্টিফিকেটৰ এটা অংশ চোৱা যাওক। চাৰ্টিফিকেটখনে প্ৰত্যেকটো স্তৰ বৰ্ণনামূলকভাৱে নিৰ্ণয় কৰিছে।

দৃশ্য : নৱম শ্ৰেণীৰ আকাশৰ Certificate of Continuous and Comprehensive Evaluation (CCE)

টোকা : প্ৰমাণপত্ৰখনে কেৱল বিষয়বোৰহে সামৰি লৈছে নেকি? প্ৰমাণপত্ৰখনে ছাত্ৰজনৰ পাণ্ডিত্যপূৰ্ণ দিশত যেনে— ভাষা, গণিত, বিজ্ঞান, সমাজবিজ্ঞান ইত্যাদিত উৎকৰ্ষতাৰ বিষয়ে সামৰি লোৱা নাই নেকি? অনুগ্রহ কৰি পৰীক্ষা কৰিব।

বিষয়সমূহৰ ক্ষেত্ৰ

বৰ্ণনামূলক সূচনা

শ্ৰেণী বা স্তৰ

সহযোগী, পৰিকল্পনা আৰু সময়সূচী মানি

কামৰ অভিজ্ঞতা	চলে; আকাংক্ষিত, সহায়ক আৰু যোগাত্মক দৃষ্টিভংগী আছে	A
কলাৰ শিক্ষা	সৃষ্টিশীল আৰু নিৰীক্ষণসহ মৌলিকত্ব আছে; বাস্তৱ জীৱনৰ সৈতে কলাক সংযোগ কৰাত আগ্ৰহী, শিল্পীৰ কলাক স্বাগতম জনায়	A
দৈহিক আৰু স্বাস্থ্য সম্বন্ধীয় শিক্ষা খেলাধুলা	দৈহিক সক্ষমতাৰ বিষয়ে বুজিবলৈ আগ্ৰহী; নিৰাপদৰ নিয়ম সম্বন্ধে সজাগ; বিভিন্ন খেলাধুলাৰ নিয়ম আৰু অভিজ্ঞতা/জ্ঞানসম্পন্ন; আত্মশৃংখলাবদ্ধ, শাৰীৰিক আৰু স্বাস্থ্য সম্বন্ধীয় শিক্ষা লাভৰ কাৰণে অংশগ্ৰহণকাৰী আৰু আকাংক্ষা আছে।	A+
	জীৱন যাপনৰ কৌশল	
চিন্তাভাবনাৰ কৌশল	কল্পনাশীল, সমস্যা আয়ত্ত কৰিব পাৰে, নতুন ভাব বা চিন্তাৰ উদ্বেক কৰিব পাৰে আৰু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত পটু।	A
সামাজিক কৌশল	দৃঢ়তাপূৰ্ণ, অন্য লোকৰ লগত সহজে মিলিব পাৰে, মনোযোগেৰে অন্যৰ কথা শুনে আৰু উপযুক্ত সুঁত আৰু শাৰীৰিক ভংগীত প্ৰকাশ কৰে।	A
আবেগিক কৌশল	বলসামৰ্থৰ লগত পৰিচিত আৰু দুৰ্বলতা অতিক্ৰম কৰিব পাৰে। চিন্তা-উদ্বেকৰ কাৰণ ধৰিব পাৰে আৰু ইয়াক মোকাবিলা কৰিবৰ কাৰণে বহুমুখী কৌশলৰ ব্যৱহাৰ কৰে। আবেগ-অনুভূতিক যোগাত্মক ভাবত প্ৰকাশ কৰে।	A+
শিক্ষক বৃন্দ	দৃষ্টিভংগী আৰু মূল্যবোধ শ্ৰেণীত সন্মান আৰু ভদ্ৰতা দেখুৱায়, শিক্ষক আৰু স্কুলৰ নিয়ম মানি চলে; যোগাত্মক দৃষ্টিভংগীৰ অধিকাৰী	A

লগৰীয়াৰ লগত সুস্থ মিলাপ্ৰতি, শ্ৰেণীৰ

স্কুল সহপাঠী	সহপাঠীৰ লগত সফল আদান-প্ৰদান, মৌলিক চিন্তাধাৰা আগবঢ়ায়, সহায়কাৰী আৰু সমূহীয়া ভাবৰ প্ৰতি সন্মান প্ৰদৰ্শন।	A
স্কুলৰ কাৰ্যবিৱৰণী	স্কুলৰ কাৰ্যত নিয়মিয়া অংশগ্ৰহণকাৰী, স্কুলত উদ্যম লোৱাত দায়িত্বপূৰ্ণ আৰু সুস্থ প্ৰদৰ্শন।	A
মূল্যবোধ-প্ৰথা	নিয়মাৱলী মানি চলে, সাধুতা আছে আৰু আত্মসন্মানো। নম্ৰ, সন্মান দিয়া, দয়ালু, সহায়কাৰী আৰু দায়িত্বপূৰ্ণ। বৈচিত্ৰ্যক সন্মান জনায়, বিপৰীত লিংগক সন্মান জনায়, যোগাত্মক দৃষ্টিভংগীৰ অধিকাৰী আৰু নাগৰিক হিচাপে উদ্যমশীল।	A
	পাণ্ডিত্যপূৰ্ণ কাৰ্যাৱলী	
সাহিত্যিক আৰু সৃষ্টিশীল প্ৰতিভা	যথেষ্ট অধ্যয়ন কৰে আৰু লিখিত আৰু মৌখিকভাৱে প্ৰদান কৰা পাঠৰ শলাগ লয়, চিন্তাভাৱ আৰু মতামত স্পষ্টভাৱে প্ৰকাশ কৰে আৰু লগৰীয়াৰ লগত সহযোগীতাৰে আগবাঢ়ে।	A
বিজ্ঞানভিত্তিক আৰু ICT কৌশল	স্কুল আৰু আন্তঃস্কুল পৰ্যায়ৰ বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰে কৰা কামকাজত অংশগ্ৰহণ কৰে, উত্তম পৰীক্ষামূলক কৌশল আৰু বিজ্ঞানমূলক প্ৰকৃতিৰ আৰু এজন ধাউতি থকা নিৰীক্ষণকাৰী।	A
	শাৰীৰিক আৰু স্বাস্থ্যসম্বন্ধীয় শিক্ষা	
খেলাধূলা/স্থানীয় খেলাধূলা (খো খো) ইত্যাদি	নিৰ্দিষ্ট খেলত প্ৰতিভা দেখুৱায়। সহনশীলতা, বলশক্তি আৰু গতি আছে, খৰটকীয়া আৰু হাত-চকুৰ সমিলমিল আছে আৰু খেলুৱৈসুলভ আচৰণ কৰে। স্কুল প্ৰতিনিধিত্ব কৰিছে।	A
এন চি চি / এন এচ এচ	ৰাজহুৱা সেৱাত ধাউতি আছে, নেতাৰ গুণ প্ৰদৰ্শন কৰিব পাৰে আৰু ইয়াত দায়িত্ববোধ আৰু শৃংখলা দেখুৱায়, সমূহীয়া কাৰ্যত আগবঢ়া আৰু নিৰ্দেশিত কাম-কাজ পালন কৰে। শিবিৰত যোগদান কৰিছে।	A

১। প্রাথমিক শিক্ষাত সমাজ বিজ্ঞানৰ মূল্যাংকণৰ উদ্দেশ্যৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক

.....
 .....
 .....

২। মূল্যাংকণৰ তাপবোৰ চলুকৈ ব্যাখ্যা কৰক

.....
 .....
 .....

৯.৩ অবিৰাম আৰু বিস্তৃত মূল্যাংকণ (CCE) : পটভূমি

প্রচলিত শিক্ষা ব্যৱস্থা এই কাৰণেই তীব্ৰ সমালোচনাৰ সন্মুখীন হৈছে যে এই ব্যৱস্থাই মুখস্থবিদ্যাক আদৰি লয় আৰু সামাজিক আৰু ব্যক্তিগত গুণবোৰ একাঘৰীয়া কৰি থয় আৰু সৰ্বাংগীণ উন্নতিসাধনৰ কাৰণে যত্নপৰ নহয়। কিতাপতকৈও পৰীক্ষাই ল'ৰা-ছোৱালীক জীৱনৰ পৰা আঁতৰাই নিয়ে। শিক্ষার্থীৰ মূল্যাংকণ মুখ্যত প্রধান বিষয়বোৰৰ ওপৰত হয়, কিন্তু ল'ৰা-ছোৱালীৰ জীৱনৰ অন্য দিশবোৰক যেনে— সামাজিক, আৱেগিক, দৈহিক, ব্যক্তিগত— অৱহেলা কৰে। খতিয়ানৰ বহীয়ে (Report Cards) ল'ৰা-ছোৱালীৰ সামৰ্থ-শক্তি দেখুৱাতকৈ দুৰ্বলতাবোৰহে উল্লেখ কৰে। ল'ৰা-ছোৱালীৰ দুৰ্বল প্ৰদৰ্শনৰ কাৰণে তেওঁলোকৰ বিভিন্ন বয়সৰ স্তৰত শিক্ষা আহৰণৰ ক্ষমতাক দোষাৰোপ কৰে, কিন্তু স্কুল ব্যৱস্থা বা মূল্যাংকণ পদ্ধতিক নহয়। সেয়ে দেখা যায় প্রচলিত পৰীক্ষা পদ্ধতি ল'ৰা-ছোৱালীৰ ব্যক্তিত্বৰ সৰ্বাংগীণ বিকাশসাধনৰ কাৰণে সহায়ক নহয়।

ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষা আহৰণ আৰু অগ্ৰগতিৰ ওপৰত হোৱা মূল্যাংকণৰ কাৰণে আপোনাৰ স্কুলে যিবোৰ কৌশল অনুসৰণ কৰে, সেইবোৰৰ বিষয়ে ভাবি-চিন্তি চাওঁক। তলত উল্লেখ কৰা কাৰ্যাৱলী বিষয়ে অৱগত কৰাওক।

৮ নং কাৰ্যাৱলী

১। সমাজ বিজ্ঞানত আপোনাৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ শিক্ষা লাভৰ অগ্ৰগতিৰ মূল্যাংকণ কৰিবলৈ, যি পদ্ধতি গ্ৰহণ কৰে, তাক ব্যাখ্যা কৰক।

.....
 .....
 .....

২। আপোনাৰ স্কুলত হোৱা মূল্যাংকণ পদ্ধতিৰ শক্তিসামৰ্থ আৰু দুৰ্বলতাবোৰ উল্লেখ কৰক।

.....
 .....
 .....

আপুনি এটা বিষয়ত সন্মত হ'ব যে প্ৰত্যেক ল'ৰা বা ছোৱালী অন্য এটাতকৈ বহুতো

প্ৰকাৰে বেলেগ হয়। আমি বিচাৰো যে প্ৰত্যেক ল'ৰা বা ছোৱালীৰ নিজৰ সামৰ্থ্য অনুযায়ী বিকাশ সাধন হওঁক আৰু জাতিৰ আৰ্থ-সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক উন্নতিত প্ৰভাৱশালী অংশীদাৰ হওঁক। ইয়াৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত স্কুলীয়া শিক্ষা আৰু মূল্যাংকণৰ পদ্ধতি ল'ৰা-ছোৱালীৰ বন্ধুভাৱাপন্ন আৰু বিকাশসাধনৰ কাৰণে সহায়ক হ'ব লাগিব। বহুদিনৰ পৰা আমাৰ দেশত স্কুলীয়া ব্যৱস্থা নতুনকৈ শোধিত কৰিবলৈ বিশেষকৈ মূল্যাংকণ পদ্ধতিত উন্নতি আনিবলৈ প্ৰচেষ্টা চলোৱা হৈছে। মুখ্য প্ৰচেষ্টাকেইটা হ'ল— চুপাৰিচকৰণ, নীতি, গঠন আৰু আইন ইত্যাদি।

১। ১৯৬৪-৬৬ চনৰ শিক্ষা আয়োগে কয় যে মূল্যাংকণ হ'ল চলন্ত প্ৰক্ৰিয়া আৰু সৰ্বাংগীণ শিক্ষা পদ্ধতিৰ এটা অবিচ্ছেদ্য অংগ। ই শিক্ষাৰ উদ্দেশ্যৰ লগত ওতঃপ্ৰোতভাৱে জড়িত। সেয়ে মূল্যাংকণ কৰা কৌশলসমূহ বলৱৎ হৈ থকা, নিৰ্ভৰযোগ্য, বস্তুবিষয়ক (Objective) আৰু কাৰ্যমুখী হ'ব লাগে। শিক্ষাৰ্থীক মূল্যাংকণ কৰোতে বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ কৌশল প্ৰয়োগ কৰিব লাগে।

২। ১৯৮৬ চনৰ ৰাষ্ট্ৰীয় নীতিয়ে (National Policy on Education, 1986) স্কুলীয়া শিক্ষাৰ সকলো স্তৰতে অবিৰাম আৰু বিস্তৃত মূল্যাংকণৰ (Continuous and Comprehensive Evaluation (CCE)) ওপৰত ৰেখাপাত কৰিছে। এই মূল্যনিৰূপণে মুঠ শিক্ষালাভৰ সময়ছোৱা আৰু পাণ্ডিত্যপূৰ্ণ আৰু পাণ্ডিত্যপূৰ্ণ নোহোৱা দিশকো সামৰি ল'ব লাগিব।

৩। Programme of Action (1992)য়ে ওপৰৰ মূল্যাংকণ পদ্ধতিত জোৰ দিছিল আৰু এটা National Examination Reform Framework গঠন কৰিবলৈ আহ্বান কৰিছিল। এই সংস্থাটোৱে পৰীক্ষা অনুষ্ঠান কৰাৰ কাৰণে কিছুমান পৰামৰ্শৱলী আগবঢ়াব। লগতে ই স্বাধীনতা পোষকতা কৰিব যাতে উদ্ভাৱন প্ৰক্ৰিয়াত উৎসাহ যোগাব পাৰে আৰু পৰিস্থিতি সাপেক্ষে খাপ খোৱা হয়।

৪। National Curriculum Framework (2005)য়ে মূল্য নিৰূপণত ওপৰত উল্লেখ কৰা পদ্ধতিকে চুপাৰিছ কৰিছে, কিন্তু ই এৰা ধৰা নীতিৰে এই ব্যৱস্থা আগবাঢ়ি যাবলৈ কয়। লগতে শিক্ষাৰ্থীসকলৰ ওপৰতো মূল্য নিৰূপণৰ দায়িত্ব অৰ্পণ কৰিবলৈ কয়।

৫। তথ্যজনাৰ আইনে (২০০৯) (RTE Act 2009) প্ৰাথমিক শিক্ষাস্তৰত ওপৰত উল্লেখ কৰা মূল্য নিৰূপণ পদ্ধতি বাধ্যতামূলক কৰিছে। ২৯(i) নং অনুচ্ছেদে উল্লেখ কৰিছে যে অবিৰাম আৰু বিস্তৃত পদ্ধতিৰে ল'ৰা-ছোৱালীৰ মূল্য নিৰূপণ কৰিলে, তেওঁলোকৰ মনত ভয়, দুঃশিষ্টতা আৰু উদ্বেগ নাইকিয়া হ'ব। ৩(১) নং অনুচ্ছেদে কৈছে যে প্ৰাথমিক শিক্ষা নোহোৱালৈকে কোনো ল'ৰা-ছোৱালী পৰিষদৰ পৰীক্ষাত অৱতীৰ্ণ হ'ব নালাগিব। সেই কাৰণে এটা কাৰ্যপন্থী মূল্যাংকণ পদ্ধতি স্কুলসমূহৰ কাৰণে গ্ৰহণ কৰিব লাগে।

১.৩.১ CCEৰ ধাৰণা

অবিৰাম আৰু বিস্তৃত মূল্যাংকণ (CCE) হ'ল মূল্য নিৰূপণৰ এটা পদ্ধতি যি স্কুলভিত্তিক আৰু ছাত্ৰৰ সৰ্বাংগীণ বিকাশসাধনৰ ওপৰত জোৰ দিয়ে। 'অবিৰাম' (Continuous) শব্দটোৱে ল'ৰা-ছোৱালীক যিমান সঘনাই পৰা যায় সিমান তেওঁলোকৰ শিক্ষা আহৰণ আৰু বিকাশৰ ওপৰিত নিৰীক্ষণ, সমস্ত শিক্ষাৰ কালছোৱাত বৰ্তমানৰ স্থান, সামৰ্থ্য আৰু ওপৰুৱা শিকণপ্ৰচেষ্টা নতুবা বা লগতে শিক্ষাৰ, বিকাশসাধন আৰু অগ্ৰগতিৰ অধিক প্ৰসাৰৰ কাৰণে হস্তক্ষেপ কৰা ইত্যাদিক বুজায়। 'বিস্তৃত' (Comprehensive) শব্দটোৱে বুজায় যে মূল্য নিৰূপণ পদ্ধতিয়ে পাঠ্যক্ৰমৰ বিষয়সমূহ, পাঠ্যক্ৰমৰ কাৰ্যাৱলী, সামাজিক-ব্যক্তিগত ব্যক্তিত্ব, কাৰ্য আৰু কলাবিষয়ক

শিক্ষক সামৰি ল'ব লাগে। পৰিমাণমূলক আৰু গুণগত তথ্যবোৰত যিবিলাকৰ উৎস বিভিন্ন যেনে স্কুলত ৰখা নথী, সমনীয়া, পিতৃ-মাতৃ, শিক্ষক আৰু স্বয়ং নিজাববীয়া— সকলোবোৰ জড়িত হয়। এইবোৰ সংগ্ৰহ কৰিবৰ কাৰণে বিভিন্ন সঁজুলি আৰু কৌশল ব্যৱহাৰ কৰা হয়— যেনে নিৰীক্ষণ, সাক্ষাৎকাৰ, তথ্যচিত্ৰৰ (ছবি) বিচাৰ। 'মূল্যাংকণ' শব্দটোৱে এটা প্ৰক্ৰিয়া বুজায়, যি প্ৰক্ৰিয়াই ল'ৰা-ছোৱালীৰ আচৰণ আদিত হোৱা পৰিবৰ্তনৰ বিষয়ে তথ্য আহৰণ কৰে, এই তথ্যবোৰৰ ব্যাখ্যাকৰণ কৰে, ল'ৰা-ছোৱালীৰ বিকাশ সাধনৰ ওপৰত বিচাৰ কৰে আৰু পৰৱৰ্তী শ্ৰেণীলৈ উত্তীৰ্ণ হোৱাতো নিৰ্ণয় কৰে।

৯.৩.২ CCE ৰ উদ্দেশ্য

ইয়াৰ মুখ্য উদ্দেশ্যসমূহ হ'ল

- শিক্ষা আহৰণ আৰু শিক্ষাদান প্ৰক্ৰিয়াত মূল্যাংকণক অবিচ্ছেদ্য অংশ কৰি লোৱা।
- ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষা লাভ আৰু উন্নতিত মূল্যাংকণক সঁজুলি হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা।
- স্বশিক্ষা আহৰণ আৰু স্বমূল্যাংকণক উৎসাহ দিয়া।
- শিক্ষাৰ্থীৰ বিকাশ, শিক্ষা আহৰণৰ প্ৰক্ৰিয়া, শিক্ষা আহৰণত সময়ৰ গতি আৰু শিক্ষা লাভ কৰা কাৰ্যসমূহৰ বিষয়ে সুস্থিৰ বিচাৰ আৰু সিদ্ধান্ত লোৱা।
- পৰীক্ষাৰ লগত যুক্ত উদ্বেগ, ভয়, দুঃশ্চিন্তা, চাপ নতুবা অকাৰণ আতংকৰ পৰা শিক্ষাৰ্থক মুক্ত কৰা।
- স্কুলভিত্তিক মূল্য নিৰূপণৰ পদ্ধতি বৰ্তাই ৰখা
- বাহিৰা পৰীক্ষাৰ প্ৰতি নিৰুৎসাহ জন্মোৱা

ওপৰৰ পটভূমিত এবাৰ চিন্তা কৰক আৰু তলত উল্লেখ কৰা বিষয়ে ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰক

৯ নং কাৰ্যাৱলী

যথার্থভাৱে CCEৰ ওপৰত আপোনাৰ মতামত (অনুকূলে বা বিপক্ষে) দিয়ক।

৯.৩.৩ শিক্ষাৰ্থীৰ মূল্যাংকণৰ ক্ষেত্ৰ

প্ৰাথমিক স্তৰত CCEৰ আঁচনিতে ছাত্ৰৰ অগ্ৰতিৰ সম্পৰ্কত চাৰিখন ক্ষেত্ৰবিষয়ক মূল্যাংকণ কৰিব।

- (i) পাঠ্যক্ৰমৰ ক্ষেত্ৰ।
- (ii) অন্যান্য পাঠ্যক্ৰমৰ ক্ষেত্ৰ।
- (iii) পাঠ্যক্ৰমৰ লগত জড়িত কাৰ্য
- (iv) সামাজিক আৰু ব্যক্তিগত গুণ।

৯.৩.৩.১ পাঠ্যক্ৰমত ক্ষেত্ৰফলৰ মূল্যাংকণ

প্ৰাথমিক শ্ৰেণীত শিকোৱা সকলোবোৰ বিষয় যেনে— ভাষা, গণিত, সাধাৰণ বিজ্ঞান আৰু

সমাজ অধ্যয়ন পাঠ্যক্রমৰ তালিকাই সামৰি লয়। শিক্ষাবৰ্ষৰ আৰম্ভণিৰ পৰাই এই বিষয়সমূহৰ ওপৰত মূল্যাংকণ চলন্ত অৱস্থাত বৰ্তি থাকিব লাগিব।

১। ১ নং আৰু ২ নং শ্ৰেণীৰ নিৰ্ধাৰিত কাম-কাজ

(i) ভাষাৰ ওপৰত বুৎপত্তি (অভিনয়ৰ যোগেদি আবৃত্তি, কাহিনী বৰ্ণনা, গল্প কোৱা আৰু ছবি অংকন)

(ii) পৰ্যবেক্ষণৰ প্ৰকৃতি।

(iii) খেলাধুলা।

(iv) অন্যান্য পাৰদৰ্শিতা।

১। ষষ্ঠ শ্ৰেণীৰ পৰা অষ্টম শ্ৰেণীৰ নিৰ্ধাৰিত কাম-কাজ

(i) ভাষাৰ ওপৰত বুৎপত্তি (অধ্যয়ন/কিতাপ পঢ়া/আবৃত্তি, গল্পকোৱা আৰু ভাষণ)।

(ii) বৈজ্ঞানিক কৌশল।

(iii) খেলাধুলা।

(iv) অন্যান্য (স্কুল মন্ত্ৰীসভা, মিনামঞ্চ, সাংস্কৃতিক কাৰ্যসূচী, নিজে নিজে কৰা কাম, নৃত্য, গীত, ছবি অংকণ ইত্যাদি)

প্ৰত্যেকখন স্কুলে প্ৰতিটো বিভাগতে বহুত ধৰণৰ কাম বাছি লয় যাতে প্ৰত্যেকজন ছাত্ৰই নিজৰ আগ্ৰহ আৰু যোগ্যতাৰ ওপৰত অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ সুবিধা পায়। শিক্ষকে ল'ৰা-ছোৱালীৰ পাৰদৰ্শিতা পৰ্যবেক্ষণ কৰিব আৰু শ্ৰেণী/স্তৰ প্ৰদান কৰিব।

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ পাৰদৰ্শিতা আৰু অংশগ্ৰহণৰ লগত যিজন শিক্ষক জড়িত, তেওঁ দৈনিক এইবোৰ আনুষ্ঠানিক আৰু আনুষ্ঠানিকভাৱে নিৰীক্ষণ কৰিব; যিকোনো দিশত তথ্যৰ সম্ভেদ লাভ কৰিলে নিয়মিতভাৱে লিখি ৰাখিব আৰু ই পিচলৈ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মূল্যাংকণত সহায় কৰিব। স্কুলৰ শিক্ষাৰ লগত সম্বন্ধ ৰাখি য'ত ছাত্ৰৰ বুদ্ধিশক্তি পোহৰলৈ আহে, সেয়া শিক্ষকে নথিভুক্ত কৰি থ'ব।

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ অংশগ্ৰহণ আৰু পাৰদৰ্শিতাৰ ওপৰত যাতে শিক্ষকে সঠিকভাৱে স্তৰ নিৰ্ণয় কৰিব পাৰে সেই কাৰণে স্কুলত সুন্দৰভাৱে বৰ্ণনা কৰা বিৱৰণ (Descriptions) থাকিব লাগে। ই প্ৰত্যেক স্তৰ নিৰ্ণয়ৰ কাৰণে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ অংশগ্ৰহণ আৰু পাৰদৰ্শিতাৰ মানদণ্ড প্ৰদৰ্শন কৰিব।

৯.৩.৩.৪ সামাজিক আৰু ব্যক্তিগত গুণাগুণবোৰৰ মূল্য নিৰূপণ

আপুনি নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাজত বহুত সামাজিক আৰু ব্যক্তিগত গুণাগুণ লক্ষ্য কৰে। এইবোৰ হ'ল পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা, সময় পালন, সহযোগিতা, শ্ৰদ্ধা, দায়িত্ব, নেতৃত্ব, আৱেগিক স্থিৰতা, সাধুতা, সজাগতা ইত্যাদি। সমনীয়া, পিতৃ-মাতৃ, ঘৰুৱা পৰিবেশ আৰু স্কুলৰ পৰিবেশে এইবোৰ গুণ প্ৰতিপালিত কৰে আৰু বিকাশ ঘটায়। স্কুল চৌহদৰ ভিতৰত আৰু বাহিৰত সংঘটিত হোৱা কাৰ্যত এইবোৰ পোহৰলৈ আহে। ছাত্ৰৰ ব্যক্তিত্ব গঠনত এইবোৰ গুণে অৰিহণা যোগায়। আপুনি এই গুণবোৰ চিনাক্ত কৰিব আৰু শলাগ ল'ব আৰু যিবোৰ উল্লেখনীয় ঘটনা, পৰিস্থিতি আৰু কাম-কাজ এইবোৰৰ পৰিচায়ক, সেইবোৰ নিয়মিতকৈ টোকা কৰি ৰাখিব। এটা বিশেষ সময়ৰ ওপৰত আপুনি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ আচৰণৰ বিষয়ে স্তৰ প্ৰদান কৰিব (A, B নাইবা C)। এটা

শৈক্ষিক কালছোৱাত স্কুলে যিমান সময়ৰ ব্যৱধানত মূল্যাংকণ কৰিব তাক স্থিৰ কৰিব। এই মূল্য নিৰূপণ তিনি-চাৰি মাহৰ মূৰে মূৰে হোৱাই শ্ৰেয়। মূল্যাংকণ কিমান সময়ৰ ব্যৱধানত হ'ব, সেয়া স্কুলে নিৰ্ণয় কৰিব, পছন্দকৰা মতে ই মাহেকীয়া হিচাবত, নিৰ্দিষ্ট কালত (৩ৰ পৰা ৪ মাহ) আৰু বছৰেকীয়া হিচাপত হ'ব। প্ৰত্যেকটো মূল্যনিৰূপণে নিৰ্দিষ্ট সময়ছোৱাহে সামৰি ল'ব। এটা মূল্যাংকণত যি অংশ সামৰি লোৱা হ'ল, পৰৱৰ্তী মূল্যাংকণত সেয়া অন্তৰ্ভুক্ত নকৰিব। কালভিত্তিক মূল্যাংকণে শিক্ষা আহৰণ আৰু অগ্ৰগতি— এই দুয়োটা সামৰি ল'ব। সেয়ে ই লিখিত বাছনি পৰীক্ষা বা অন্য পৰীক্ষাৰ আকাৰত নহ'ব। শিক্ষকে এই উদ্দেশ্য আগত ৰাখি নানা প্ৰকাৰৰ সঁজুলি আৰু কৌশল ব্যৱহাৰ কৰিব। ইয়াৰ ভিতৰত থাকিব মৌখিক পৰীক্ষা, আঁচনি, নিৰ্দিষ্ট কাৰ্য (Assignment), শ্ৰেণীৰ কাম, আৰ্হি আৰু প্ৰতিবেদন প্ৰস্তুতকৰণ ইত্যাদি। কালভিত্তিক মূল্যাংকণৰ ওপৰিও শিক্ষকে ছাত্ৰসকলক শ্ৰেণীৰ ভিতৰ বা বাহিৰত যেতিয়া শিকণ প্ৰক্ৰিয়া বাহাল থাকে, দৈনন্দিন মূল্যনিৰূপণ কৰি যাব। ই হ'ল 'শিক্ষাদান হৈ থাকোতে' বা 'শিক্ষা আহৰণ যেতিয়া হয়' এই উদ্দেশ্যে মৌখিক পৰীক্ষা, ব্যক্তিবিশেষ/সমূহীয়া কাৰ্য আৰু পৰ্যবেক্ষণ শিক্ষকে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে।

১০ নং কাৰ্যাৱলী

১। পাঠ্যক্ৰমৰ বিষয়ত শিক্ষা আহৰণ/অগ্ৰগতিৰ মূল্যাংকণৰ কাৰণে আপোনাৰ স্কুলে গ্ৰহণ কৰা সাময়িক পৰ্য্যায় উল্লেখ কৰক।

২। পাঠ্যক্ৰমৰ তালিকাভুক্ত শিক্ষালাভ/অগ্ৰগতিৰ মূল্যাংকণত কালভিত্তিক বা দৈনন্দিন আপুনি যিবোৰ সঁজুলি বা কৌশল ব্যৱহাৰ কৰে তাৰ নামবোৰ উল্লেখ কৰক।

৯.৩.৩.২ অন্যান্য পাঠ্যক্ৰমৰ তালিকাৰ ক্ষেত্ৰত হোৱা মূল্যাংকণ

কিছুমান বিষয় যেনে কলাশিক্ষা, স্বাস্থ্য আৰু শাৰীৰিক শিক্ষা, Work experience এটা সুকীয়া বিভাগত থোৱা হৈছে আৰু নাম দিয়া হৈছে— অন্যান্য পাঠ্যক্ৰমৰ তালিকা। বিষয়সমূহৰ প্ৰকৃতি আৰু শিক্ষাদান আৰু শিক্ষালাভৰ প্ৰক্ৰিয়া আৰু যি ধৰণে ব্যৱহৃত হয় তাৰ ওপৰত বিচাৰ কৰি এই বিভাগ কৰা হৈছে। তদ্ব্যতীত জ্ঞানতকৈ এই বিষয়বোৰে অধিক ব্যৱহাৰিক অভিজ্ঞতা আৰু কৌশল দান কৰে। বহুতো ক্ষেত্ৰত শ্ৰেণীৰ বাহিৰ-ভিতৰে ল'ৰা-ছোৱালীৰ যি মূল্য নিৰূপণ হয় সেয়া পৰ্যবেক্ষণৰ যোগেদি কৰা হয় যেনে— সমূহীয়াভাৱে Projectৰ কাম কৰা, শ্ৰেণীত কাৰ্য সম্পন্ন কৰা আৰু সহযোগিতাৰ মাধ্যমত হোৱা শিক্ষা আহৰণত সমূহ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে কৰা আদান-প্ৰদান।

কাৰ্য	যথেষ্ট সংখ্যক সমল লব্বনে	পিতৃ-মাতৃয়ে হয়ভৰ দিয়েনে?	অসুবিধাৰ সন্মুখীন
১।			
২।			
৩।			
৪।			
৫।			

প্ৰাথমিক স্তৰত আৰু বিভিন্ন শ্ৰেণীৰ কিছুমান পাঠ্যক্ৰমৰ অন্তৰ্ভুক্ত কাম-কাজৰ বিষয়ে পৰামৰ্শ আগবঢ়োৱা হ'ল।

CCE আঁচনিৰ SPQ সহ (সামাজিক/ব্যক্তিগত গুণাগুণ) বৰ্ণনা

বিশেষ ক্ষেত্ৰ	সঁজুলি আৰু কৌশল	সময়	প্ৰতিবেদন
<ul style="list-style-type: none"> ■ পৰিষ্কাৰ পৰিচ্ছন্নতা ■ সত্যতা ■ সহযোগিতা ■ নিয়মানুবৰ্তিতা ■ শৃংখলা, সুনিয়মৰ মাজত থকা ■ প্ৰযত্ন ■ আৱেগিক সুস্থিৰতা ■ পাৰিপাৰ্শ্বিকতা ■ সম্পৰ্কে সজাগতা ■ শাৰীৰিক শ্ৰমৰ প্ৰতি আগ্ৰহ ■ জ্যেষ্ঠসকলৰ প্ৰতি সন্মান ■ শলাগ লোৱা ■ দায়িত্বশীলতা ■ নেতৃত্ব ■ সততা ■ সময় পালন 	<p>পৰ্যবেক্ষণ দৈনন্দিন পৰ্যবেক্ষণ সাক্ষাৎকাৰ Checklist খতিয়ানৰ বহী</p>	<p>শিক্ষকৰ দ্বাৰা স্তৰ নিৰ্ধাৰণ; তিনিবাৰৰ পৰা চাৰিবাৰলৈ কালভিত্তিক মূল্যাংকণ</p>	<p>পোনপটীয়া শ্ৰেণী/ নিৰ্ধাৰণ; ৩/৪ মাহৰ মূৰে মূৰে</p>

আপোনাৰ অগ্ৰগতিৰ পৰীক্ষা কৰক - ২

১। অবিৰাম আৰু বিস্তৃত মূল্যাংকণৰ ধাৰণাৰ ওপৰত বাখ্যা আগবঢ়াওক।

.....

.....

.....

৯.৪ মূল্যাংকণৰ পদ্ধতি

বহুলভাৱে প্ৰচাৰিত হোৱা এটা ধাৰণা আছে যে সমাজ বিজ্ঞানে কেৱল তথ্যহে প্ৰেৰণ কৰে। ই কিতাপ সৰ্বোচ্চ আৰু পৰীক্ষাৰ কাৰণে মুখস্থৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। পাঠ্যপুথিৰ বিষয়বস্তুবোৰ

দৈনন্দিন বাস্তৱতাৰ লগত যোগসূত্ৰ নাই। ইয়াৰ ওপৰিও সমাজ বিজ্ঞানৰ ওপৰত আৰোপ কৰা হয় যে ই অপ্ৰয়োজনীয়ভাৱে অতীত ঘটনাৰ ওপৰত দৃষ্টি দিয়ে। এটা ধাৰণা আছে যে সমাজ বিজ্ঞানত পাৰ্গতালি লাভ কৰা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে কম পৰিমাণৰ নিয়োগ বিকল্পৰ সুবিধা পায়। এই সকলোবোৰ বিশ্বাসে এটা ধাৰণা গঢ়ে যে বিষয়টো বহুলতামুখী বা আতিশয্যপূৰ্ণ।

ওপৰত যি পৰিস্থিতি উল্লেখ কৰা হ'ল, সি সমাজ বিজ্ঞানৰ উদ্দেশ্য, শিকণ প্ৰক্ৰিয়া আৰু মূল্য নিৰূপণৰ ওপৰত যথেষ্ট প্ৰশ্নৰ অৱতাৰণা কৰে। সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাই কি বুজায়? সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষাত শ্ৰেণীৰ ভিতৰত হোৱা ভাবৰ আদান-প্ৰদানে শিক্ষা লাভৰ প্ৰক্ৰিয়াক কেনেকৈ আগবঢ়াই নিব পাৰিব। সমাজ বিজ্ঞানত শিক্ষা দানৰ উদ্দেশ্য কি? যদি উদ্দেশ্যসমূহ সাধন কৰিব পৰা গৈছে, কেনে প্ৰকাৰৰ নিৰ্ণয়ক ইয়াক প্ৰমাণ কৰিবৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰিব? কেনেকৈ প্ৰত্যেক ল'ৰা-ছোৱালীক মূল্যাংকণ কৰিব পৰা যাব?

সমাজ অধ্যয়ন/বিজ্ঞানৰ উদ্দেশ্য

National Focus Group of Teaching of Social Scienceয়ে প্ৰাথমিক আৰু উচ্চ প্ৰাথমিক স্তৰত সমাজ অধ্যয়ন আৰু বিজ্ঞানৰ উদ্দেশ্যসমূহ তলত দিয়া ধৰণে উল্লেখ কৰিছে।

প্ৰাথমিক স্তৰ

■ পৰ্যবেক্ষণ, চিনাক্তকৰণ আৰু বিভক্তিকৰণ প্ৰক্ৰিয়াত ল'ৰা-ছোৱালীৰ কৌশলৰ বিকাশ সাধন।

■ পাৰিপাৰ্শ্বিকতাৰ ওপৰত সামগ্ৰিক অধ্যয়ন— প্ৰাকৃতিক আৰু সামাজিক বাতাবৰণৰ মাজত সম্বন্ধ— এইবিলাক আয়ত্বৰ কাৰণে ল'ৰা-ছোৱালীক শিক্ষা দিয়া।

■ সামাজিক ঘটনাৰ ওপৰত চেতনা সঞ্চাৰ কৰা আৰু বিভিন্নতা আৰু বৈচিত্ৰ্যৰ ভাব তেওঁলোকৰ ভিতৰত জগাই তোলা।

উচ্চমাধ্যমিক

■ পৃথিৱীখন মানুহ আৰু অন্য জীৱ-জন্তুৰ বাসভূমি— তাৰ ওপৰত জ্ঞান দিয়া।

■ গোলকীয় পটভূমিত নিজৰ অঞ্চল, ৰাজ্য আৰু দেশৰ অধ্যয়নৰ কাৰণে শিক্ষাৰ্থীক শিক্ষা দিয়া।

■ পৃথিৱীৰ অন্য ঠাইৰ লগত সংগতি ৰাখি ভাৰতবৰ্ষৰ অতীতৰ ওপৰত অধ্যয়নৰ কাৰণে শিক্ষাৰ্থীক দীক্ষা দিয়া।

■ দেশৰ সামাজিক, ৰাজনৈতিক অনুষ্ঠান আৰু প্ৰচলিত প্ৰথাৰ কাম-কাজ আৰু ইয়াৰ স্বাভাৱিক গতিশক্তিৰ বিষয়ে শিক্ষাৰ্থীক পৰিচয় কৰাই দিয়া।

কাৰ্য্যৱলী - ১১

প্ৰাথমিক স্তৰত সমাজ অধ্যয়ন/বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদানৰ উদ্দেশ্যসমূহ অধ্যয়ন কৰক আৰু স্তৰটোত ল'ৰা-ছোৱালীৰ যিবোৰ সামৰ্থৰ বিকাশ সাধনৰ প্ৰয়োজন, সেইবোৰ উল্লেখ কৰক।

- (i)
- (ii)
- (iii)
- (iv)

পৰৱৰ্তী পৃষ্ঠাত উল্লেখ কৰা আলোচনাই আপোনাক এই সামৰ্থ্যবোৰ বুজি উঠিবলৈ সহায় কৰিব।

৯.৪.১ মূল্যাংকণৰ নিৰ্ণায়ক

আমি আমাৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে বিভিন্ন কৌশল শিকি, ধাৰণামূলক জ্ঞান, অনুভৱ আৰু চেতনাশক্তিৰ বিকাশ ঘটাই সমাজ বিজ্ঞানৰ শিক্ষা আহৰণ কৰাটো বিচাৰো। মূল্যাংকণৰ কাৰণে আমি বিস্তৃতভাৱে নিৰ্ণায়কৰ তালিকা তৈয়াৰ কৰি ল'ব পাৰো আৰু ই আপোনাৰ শিক্ষা দানৰো কাম পৰিকল্পনা কৰিব। প্ৰত্যেকটো নিৰ্ণায়কৰ মাজত ল'ৰা-ছোৱালীয়ে বিকাশ কৰিবলগীয়া সামৰ্থ্যৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰা আছে। প্ৰাথমিক স্তৰত নিৰ্ণায়কৰ বিপৰীতে তেওঁলোকৰ সামৰ্থ্য বৃদ্ধি হোৱাত আমি সহায় কৰিব লাগিব। নিৰ্ণায়ক আৰু সামৰ্থ্যসমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

নিৰ্ণায়কৰ বিপৰীতে সামৰ্থ্য : শিক্ষা আহৰণৰ নিৰ্ণায়কৰ মূল্যাংকণ

ক্রমিক নং	নিৰ্ণায়ক	সামৰ্থ্য
১	পৰ্যবেক্ষণ আৰু নৱীকৰণ	প্ৰতিবেদন দাখিল, বৰ্ণনা আৰু ছবি অঁকা, ছবিৰ বিষয়ে অধ্যয়ন, ছবি প্ৰস্তুত কৰা, তালিকা আৰু মানচিত্ৰ।
২	আলোচনা	মনপুতি শুনা, কথা কোৱা, মতামত প্ৰকাশ কৰা, অন্য লোকৰ পৰা বিচাৰি উলিওৱা।
৩	প্ৰকাশ	ছবি অঁকা, শাৰীৰিক চালচলন, সৃষ্টিমূলক লিখনি, স্থাপত্যবিদ্যাৰ কাম।
৪	বাখ্যাকৰণ	যুক্তি দিয়া, ন্যায়সিদ্ধৰ যোগসূত্ৰ।
৫	বিভক্তকৰণ	নিৰ্দিষ্টভাৱে ভাগ কৰা, থুপ খুওৱা।
৬	প্ৰশ্ন কৰা	উৎসুকতা প্ৰকাশ কৰা, সুক্ষ্ম চিন্তা, প্ৰশ্ন প্ৰস্তুত কৰা
৭	বিশ্লেষণ	আগলৈ হ'বলগীয়া ঘটনাৰ বিষয়ে কোৱা, আনুমাণিক ধাৰণা সৃষ্টি কৰা আৰু মীমাংসা

৮	পৰীক্ষা কাৰ্য	উন্নত অৱস্থালৈ অনা, উপাদানৰ সৃষ্টি আৰু পৰীক্ষা কৰা
৯	ন্যায় আৰু সততাৰ বিচাৰ	অসুবিধাৰ সন্মুখীন হোৱা বা বিশেষভাৱে সক্ষম লোকৰ প্ৰতি সচেতন, বাতাবৰণৰ প্ৰতি চিন্তা কৰা
১০	সহযোগিতা	দায়িত্বভাৰ আৰু আগবাঢ়ি যোৱা, যুগ্মভাৱে কাম কৰা আৰু সহযোগিতা আগবঢ়োৱা

৯.৪.২ বিকল্প মূল্যাংকণ

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শিক্ষা আহৰণৰ যি প্ৰচলিত মূল্য নিৰূপণৰ প্ৰথা আছে, সেয়া সাধাৰণতে শিক্ষকে প্ৰস্তুত কৰা। বহুপ্ৰকাৰে লোৱা নিৰ্ধাৰ্য পৰীক্ষা আৰু বস্তুবিষয়ক প্ৰশ্নৰ যোগেদি মূল্য নিৰূপণ কৰা হয়। জটিল সমস্যা কেনেকৈ সমাধান কৰে, পৃথক চিন্তাধাৰা, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে নিজৰ মাজত সহযোগিতাৰে কাম কৰা আৰু যোগাযোগ ৰখাৰ কৌশল— এই বিষয়বোৰৰ ওপৰতো মূল্যাংকণ কৰা হয়। যদিও এই পদ্ধতিক দুবছৰমান আগতেই প্ৰত্যাহান কৰা হৈছিল, এতিয়াও আমাৰ স্কুলসমূহে এইটো নিয়মতে বৰ্তি আছে। এতিয়া কিন্তু বিকল্প মূল্যাংকণ পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰাৰ সময় আহি পৰিছে।

আনক গঢ় দিয়াৰ কাৰণে যি গঠনমূলক নীতি-সূত্ৰ গ্ৰহণ কৰা হয়, সেয়ে হ'ল বিকল্প মূল্যাংকণ। সৃষ্টি প্ৰকাশৰ কাৰণে থকা সামৰ্থ আৰু বাস্তৱ জীৱনত নিৰ্ধাৰ্য কাৰ্য আৰু কাম-কাজ কৰাৰ দক্ষতা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মাজত যেনেদৰে বিদ্যমান, ইয়াকে বিকল্প মূল্যাংকণে নিৰূপণ কৰে।

সমাজ বিজ্ঞানৰ মূল্য নিৰূপণ কেৱল কাগজ-কলমে সীমাবদ্ধ হৈ থাকিব নালাগে। ইয়াক নাটক, চিত্ৰপট অধ্যয়ন, আঁচনি তৈয়াৰ (Projects), পৰীক্ষা কৰা কাৰ্য, ল'ৰা-ছোৱালীৰ ছবি অঁকা আৰু আনকি কথোপকথনৰ জৰীয়েও কৰা যায়।

৯.৪.২.১ সৃষ্টিমূলক লিখনি, অভিনয় আৰু নৃত্যৰ যোগেদি হোৱা মূল্য নিৰূপণৰ ওপৰত উল্লেখ কৰা দিশসমূহত সৃষ্টিৰ প্ৰকাশ কৰিবলৈ যদি ল'ৰা-ছোৱালীক সুবিধা দিয়া যায়, তেতিয়া তেওঁলোকৰ শিক্ষালাভ অধিক কাৰ্যক্ষমনে? তেওঁলোকৰ মৌলিক চিন্তাধাৰা বুজিবৰ কাৰণে আমাৰ সহজ হয়। পাৰিপাশ্ৰিকতাৰ দুৰ্বিতকৰণৰ কথাই ধৰা যাওঁক আৰু চাও কেনেকৈ তিনি ধৰণে ইয়াৰ মূল্য নিৰূপণ কৰিব পাৰি।

(ক) প্ৰচলিত প্ৰশ্ন

■ পানী দূষিত হোৱা তিনিটা কাৰণ, যিবোলাক মানুহে কৰা কামৰ কাৰণে হয়

(খ) অঙ্কণ

■ পানী কেনেকৈ দূষিত হয়। তাৰ ওপৰত চিত্ৰপট তৈয়াৰ কৰা

(গ) সৃষ্টিমূলক লিখনিৰ অনুশীলন

■ আপোনাৰ গাঁৱত থকা পুখুৰীটোৰ পানী কেনেকৈ দূষিত হয়, তাক বৰ্ণনা কৰক

৯.৪.২.২ মূল্য নিৰূপণৰ কাৰণে চিত্ৰপট অধ্যয়ন

চিত্ৰপট আৰু আলোকচিত্ৰ প্ৰদৰ্শনৰ যোগেদি ল'ৰা-ছোৱালীৰ পৰ্যবেক্ষণ, যোগসূত্ৰ উলিওৱা আৰু বাখ্যা কৰা সামৰ্থ বিচাৰ কৰিবৰ কাৰণে বহু ধৰণৰ প্ৰশ্ন সাজু কৰিব পৰা যায়। উদাহৰণ স্বৰূপে ভাৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন মন্দিৰৰ ছবি দেখুৱাওৱা যাওক— 'ক' ছবি, 'খ' ছবি, 'গ' ছবি এইদৰে

ভাগ কৰি। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক ছবিবোৰ নিৰীক্ষণ কৰিবলৈ আৰু তলত উল্লেখ কৰা বাক্যসমূহৰ উত্তৰ ক'বলৈ দিয়ক।

১। মানুহৰ কলা আৰু সঙ্গীতৰ প্ৰতি থকা আগ্ৰহৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰক।

২। 'গ' বিভাগত দেখুওৱা ছবিখন নিৰ্মাণ কৰোতে কিমান দিন-মাহ-বছৰ লাগিছিল, অনুমাণ কৰিব পাৰিবনে?

৩। 'ক' বিভাগত থকা ছবিখনত অংকণ কৰা মানুহবোৰৰ জীৱনধাৰণৰ প্ৰণালী (উদাহৰণ স্বৰূপে— খাদ্যাভাস, সাজসজ্জাৰ ধৰণ ইত্যাদি) বৰ্ণনা কৰক।

৯.৪.২.৩ ল'ৰা-ছোৱালীৰ ছবি অংকণ

ছবি অংকণৰ যোগেদি ল'ৰা-ছোৱালীয়ে অধিকভাৱে নিজকে প্ৰকাশ কৰিব পাৰে। এই প্ৰকাশ মুকলিমূৰীয়া আৰু গভীৰ হয়। তেওঁলোকে নিজা বাখ্যা আৰু চিন্তা-চৰ্চা প্ৰকাশ কৰিব পাৰে। ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ছবি আঁকি ভাল পায়। এটা ধাৰণা বা চিন্তা-ভাৱনা কৰোতে তেওঁলোকে কি বুজে বা কেনেকৈ বুজে, তাক জানিবৰ কাৰণে (ছবি আঁকিবলৈ দিয়া) এটা সুন্দৰ উপায়। ছবি অঁকা প্ৰত্যেক ল'ৰা বা ছোৱালীৰ কাৰণে সুকীয়া হয় আৰু বিশেষ ৰূপত হয়। ছবি অঁকাটো অকল উপভোগ্যই নহয়, শিক্ষকৰ কাৰণেও শিক্ষা আহৰণৰ সক্ষম সুবিধা। ছবিৰ যোগেদি ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ধাৰণা, ভাবচিন্তা আৰু নিজা অনুভৱ প্ৰকাশ কৰে, যিবোৰৰ যোগেদি শিক্ষকে তেওঁলোকক মূল্যাংকণ কৰিব পাৰে আৰু ল'ৰা-ছোৱালীয়েও শব্দৰ যোগেদি যিবোৰ প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰে।

উদাহৰণ : গাঁৱৰ পুখুৰী এটাৰ এখন ছবি আঁকক।

এনেদৰে ছবি অঁকাৰ অনুশীলনে ল'ৰা-ছোৱালীৰ চিন্তা-ভাৱনাৰ ওপৰত— গাঁওবিলাকৰ পানী কেনেকৈ দূষিত হয় আৰু পানী দূষিত কৰাৰ বেলেগ বেলেগ উপাদানবোৰ কি— তাৰ ওপৰত অন্তৰ্দৃষ্টি দিয়াৰ সুবিধা হয়। মূল্যাংকণৰ এটা অনুশীলনি হিচাপে ই এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ সহায়ক হ'ব পাৰে বিশেষকৈ শিক্ষালাভৰ ক্ষেত্ৰত।

৯.৪.২.৪ চৰজমীন ভ্ৰমণ

ভ্ৰমণসমূহ কেৱল উপভোগৰ কাৰণে নহয়, ভ্ৰমণে ল'ৰা-ছোৱালীক মূল্যাংকণ কৰিবলৈ শিক্ষকক বহুতো সুবিধা দিয়ে— এই সুবিধা পায় ভ্ৰমণলৈ যোৱাৰ আগতেই, ভ্ৰমণৰ কালছোৱাত আৰু ভ্ৰমণৰ পৰা ঘূৰি অহাৰ পিচত। কিশোৰ বয়সৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে বা কম বয়সৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে পৰ্যবেক্ষণৰ যোগেদি অধিক শিক্ষা গ্ৰহণ কৰে আৰু নিজেও কি শিকিব, বিচাৰি লয়। উদাহৰণ দিবলৈ গ'লে দেখা যায় যদি ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ওচৰৰ এটা কুটীৰ শিল্ললৈ গৈ ইয়াত কি কেঁচামাল ব্যৱহাৰ কৰে, সেয়া চায় আৰু নথীভুক্ত কৰে, কিমান মানুহ নিয়োগ কৰে, বজাৰৰ সম্ভাৱনীয়তা কিমান, বনুৱাৰ দৈনিক আৰু মাহেকীয়া উপাৰ্জন কিমান, এইবোৰ তথ্যই শিক্ষকে শ্ৰেণীত শিকোৱাতকৈ অধিক শিক্ষা ছাত্ৰক দিব পাৰিব।

৯.৪.২.৫ সংগৃহীত তথ্যৰ টোপোলা আৰু মূল্যাংকণ

এটা নিৰ্দিষ্ট সময় আৰু এটা নিৰ্দিষ্ট বিষয়ত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে নিজৰ যত্ন, অগ্ৰগতি আৰু উৎকৰ্ষতাৰ ওপৰত যিখিনি কাম সমাধা কৰে আৰু উদ্দেশ্যপূৰ্ণভাৱে সংগ্ৰহ কৰে, সেয়া আমি

সংগৃহীত তথ্যৰ টোপোলা (Portfolio) বুলি কওঁ। এই টোপোলাতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ লিখিত কাগজ, Video, অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান আৰু অন্য সংগতি থকা কাগজপত্ৰ গোটাই থোৱা থাকে। অকল সৰ্বোচ্চ ভাল কামবোৰেই ইয়াত সংগৃহীত হৈ নাথাকে, শিক্ষাবৰ্ষটোত কৰা সকলো কাম ইয়াত গোটাই থোৱা হয় যাতে ল'ৰা-ছোৱালীৰ বিকাশ লাভ আৰু অগ্ৰগতি প্ৰদৰ্শিত কৰিব পৰা হয়। ছাত্ৰৰ শিক্ষালাভৰ ওপৰত এয়া এটা প্ৰমাণ আৰু শিক্ষক আৰু অভিভাৱকেও তেওঁলোকে কি পাৰদৰ্শিতা আয়ত্ত কৰিলে ইয়াৰ বিষয়ে অৱগত হয়। ল'ৰা-ছোৱালীয়ে সম্পন্ন কৰা প্ৰকৃত কাৰ্য টোপোলাত গোট খুৱাই শ্ৰেণীকোঠাৰ বেৰত ওলমাই ৰাখিব পাৰে আৰু সময়ে সময়ে তলত উল্লেখ কৰা কামবোৰ টোপোলাত সন্নিৱিষ্ট কৰি থ'বলৈ শিক্ষকে ছাত্ৰসকলক নিৰ্দেশ জাৰি কৰিব।

● লিখনিসমূহ— কাৰ্য তালিকা, সৃষ্টিমূলক লেখাপঢ়া, পৰীক্ষাসম্পৰ্কীয় শ্ৰেণীকোঠাৰ বাহিৰত হোৱা কাম-কাজৰ প্ৰতিবেদন

- ভিন্ন ভিন্ন ছবি অংকণ— গছ, ফুল, জন্তু
- শিল্পকৰ্ম যেনে কাগজ ভাজ লগোৱা, কাগজ কটা
- ল'ৰা-ছোৱালীয়ে প্ৰস্তুত কৰা শুভেচ্ছা/আদৰণি পত্ৰ
- অন্য লোকে ল'ৰা-ছোৱালীলৈ পঠিওৱা চিঠি
- ল'ৰা-ছোৱালীয়ে অধ্যয়ন কৰা কিতাপৰ তালিকা
- গছৰ পাত, কাপোৰ— সংগৃহীত কৰি থোৱা
- ল'ৰা-ছোৱালীয়ে নিজৰ ওপৰত কৰা মূল্যাংকণৰ নমুনা

এইদৰে উল্লেখিত টোপোলা (Portfolio) হ'ল সংগ্ৰহণ, এটা কাগজৰ টুকুৰা নহয়। স্কুলত বছৰ বাগৰি যোৱাৰ লগতে, টোপোলাৰ সংগ্ৰহনো বাঢ়ি যায়। বছৰৰ অন্তত শিক্ষকে প্ৰত্যেক ল'ৰা-ছোৱালীৰ সংগৃহীত টোপোলা পৰীক্ষা কৰে আৰু ইয়াৰ মূল্যাংকণৰ ওপৰত পিতৃ-মাতৃক প্ৰয়োজনীয় আভাষ দিয়ে। সংগৃহীত তথ্যই পিতৃ-মাতৃক নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ বিষয়ে জানিবলৈ অধিক সুবিধা দিয়ে; ল'ৰা-ছোৱালীৰ শক্তি-সামৰ্থ, তেওঁলোকৰ আগ্ৰহ যিবোৰ পিতৃ-মাতৃয়ে নিজৰ ঘৰত নিৰীক্ষণ কৰা নাছিল আৰু লগতে নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ উৎকৰ্ষতা, অগ্ৰগতি আৰু বিকাশ সম্বন্ধে শিক্ষকৰ লগত আলোচনা কৰা— এইবোৰ কাৰ্যত সহায় কৰে।

৯.৪.২.৬ পাৰদৰ্শিতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা মূল্যাংকণ — Rubrics

এজন ছাত্ৰৰ পাৰদৰ্শিতা মূল্যাংকণ কৰাৰ কাৰণে বিশেষজ্ঞ, শিক্ষক নাইবা শিক্ষক-ছাত্ৰ দুয়ো মিল হৈ নম্বৰ বা শ্ৰেণী/স্তৰ নিৰ্ণয় কৰিবলৈ যি সঁজুলি/প্ৰথা ব্যৱহাৰ কৰে, সেয়া Rubrics হিচাপে আখ্যা দিব পাৰি। মূল্যাংকণত অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব পাঠ্যক্ৰমৰ বিষয়সমূহ, পাঠ্যক্ৰমৰ কাম-কাজ আৰু সামাজিক— ব্যক্তি বিশেষৰ গুণাৱলী। শিক্ষা লাভৰ উদ্দেশ্যৰ লগত সম্বন্ধ থকা ই হ'ল কিছুমান বান্ধি থোৱা নিয়ম আৰু মানদণ্ড নিৰ্ণয় কৰা পদ্ধতি যাৰ দ্বাৰা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ উৎকৰ্ষতা আৰু নিৰ্দিষ্ট কাম-কাজৰ (Assignments) মূল্য নিৰূপণ কৰা হয়। Rubricsয়ে বিশেষ ধৰা নিয়মৰ মাজেদি নিৰ্ণায় মূল্যাংকণ কৰে, শ্ৰেণীভাগ কৰাটো সহজসাধ্য কৰে আৰু অধিক স্বচ্ছতা আনে। ই এনে এবিধ নম্বৰ জোখাৰ সহায়ক যি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সকলো কাম-কাজ সামৰি নিৰ্দিষ্ট বন্ধা নিয়মৰ মাজেদি তেওঁলোকৰ মূল্যাংকণ কৰে, কিন্তু এটা মাত্ৰ সংখ্যাৰ নম্বৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি নহয়। Rubrics হ'ল কাম কৰাৰ সহায়ক, বিশেষকৈ শিক্ষক আৰু ছাত্ৰৰ কাৰণে আৰু তেওঁলোকে ইয়াৰ যোগেদি যি ধৰাবন্ধা নিয়মত তেওঁলোকৰ কামবোৰ বিচাৰ কৰা হ'ব, তাৰ আভাষ পায়।

Rubricksৰ মূল্যাংকণ ব্যক্তি বিশেষো হ'ব পাৰে আৰু নম্বৰ প্ৰদানো কৰা হ'ব পাৰে; সৰ্বতো প্ৰকাৰে আৰু সকলো দিশ সামৰিও মূল্যাংকণ কৰা যায়— Holistic পদ্ধতি (Consult Google for Rubricks – Analytic-Holistic) গণিত, বিজ্ঞান, বুৰঞ্জী, লিখনি, নাটক, কলা, সংগীত ইত্যাদিৰ যিকোনো প্ৰাসংগিক অংশত Rubricksৰ দ্বাৰা মূল্য নিৰূপণ কৰিব পৰা যায়। শিক্ষালাভ আৰু শিক্ষাদানৰ সমস্ত প্ৰক্ৰিয়াত যি মূল্যাংকণ নিয়োজিত হয়— ই তাৰ আৰম্ভণিহে মাত্ৰ। সমন্বিত আৰু নিজে নিজৰ ওপৰত কৰা মূল্যাংকণৰ যোগেদি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল মূল্যাংকণ পদ্ধতিৰ লগত জড়িত হৈ পৰে। এই পদ্ধতিৰ লগত ছাত্ৰসকল যিমানৈ জড়িত হয়, সেইপ্ৰকাৰে তেওঁলোকে Rubricksৰ আৰ্হি তৈয়াৰ কৰাত শিক্ষকক সহায় কৰিব পাৰে।

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে প্ৰস্তুত কৰা আঁচনিৰ প্ৰতিবেদনৰ মূল্যাংকণৰ কাৰণে Rubricks ।

ভাগ ৪ = উত্তম ৩ = বেছি ভাল ২ = সন্তোষজনক ১ = উন্নতিসাধনৰ প্ৰয়োজন

সংগঠন	তথ্যবোৰ সঠিকভাৱে সংগঠিত কৰিছে দফাবোৰ ভালভাৱে	তথ্য সংগঠিত কৰিছে আৰু সুন্দৰভাৱে দফাবোৰ	তথ্য সংগঠিত কৰিছে কিন্তু দফাবোৰৰ সংযোগ ঘটোৱা নাই।	তথ্য সংগঠিত নহয়।
তথ্যৰ পৰিমাণ	সংযোগ কৰিছে আৰু উপ-শিৰোনামা আছে। সকলো পাঠৰ ওপৰত বিৱৰণ দিয়া হৈছে, সকলো প্ৰশ্নৰ	সংযোগ ঘটাইছে। সকলো পাঠৰ ওপৰত বিৱৰণ দিছে, বেছি ভাগ প্ৰশ্নৰে উত্তৰ	সকলো পাঠৰ ওপৰত বিৱৰণ দিছে আৰু বেছিভাগ প্ৰশ্নৰে উত্তৰ	এটা বা ততোধিক পাঠৰ উত্তৰ নাই।
তথ্যৰ গুণ	উত্তৰ দিছে, অন্তঃত দুটা বাক্য উত্তৰত ব্যৱহাৰ কৰিছে। মূল পাঠৰ লগত তথ্যৰ স্পষ্টভাৱে সম্বন্ধ আছে,	দিছে, অন্তঃত দুটা বাক্য উত্তৰত ব্যৱহাৰ কৰিছে। মূল পাঠৰ লগত তথ্যৰ স্পষ্টভাৱে সম্বন্ধ আছে, এটা	দিছে অন্তঃত প্ৰত্যেকতে এটা বাক্য ব্যৱহাৰ কৰিছে। মূল পাঠৰ লগত তথ্যৰ স্পষ্টভাৱে সম্বন্ধ আছে।	দাখিল কৰা তথ্য পাঠৰ লগত খুব কম সময় আছে, বা
ব্যাকৰণৰ মানদণ্ড	সমৰ্থনত অন্য তথ্য আৰু উদাহৰণ দাখিল কৰিছে। ব্যাকৰণ, বানানা আৰু উচ্চাৰণত ভুল নাই। ছেদ	বা দুটা সমৰ্থনত তথ্য অতিৰিক্তভাৱে দিছে, উদাহৰণে দিছে। প্ৰায়ভাগতে ব্যাকৰণ, বানান আৰু ছেদ চিহ্নত ভুল নাই।	অতিৰিক্ত তথ্য সমৰ্থনত দাখিল কৰা নাই, উদাহৰণে নাই কম সংখ্যক ব্যাকৰণ বানান আৰু ছেদচিহ্নত ভুল আছে।	নাই বুলিও ক'ব পাৰি। বহুত ভুল ব্যাকৰণ বানান আৰু ছেদ চিহ্নত আছে।
বৈখিক অংকণৰ ব্যৱস্থা	চিহ্নত ভুল নাই। বৈখিক অংকণৰ কাম সম্পূৰ্ণ কৰিছে আৰু সকলো পাঠ আৰু	বৈখিক অংকণৰ কাম সম্পূৰ্ণ কৰিছে আৰু বেছি ভাগ পাঠ	বৈখিক অংকণৰ কাম আৰম্ভ কৰিছে আৰু কিছু পাঠ আৰু	বৈখিক অংকণ আৰম্ভ কৰা নাই।

	ওপৰুৱা পাঠৰ মাজত স্পষ্ট আৰু ন্যায়সিদ্ধ সম্বন্ধ দেখুৱায়।	আৰু ওপৰুৱা পাঠৰ মাজত স্পষ্ট আৰু ন্যায়সিদ্ধ সম্বন্ধ দেখুৱায়।	ওপৰুৱা পাঠ সামৰি লৈছে।	
নক্সা আৰু চিত্ৰ উদাহৰণ	নক্সা আৰু চিত্ৰপটসহ দেখুওৱা উদাহৰণবোৰ	নক্সা আৰু চিত্ৰপটসহ দেখুওৱা উদাহৰণবোৰ সঠিক। পঢ়ুৱৈক	নক্সা আৰু চিত্ৰপটসহ উদাহৰণবোৰ পৰিষ্কাৰ আৰু সঠিক আৰু	নক্সা আৰু চিত্ৰপটসহ উদাহৰণবোৰ সঠিক
	পৰিষ্কাৰ, সঠিক। পাঠটো বুজাত পঢ়ুৱৈক সহায় কৰে।	পাঠ বুজাত সহায় কৰে।	কেতিয়াবা পাঠটো বুজাত পঢ়ুৱৈক সহায় কৰে।	নহয় আৰু পাঠটো বুজাত পঢ়ুৱৈক সহায় নকৰে।

Rubricksয়ে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ অন্তিম ফলাফলত উন্নতি আনে আৰু সেই কাৰণে শিক্ষাতো উন্নতি হয়। শিক্ষকে যেতিয়া উত্তৰ বহী নাইবা আঁচনি মূল্যাংকণ কৰে, তেতিয়া তেওঁলোকে গম পায় কিহৰ ওপৰত ভাল ফলাফল হয় আৰু কিয় হয়। Rubricks ছাত্ৰসকলে আগতিয়াকৈ পালে উপলব্ধি কৰিব পাৰে যে তেওঁলোকক মূল্যাংকণ কেনেকৈ কৰা হ'ব। সেইদৰে মূল্যাংকণৰ কাৰণে তেওঁলোক প্ৰস্তুত হয়। Rubricksয়ে অনেক সুবিধা আনে।

Rubricksয়ে আনি দিয়া সুবিধাবোৰ

- মূল্যনিৰূপণ কেনেকৈ কৰা হ'ব আৰু তেওঁলোকৰ পৰা কি আশা কৰা হৈছে, এই বিষয়ে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক স্পষ্টভাৱে অৱগত কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শিক্ষাৰ সমাপণকাৰ্যত উন্নতি আহে।
- নিজৰ কাৰ্যৰ গুণাগুণৰ বিচাৰ কৰিবলৈ সহায় কৰে।
- মূল্যাংকণ অধিক বস্তুবিষয়ক আৰু সংগতিপূৰ্ণ হয়।
- স্পষ্টভাষাত ছাত্ৰ বা ছাত্ৰীৰ ওপৰত মতামত দিবলৈ শিক্ষক বাধ্য হয়।
- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মূল্যাংকণ কাৰ্যত শিক্ষকসকলৰ কম সময় খৰচ হয়।
- সমনীয়াসকলৰ কাৰ্যসমাপনত মূল্যাংকণ কৰোতে কোনবোৰ ধৰাবন্ধা নিয়ম ব্যৱহাৰ কৰিব, সেইবোৰৰ ওপৰত ছাত্ৰসকলৰ সজগতা আহে।
- শিক্ষাদানৰ কাৰ্যক্ষমতা আৰু ইয়াৰ পিচৰ অৱস্থা বুজিবৰ কাৰণে শিক্ষকক সহায় কৰে।
- ছাত্ৰসকলক নিজৰ শক্তিসামৰ্থ আৰু তেওঁলোকৰ যিবোৰ ক্ষেত্ৰত উন্নতিৰ অৱকাশ আছে, সেই বিষয়ে তথ্যপূৰ্ণ সন্বেদ দিয়ে।
- ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ আৰু বুজাবলৈ সহজ।

৯.৫ শ্ৰেণীকৰণ আৰু নম্বৰ প্ৰদৰ্শন পদ্ধতি

আমি যেতিয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সফলতাৰ ওপৰত মূল্যনিৰূপণ কৰো, তিনিটা বস্তুৰ ওপৰত আমি মনোযোগ দিও : (i) নিজৰ বিষয়ে তেওঁলোকে কেনেদৰে অগ্ৰগতি লাভ কৰিছে; (ii) সমনীয়াসকলৰ সৈতে হোৱা তুলনা প্ৰসংগত তেওঁলোক কেনেদৰে আগবাঢ়িছে; আৰু (iii) শিক্ষকৰ নিৰ্ধাৰ্য

ধৰাবন্ধা নিয়মৰ মাজেদি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ পৰা শিক্ষাৰ যি পৰিমাণ আশা কৰা হৈছে তাৰ বিপক্ষে তেওঁলোক কেনেকৈ আগবাঢ়িছে। চলিত সময়ত ইয়াক সংখ্যাযুক্ত নম্বৰৰ যোগেদি ১০১ মূল স্কেলত (অৰ্থাৎ ০, ১, ২,...১০০) প্ৰদান কৰা হয়। এই পদ্ধতি আঁসোৱাহপূৰ্ণ।

০-১০০ নম্বৰ পদ্ধতিৰ আঁসোৱাহ হ'ল সংখ্যা ১ বা সংখ্যা ১০০ কোনোটোৱে চৰম (Absolute) নহয়। ব্যৱহাৰ কৰোতাসকলৰ সুবিধাৰ কাৰণে শূন্য সংখ্যাটো কৃত্ৰিমভাৱে তৈয়াৰ কৰি লোৱা হৈছে। ই এটা গুণৰ শূন্যতা নুবুজায় সেইদৰে ১০০ সংখ্যাটোৱে চৰম উৎকৰ্ষতা নেদেখুৱায়। পৰিণামত বিষয়ভেদে নম্বৰ লাভ কৰাত পাৰ্থক্য আছে। এই সীমাবদ্ধতাৰ কাৰণে বিভিন্ন পৰীক্ষাত বা বিভিন্ন বিষয়সমূহত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে যি নম্বৰ লাভ কৰে, তাৰ তুলনামূলক বিচাৰ নহয়। ওপৰৰ ক্ৰটীসমূহক আঁতৰাব পাৰি যদি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক তেওঁলোকে লাভ কৰা নম্বৰ অনুসৰি কিছুমান সামৰ্থ গোটত ভাগ কৰা যায়। (সামৰ্থ গোট— Ability bands)। শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰসমূহক যেনেদৰে বিভক্ত কৰি ল'ব, সেইমতে সামৰ্থ গোটসমূহৰ সংখ্যা বেলেগ হ'ব। প্ৰতিটো সামৰ্থ গোটৰ বিপৰীতে এটা স্বৰবৰ্ণৰ (আখৰ) চিহ্ন দিব আৰু ইয়াক আমি শ্ৰেণী বা স্তৰ বুলি ক'ম। পূৰ্বতে বহুতো সমিতি আৰু আয়োগে আনকি ১৯৯২ চনৰ NDE-POA হোৱাৰ আগতেই নম্বৰৰ সলনি শ্ৰেণী দিয়াৰ পোষকতা কৰিছিল।

নম্বৰ দিয়া প্ৰথাতকৈ স্তৰ প্ৰথাটো উচ্চমানৰ কাৰণে ভাৰতবৰ্ষৰ বহুতো প্ৰধান উচ্চশিক্ষাৰ অনুষ্ঠানে এই পদ্ধতি গ্ৰহণ কৰি কৃতকাৰ্য হৈছে। স্কুল পৰ্যায়ত বহু বছৰ ধৰি Indian Council of School Certificate Examinationয়ে (ICSC) স্তৰ প্ৰথা ব্যৱহাৰ কৰি আহিছে। কেন্দ্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা পৰিষদে (CBSE) স্তৰ প্ৰথা আৰম্ভ কৰিবলৈ প্ৰচেষ্টা লৈছিল, কিন্তু বিৰূপ জনমত আৰু বিশ্ববিদ্যালয়সমূহৰ বাধাৰ কাৰণে নম্বৰ দিয়া পদ্ধতিলৈ ঘূৰি যাব লগা হ'ল। বৰ্তমান CBSE আৰু ICSC দুয়োটাই নম্বৰ আৰু শ্ৰেণী তেওঁলোকে দিয়া নম্বৰ তালিকাত (Mark Sheets) উল্লেখ কৰে আৰু লগতে উত্তীৰ্ণ আৰু অনুত্তীৰ্ণ দেখুওৱা প্ৰথাটোও প্ৰচলিত হৈ আছে।

১২ নং কাৰ্যাৱলী

- ১। শ্ৰেণী বা স্তৰ প্ৰয়োগৰ দ্বাৰা যি শিক্ষা মূল্যাংকণ কৰা হয়, বিষয় বা ক্ষেত্ৰসমূহৰ নাম দিয়ক। (ছাত্ৰসকলৰ শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰ)
- ২। আপোনাৰ ছাত্ৰসকলৰ কাৰ্যসমাপণৰ ওপৰত শ্ৰেণী বা স্তৰ প্ৰয়োগ কৰোতে যদি কিবা আপুনি সমস্যা পাইছে উল্লেখ কৰক।
- ৩। নম্বৰ দিয়া পদ্ধতিৰ পৰিবৰ্তে স্তৰ প্ৰদানৰ সুবিধা লাভ কি, আপুনি পোৱা অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বৰ্ণনা কৰক।

৯.৫.১ শ্ৰেণী বা স্তৰ প্ৰদানৰ ব্যৱহাৰ

মূল্যাংকণৰ প্ৰসংগত কোৱা যায় যে শ্ৰেণী বা স্তৰ প্ৰধানতঃ এবিধ পদ্ধতি যি এজাউৰি চিহ্ন যেনে— A, B, C, D, E ব্যৱহাৰ কৰে। চিহ্নবোৰৰ অৰ্থ স্পষ্টভাৱে বাখ্যা কৰা থাকে আৰু ছাত্ৰ, শিক্ষক, পিতৃ-মাতৃ আৰু সংশ্লিষ্ট সকলোৱে ইয়াক সমানে বুজি পায়। বিশাল ১০১ মূল স্কেলত নম্বৰ দিয়া কাৰ্যও স্তৰ প্ৰদানৰ নিচিনা এবিধ পদ্ধতি। সঠিকভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা শ্ৰেণী বা স্তৰ পদ্ধতিয়ে কেৱল ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ কাৰ্যকৰণৰ ওপৰত তুলনাই নানে, বৰং কাৰ্যকৰণৰ গুণাগুণৰ ওপৰতো আভাষ দিয়ে।

৯.৫.২ শ্রেণী বা স্তৰ প্ৰদানৰ পদ্ধতি

স্তৰ প্ৰদান বহু প্ৰকাৰে হ'ব পাৰে : (ক) প্ৰত্যক্ষভাৱে স্তৰ প্ৰদান আৰু পৰোক্ষ স্তৰ প্ৰদান

প্ৰত্যক্ষ স্তৰ প্ৰদান

ছাত্ৰৰ মূল্যাংকণ কাৰ্যকৰণৰ ওপৰত গুণগত বিচাৰত হয় আৰু নিৰ্দিষ্ট আখৰৰ দ্বাৰা স্তৰত চিহ্ন দিয়া হয় (যেনে A, B, C, D, ...)। পাঠ্যক্ৰমৰ অন্তৰ্ভুক্ত বিষয় আৰু কাৰ্যাৱলী, সামাজিক আৰু ব্যক্তিগত গুণসমূহত এই পদ্ধতি ব্যৱহৃত হয়।

পৰোক্ষ স্তৰ প্ৰদান

শিক্ষার্থীৰ কাৰ্যকৰণ প্ৰথমতে নম্বৰ দানৰ যোগেদি কৰা হয়। পিছলৈ ইয়াক স্বৰবৰ্ণৰ আখৰৰ যোগেদি স্তৰ প্ৰদান কৰা হয়। Absolute আৰু Relative স্তৰ পদ্ধতি ইয়াত ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

Absolute grading (চৰম স্তৰ প্ৰদান)

এটা বিষয়ত কিমান নম্বৰ লাভ কৰিলে সেয়া বিচাৰ নকৰাকৈ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে লাভ কৰা নম্বৰ পোনপটীয়াকৈ স্তৰলৈ ৰূপান্তৰ কৰা হয়। তলত দেখুওৱা ধৰণে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক মাত্ৰ পাঁচটা ভাগত ভাগ কৰি ল'লে হ'ব।

নম্বৰ প্ৰাপ্তি	স্তৰ
৭৫% আৰু ওপৰত	A
০% ৰ পৰা	B
৪৫% ৰ পৰা	C
৩৩% ৰ পৰা	D
৩৩% ৰ তলত	E

Absolute Grading পদ্ধতিত কি স্তৰ দিয়া হ'ব, সেইটো পূৰ্বতে চিৰাং কৰা নাথাকে। যদি সকলো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে উচ্চমানৰ পাৰদৰ্শিতা দেখুয়ায়, সকলোৰে উচ্চস্তৰ লাভ কৰিব। যদি কিছুমান ল'ৰা-ছোৱালীয়ে নিম্নস্থান পায়, তেওঁলোকে নিম্ন শ্ৰেণী লাভ কৰিব।

আপেক্ষিক স্তৰ

আপেক্ষিক স্তৰক ধেনুতিৰীয়া ৰেখাৰ ওপৰত প্ৰদান কৰা স্তৰ হিচাপে জনা যায় (Curve)। এই ৰেখাই স্বাভাৱিক সম্ভাৱ্যময় ৰেখাক বুজায় (Normal Probability Curve) ইয়াক (Norm Referenced Grading) হিচাপেও জনা যায়। আপেক্ষিক স্তৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে শ্ৰেণীত লাভ কৰা মুঠ পাৰদৰ্শিতাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি দিয়া হয়। ইয়াৰ পাচত স্বৰবৰ্ণৰ (আখৰ) দ্বাৰা স্তৰ নিৰ্ণয় কৰা হয় (যেনে— A, B, C, D, E.)। পাৰদৰ্শিতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঠন কৰা

ভাগবোৰ আখৰেৰে স্তৰ দিয়াৰ আগতেই কৰিব লাগিব। Normal Gradingৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি পূৰ্বৰ স্কুলৰ পৰীক্ষাৰ ফলাফল যি ধৰণে দেখুওৱা হৈছে, তাত A আৰু E, আৰু B আৰু D ত শতকৰা পৰিমাণ সমান হিচাবত দেখুওৱা হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে যদি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক পাঁচটা ভাগ কৰা যায়, তেতিয়া স্তৰ হিচাপে বিতৰণৰ সংখ্যা তলত দেখুওৱা ধৰণে হ'ব।

আখৰেৰে দিয়া স্তৰ	ব্যৱধান	সংখ্যা (শতকৰা হিচাপত)
Sigma distances		
A	১.৫ ৰ পৰা ০০	৭%
B	০.৫ ৰ পৰা ১.৫	২৪%
C	০-৫ ৰ পৰা ০.৫	৩৮%
D	-১.৫ ৰ পৰা -০.৫	২৪%
E	-০০ ৰ পৰা ১.৫	৭%

শ্ৰেণীসমহত দল বান্ধি ছাত্ৰসকলৰ ওপৰত কৰা স্বাভাৱিক ধেনুভেৰীয়া স্তৰপ্ৰদান অযুক্তিকৰ আৰু যথাযোগ্য নহয়, কাৰণ স্বাভাৱিক বিতৰণৰ কাৰণে দলবিলাক সংখ্যাগতভাৱে ক্ষুদ্ৰ। সেই কাৰণে এইটো উচিত হ'ব শিক্ষকে যাতে সঠিকভাৱে নম্বৰ প্ৰদান কৰাৰ কাৰণে নীতি-নিয়মৰ নিৰ্দেশনা লাভ কৰে। এটা বিষয়পাঠ্যৰ পৰা অন্য এটালৈ আৰু এটা বিষয়পাঠ্যতে এটা সময়ৰ পৰা আন এটা সময়লৈ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে প্ৰদৰ্শন কৰা বুদ্ধিশক্তি সাপেক্ষে নম্বৰ প্ৰদান কাৰ্য খাপখোৱা হ'ব লাগিব। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক নিৰ্দিষ্টসংখ্যক ভাগত ভাগ কৰি লোৱাতকৈ পৰিসৰ দেখুৱাব আৰু পৰিসৰ অনুসৰি স্বৰবৰ্ণযুক্ত আখৰেৰে স্তৰ নিৰ্ণয় কৰিব। এই পদ্ধতি তলত দেখুওৱা হ'ল।

- A = শতকৰা ১০ৰ পৰা ২০ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী
 B = শতকৰা ২০ৰ পৰা ৩০ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী
 C = শতকৰা ৩০ৰ পৰা ৪০ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী
 D = শতকৰা ৪০ৰ পৰা ৫০ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী
 E = শতকৰা ৫০ৰ পৰা ৬০ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী

পৰিসৰবোৰ স্থিৰ কৰাত কোনো বৈজ্ঞানিক ভিত্তি নাই। শিক্ষা অনুষ্ঠানৰ যি শৈক্ষিক আদৰ্শ, যোগ্যতা আৰু অগ্ৰগতি আৰু কিছুমান বিষয়ত শিক্ষার্থীৰ সামৰ্থহীনতা, এইবোৰ বিবেচনা কৰি অনুষ্ঠানটোৱে সিদ্ধান্ত ল'ব।

৯.৫.৩ সৰ্বমুঠ পাৰদৰ্শিতাৰ ওপৰত তুলনা : শ্ৰেণী/স্তৰৰ গড়

আপেক্ষিক স্তৰ দান পদ্ধতিয়ে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ বিষয়ৰ ভিতৰত আৰু বিষয়সমূহৰ বাহিৰতো হোৱা পাৰদৰ্শিতাৰ ওপৰত তুলনা কৰাৰ কাৰণে সুবিধা দিয়ে। কিন্তু আমি যদি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ বিভিন্ন বিষয়ত দেখুওৱা পাৰদৰ্শিতা তুলনা কৰো, তেতিয়া আমি বিভিন্ন বিষয়ত লাভ কৰা স্তৰবোৰ সন্নিৱিষ্ট কৰি এটা গাঁড় উলিয়াই ল'ব লাগিব। ই হ'ল GPA অৰ্থাৎ Grade point Average। কিন্তু GPA গণনা কৰোতে সকলো বিষয়ৰ স্তৰপ্ৰদান আপেক্ষিক পদ্ধতিত হ'ব

লাগিব (Relative Grading method)।

ছাত্র-ছাত্রী	বিভিন্ন বিষয়ত পোৰা স্তৰ					GPA
X	A	C	B	B	C	৩.৮
Y	C	B	A	A	B	৪.২
X ৰ গড়স্কৰ	$= \frac{৫+৩+৪+৪+৩}{৫} = \frac{১৯}{৫} = ৩.৮$					
Y ৰ গড়স্কৰ	$= \frac{৩+৪+৫+৫+৪}{৫} = \frac{২১}{৫} = ৪.২$					

স্তৰসমূহৰ গড়ৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি মীমাংসালৈ আহিব পৰা যায় যে 'Y'ৰ পাৰদৰ্শিতা 'X'তকৈ অধিক।

৯.৫.৪ কাৰ্যক্ষম স্তৰ নিৰ্ণয়ৰ কাৰণে নীতি-নিৰ্দেশনা

স্তৰ প্ৰদানৰ প্ৰসংগত তলত উল্লেখ কৰা পদক্ষেপসমূহ যদি সযত্নে পালন কৰা যায়, ই অধিক নিৰ্ভৰযোগ্য আৰু যুক্তিসিদ্ধ হ'ব।

- পাঠ আৰম্ভ কৰাৰ আগতেই ছাত্র-ছাত্রীক স্তৰ প্ৰদান সম্বন্ধে অৱগত কৰিব।
- ছাত্র-ছাত্রীক স্পষ্ট কৰি দিয়ক যে কেৱল উৎকৰ্ষতাৰ ভিত্তিত স্তৰ নিৰ্ণয় কৰা হ'ব।
- অন্যান্য স্তৰবিলাকৰ (যেনে— প্ৰচেষ্টা, কাম কৰাৰ অভ্যাস, ব্যক্তিগত আৰু সামাজিক বৈশিষ্ট) কেনেকৈ বিৱৰণ দিব।
- শিক্ষা লাভৰ ওপৰত অভিপ্ৰেত ফলাফল আৰু স্তৰ দানৰ প্ৰক্ৰিয়াক সংযুক্ত কৰক।
- যুক্তিসংগত প্ৰমাণ (যেনে— পৰীক্ষা, প্ৰতিবেদন, মান নিৰ্ণয় (Rating) সংগ্ৰহ কৰক।
- পৰীক্ষাত, প্ৰতিবেদনত আৰু অন্য ধৰণৰ মূল্যাংকণত যাতে কোনো ধৰণৰ ঠগবাজী নহয়, সেই বিষয়ে সাৱধানতা অৱলম্বন কৰিব।
- যিমান সোনকালে পৰা যায়, সকলোবোৰ পৰীক্ষাৰ ফলাফল আৰু অন্যান্য মূল্য নিৰূপণ কৰা তথ্যসমূহ ঘূৰাই দিব আৰু পৰ্যালোচনা কৰিব।
- স্তৰ প্ৰদানত সকলোপ্ৰকাৰৰ যিবোৰ উৎকৰ্ষতা অন্তৰ্ভুক্ত হৈছে, সেইবোৰ সঠিকভাৱে বিচাৰ কৰিব।
- দুৰ্বল প্ৰচেষ্টা আৰু বেয়া আচৰণৰ কাৰণে স্তৰ প্ৰদান নিম্নগামী নকৰিব।
- সং হওঁক, পক্ষপাতিত্ব এৰাই চলক আৰু যেতিয়াই সন্দেহ ওপজে (সীমাৰেখাত থকা নম্বৰ) প্ৰমাণবোৰ পৰ্যালোচনা কৰক। তথাপিও যদি সন্দেহ থাকি যায়, উচ্চতৰ স্তৰ দান কৰিব।

স্তৰ প্ৰদানৰ লাভালাভ

- নিৰ্ভৰযোগ্যবিহীন নম্বৰলাভৰ কাৰণে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বিভক্তিকৰণ আঁসোৱাহপূৰ্ণ নহ'ব।
- উচ্চমানৰ পাৰদৰ্শীসকলৰ মাজত অস্বাস্থ্যকৰ আৰু তীব্ৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বিতাৰ অৱসান হ'ব।
- পঢ়াশুনাত পিচপৰি থকা ল'ৰা-ছোৱালীৰ কাৰণে ই এটা ডাঙৰ সকাহ কিয়নো এই পদ্ধতিত উত্তীৰ্ণ আৰু অনুত্তীৰ্ণ ঘোষণা কৰা নহয়।
- অনুত্তীৰ্ণ হোৱাৰ অপযশ নোলোৱাকৈ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে সময় হাতত লৈ কোনো বিষয়ত স্তৰ উন্নতি কৰিবলৈ সুবিধা পায়।
- পৰীক্ষাত অনুত্তীৰ্ণ হ'লে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ আত্মহত্যা বা ঘৰৰ পৰা পলাই যোৱাৰ প্ৰৱণতা নাথাকে।
- ৫০% বা ততোধিক পৰীক্ষাৰ্থীক পৰীক্ষাত অকৃতকাৰ্য ঘোষণা নকৰিলে আমাৰ দেশে প্ৰাকৃতিক আৰু মানৱ সম্পদ ব্যৱহাৰ কৰি লাভান্বিত হ'ব।

আপোনাৰ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান লওঁক - ৩

- ১। যিবোৰ সংগৃহীত কামৰ মূল্যাংকণ কৰিব পৰা যায়, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে সমাধা কৰা সেইবোৰ কামৰ তালিকা তৈয়াৰ কৰক।

.....

.....

.....

- ২। Rubricks পদ্ধতিয়ে আগবঢ়োৱা সুবিধাবোৰ কি কি?

.....

.....

.....

৯.৬ সংক্ষেপকৰণ

ভাৰতীয় শিক্ষা ব্যৱস্থাত মূল্যাংকণ শব্দটো পৰীক্ষা, চাপ আৰু উদ্বিগ্নতাৰ লগত জড়িত হৈ আছে। এই ব্যৱস্থাই ল'ৰা বা ছোৱালীয়ে কি জানে বা কৰিব পাৰে, তাতকৈ সিহতে কি নাজানে বা কৰিব নোৱাৰে, সেয়াহে বিচাৰ কৰে। মুখস্থ বিদ্যাৰ জৰিয়তে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে কৰা জ্ঞান আহৰণৰ ওপৰত মূল্যাংকণ কৰাত এই ব্যৱস্থাই জোৰ দিয়ে। বেছিভাগ সময়তে ই ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাজত তুলনা আনে আৰু অস্বাস্থ্যকৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বিতাৰ জন্ম দিয়ে। কিছুমান ক্ষেত্ৰত মাত্ৰ এটা নম্বৰৰ কাৰণে আৰু যি নম্বৰটোৱে স্থান/বিভাগ নাইবা উত্তীৰ্ণ/অনুত্তীৰ্ণ হোৱাটো স্থিৰ কৰে, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক আত্মঘাতী হোৱাৰ পথলৈ লৈ যায়।

মূল্যাংকণৰ মূল উদ্দেশ্য হ'ল শিক্ষাদান আৰু শিক্ষালাভ প্ৰক্ৰিয়াৰ উন্নতিসাধন আৰু শেষান্তৰত শিক্ষাৰ্থীৰ সামৰ্থ কেনেকুৱা পৰ্যায়লৈ বিকাশ ঘটিছে, সেয়া বিচাৰ কৰা। সুপৰিকল্পিত মূল্য নিৰূপণ

আৰু নিয়মীয়া প্ৰতিবেদনে শিক্ষাৰ্থীক তেওঁলোকৰ নিজৰ কামৰ ওপৰত ধাৰণা কৰিবলৈ সক্ষম হয় আৰু অধিক শিক্ষাৰ প্ৰতি আগ্ৰহী হয়। ই পিতৃ-মাতৃকো নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ গুণগত মানদণ্ড আৰু অগ্ৰগতিৰ ওপৰত আভাষ দিয়ে। মূল্য নিৰূপণ ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাজত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা আনিবৰ কাৰণে কৰা নহয়। ভাল ধৰণে কৰা মূল্যায়ন শিকণ প্ৰক্ৰিয়াৰ এটা অবিচ্ছেদ্য অংশ হ'ব পাৰে আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু শিক্ষক উভয়ে লাভান্বিত হ'ব পাৰে। এইটো এটা দেখেদেখ কথা যে শিক্ষকে আওপকীয়াকৈ আৰু নিয়মীয়াকৈ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ কৰি থাকে। অনা-আনুষ্ঠানিক এনেকুৱা নিৰীক্ষণ নিঃসন্দেহে শিকণ প্ৰক্ৰিয়াৰ উন্নতি সাধনৰ লগত যথেষ্ট সাঙোৰ খাই থাকে অৰ্থাৎ পৰোক্ষভাৱে ই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শিক্ষাৰ লগত জড়িত। নিৰীক্ষণৰ দ্বাৰাও শিক্ষকে যিখিনি তথ্য আহৰণ কৰে, ইয়াৰ ওপৰতো কিছু মূল্যায়নৰ প্ৰয়োজন কাৰণ শিক্ষকজনে ছাত্ৰৰ অগ্ৰগতিৰ ওপৰত পৰ্যালোচনা কৰিব পাৰিব। এইদৰে মূল্য নিৰূপণ দৈনন্দিন আৰু কালভিত্তিক দুয়োপ্ৰকাৰে হ'ব।

আমাৰ মাজত বহুতে উত্থাপন কৰা এটা জটিল প্ৰশ্ন হৈছে আমি কেতিয়া আৰু কিমান সময়ৰ ব্যৱধানত ছাত্ৰৰ শিক্ষালাভৰ ওপৰত মূল্যায়ন কৰিম। বহুতো শিক্ষকে মতামত প্ৰকাশ কৰে যে মূল্যায়নৰ কাম শিক্ষালাভৰ লগে লগে কৰি যাব লাগে, কিন্তু কিছুমান শিক্ষকে আপত্তি কৰি কয় যে অবিৰাম মূল্য নিৰূপণে শিক্ষাদানৰ সময় কমায় আৰু সেয়ে ই হ'ব সময়ৰ অপব্যৱহাৰ। অবিৰাম আৰু বিস্তৃত মূল্যায়ন পদ্ধতি হ'ল স্কুলীয়া শিক্ষাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি হোৱা আৰু ই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সৰ্বাঙ্গীন বিকাশ সাধনক সামৰি লয়।

বহুলভাৱে প্ৰচাৰিত এটা ধাৰণা আছে যে সমাজ বিজ্ঞানে কেৱল তথ্য সৰবৰাহ কৰে। ই কিতাপকেন্দ্ৰিক আৰু পৰীক্ষাৰ কাৰণে মুখস্থবিদ্যাৰ সহায় লয়। পাঠ্যপুথিৰ বিষয়বস্তু দৈনন্দিন বাস্তৱ পৰিস্থিতিৰ লগত সন্মত নাই। সাধাৰণতে এইটো হয় কিয়নো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শিক্ষাৰ ওপৰত বৰ্তমানে যি পদ্ধতিত মূল্যায়ন কৰা হয় বিশেষকৈ সমাজবিজ্ঞান আৰু সেয়া শিক্ষকে প্ৰস্তুত কৰা আৰু লগতে বহুপ্ৰকাৰৰ বিকল্প নাইবা বস্তুবিষয়ক প্ৰশ্নৰে গঠন কৰা নিৰ্ধাৰ্য পৰীক্ষাসমূহ। এই মূল্যায়ন পদ্ধতিসমূহ জটিল সমস্যা সমাধানত কৌশল হিচাপে, ভিন্নপন্থাৰ চিন্তাধাৰাত, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ নিজৰ মাজত হোৱা সহযোগিতাৰ কামত আৰু যোগাযোগৰ কাৰণে ব্যৱহৃত কৌশলতো ব্যৱহাৰ কৰা হয়। যদিও দুটা দশকৰ আগৰ পৰাই এই পদ্ধতিক প্ৰত্যাহ্বান কৰি অহা হৈছে, আমাৰ স্কুলসমূহত কিন্তু এতিয়াও এই ব্যৱস্থাই চলি আছে। আমাৰ স্কুলত বিকল্প মূল্য নিৰূপণ পদ্ধতি প্ৰয়োগ কৰাৰ কাৰণে এইটোৱে উপযুক্ত সময়। সৃষ্টিমূলক লিখনি, অভিনয় আৰু নৃত্য, সংগৃহীত তথ্যৰ মূল্যায়ন, চৰ্চামিন ভ্ৰমণ, চিত্ৰপট অধ্যয়ন, Rubrics ইত্যাদিয়ে সামাজিক বাস্তৱতা সামৰি লয়, লগতে মূল্য নিৰূপণৰ অনুশীলনীক কাৰ্যমুখী, অংশগ্ৰহণত সহযোগী আৰু আনন্দদায়ক কৰি তোলে।

৯.৭ আপোনাৰ অগ্ৰগতিৰ বিপক্ষে দিয়া প্ৰশ্নসমূহ

আপোনাৰ অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰক

৩। প্ৰাথমিক স্তৰত সমাজ বিজ্ঞানৰ মূল্য নিৰূপণৰ উদ্দেশ্য সন্মত বাখ্যা কৰক।

উত্তৰ : মূল্যায়নৰ মূল উদ্দেশ্য হ'ল শিক্ষাদান আৰু শিক্ষালাভ প্ৰক্ৰিয়াৰ উন্নতিসাধন আৰু শেষান্তৰত শিক্ষাৰ্থীৰ সামৰ্থ্য কেনেকুৱা পৰ্যায়লৈ বিকাশ ঘটিছে, সেয়া বিচাৰ কৰা। তথাপিও ক'ব

পৰা যায় মূল্যাঙ্কণৰ নিৰ্দিষ্ট উদ্দেশ্যসমূহ হ'ল :

- এটা নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ ভিতৰত এজন ছাত্ৰই কি শিক্ষালাভ কৰিছে আৰু তেওঁৰ কি পৰিবৰ্তন হৈছে।
- ব্যক্তিগত অভাৱ আৰু প্ৰয়োজনীয়তাক চিনাক্ত কৰা।
- অধিক উপযুক্তভাৱে শিকণ প্ৰক্ৰিয়াক পৰিকল্পনা কৰা।
- ছাত্ৰ বা ছাত্ৰীগৰাকীয়ে কি জানে বা কি জানিবলৈ সক্ষম, সেয়া তেওঁলোকক অৱগত কৰা।
- কিমান পৰিমাণত পাঠ্যপুথিসমূহৰ উদ্দেশ্য পূৰণ হৈছে, সেয়া বিচাৰ কৰা।
- শিকণ প্ৰক্ৰিয়াৰ বিকাশ ঘটোৱা।
- বিষয়টোৰ ওপৰত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ অগ্ৰগতি পিতৃ-মাতৃক জনাই দিয়া।
- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ মাজত মূল্য নিৰূপণৰ প্ৰতি থকা ভয়ভাৱ আঁতৰোৱা।
- একেলগে গোট খাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে শিক্ষালাভ কৰিবলৈ উৎসাহিত আৰু সহায় আগবঢ়োৱা।

৪। সংক্ষেপতে মূল্য নিৰূপণৰ তাপবোৰ বাখ্যা কৰক।

উত্তৰ : মূল্যাঙ্কণ প্ৰক্ৰিয়া চক্ৰকাৰ আৰু অবিৰাম। এই কথাই অৰ্থবহন কৰে যে মূল্যাঙ্কণ শিকণ প্ৰক্ৰিয়াৰ এটা অবিচ্ছেদ্য অংগ— শিক্ষাদান আৰু শিক্ষালাভতে আৰম্ভণি আৰু ইয়াতে অন্ত। তিনিটা প্ৰাথমিক তাপ ই অনুসৰণ কৰে :

(i) ল'ৰা-ছোৱালীৰ বিষয়ে তথ্য আহৰণ কৰা

শৃংখলাবদ্ধ প্ৰণালীৰে তথ্য আহৰণ কৰি ল'ৰা-ছোৱালীৰ বিষয়ে যি এটা মীমাংসাত আহিব পৰা যায়, সেয়াই হ'ল মূল্যাঙ্কণ। তথ্য আহৰণৰ ওপৰত দুটা কথা মনত ৰাখিব লাগিব— প্ৰথমে বিভিন্ন উৎসৰ পৰা তথ্য আহৰণ কৰিব লাগিব আৰু দ্বিতীয়তে বিভিন্ন প্ৰণালী, সজুলি আৰু কৌশল ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিব।

(ii) তথ্যৰ নথীভুক্তকৰণ

পৰ্য্যবেক্ষণ, ল'ৰা-ছোৱালীৰ নিৰ্দিষ্ট কাৰ্যৰ ওপৰত কৰা পাৰদৰ্শিতাৰ বিষয়ে মন্তব্য, ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কি কৰে, কেনেকৈ আচৰণ কৰে, স্বভাৱসিদ্ধভাৱে মিলিব পৰা (Anecdotes) নাইবা তেওঁলোকে লোকক দেখুওৱা আচৰণৰ সময়ত উদ্ভৱ হোৱা ঘটনাৰ ওপৰত মান নিৰ্ণয়

(iii) সংগৃহীত তথ্যৰ ওপৰত বাখ্যাকৰণ

তথ্য সংগ্ৰহৰ পিচত এই প্ৰক্ৰিয়া আৰম্ভ হয়। ল'ৰা-বা ছোৱালীক ইয়াৰ দ্বাৰা বুজিবলৈ সহজ হয়। তেওঁলোক শিক্ষালাভৰ পৰ্য্যায়ত কি অৱস্থাত আছে আৰু তেওঁলোকৰ কেনেকুৱা সহায়ৰ প্ৰয়োজন, সেই বিষয়ে এটা সিদ্ধান্তত আহিবলৈ অৱকাশ থাকে। ইয়াৰ কাৰণে প্ৰয়োজন দৈনন্দিন মূল্য বিচাৰ আৰু নথিৰ পৰ্যালোচনা।

আপোনাৰ অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰক - ২

১। অবিৰাম আৰু বিস্তৃত মূল্যাঙ্কণ ধাৰণাৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰক। (CCE) স্কুলৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সৰ্বাঙ্গীন বিকাশৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি যি মূল্যাঙ্কণ কৰা হয়, সেয়া হ'ল অবিৰাম আৰু সৰ্বাঙ্গীন মূল্যাঙ্কণ প্ৰক্ৰিয়া। এই সংজ্ঞাটো তিনিটা প্ৰধান শব্দ লৈ গঠিত। 'অবিৰাম'

শব্দটোৱে বছৰটোৰ শৈক্ষিক কালছোৱাত নিয়মীয়াভাৱে আৰু চমু ব্যৱধানত যিমান সঘনাই পৰা যায়, সেইভাৱে শিক্ষালাভ আৰু অগ্ৰগতিৰ ওপৰত পৰ্যবেক্ষণ কৰা বুজায়। 'বিস্তৃত' শব্দটোৱে বুজায় যে মূল্য নিৰূপণৰ কামটোৱে পাঠ্যক্ৰমৰ বিষয়সমূহ, পাঠ্যক্ৰমৰ অন্তৰ্ভুক্ত কাম-কাজবোৰ, সামাজিক আৰু ব্যক্তিগত গুণাগুণবোৰ, কাৰ্যসমূহ আৰু কলাৰ বিষয়ে শিক্ষাক সামৰি লওঁক। 'মূল্যায়ন' হ'ল এটা প্ৰক্ৰিয়া যি ল'ৰা-ছোৱালীৰ পৰিবৰ্তন হোৱাৰ ওপৰত তথ্যসংগ্ৰহ কৰে, এই তথ্যবোৰ বাখ্যা কৰে, ল'ৰা-ছোৱালীৰ অগ্ৰগতিৰ ওপৰত বিচাৰ কৰে আৰু তেওঁলোকৰ পৰৱৰ্তী শ্ৰেণীলৈ উত্তীৰ্ণ হোৱাৰ কাৰণে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে।

আপোনাৰ অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰক - ৩

৩। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে সমাপন কৰা কোনবোৰ কাম সংগৃহীত কাৰ্যত (Portfolio) হোৱা মূল্যায়নৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰিব পৰা যায়, তাৰ তালিকা বনাওক।

উত্তৰ : উদ্দেশ্যপূৰ্ণভাৱে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে সমাপন কৰা যিবোৰ কামকাজ সংগ্ৰহণ কৰা হয়, য'ত তেওঁলোকে কৰা প্ৰচেষ্টা, অগ্ৰগতি আৰু উৎকৰ্ষতা ওলাই পৰে, ইয়াক সংগৃহীত কাৰ্যৰ টোপোলা আখ্যা দিয়া হৈছে। এই মূল্যায়ন এটা নিৰ্দিষ্ট বিষয়ত আৰু নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ ভিতৰত কৰা হয়। শৈক্ষিক বছৰ আগবঢ়াৰ লগে লগে সংগৃহীত তথ্যৰ টোপোলাৰ আকাৰো বাঢ়ি যায়। সংগৃহীত তথ্যৰ ভঁড়ালত তলত উল্লেখ কৰা আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে সমাপন কৰা কামবোৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰিব পৰা যায়।

- লিখিত সামগ্ৰী — কাৰ্যতালিকা, সৃষ্টিমূলক লিখনি, পৰীক্ষা, কাম-কাজৰ প্ৰতিবেদন।
- বিভিন্ন ছবি — গছ, ফুল, জন্তু ইত্যাদি।
- কাৰিকৰি কাম — কাগজ ভাজ লগোৱা, কাগজ কটা।
- ল'ৰা-ছোৱালীয়ে প্ৰস্তুত কৰা অভিবাদন পত্ৰ।
- অন্য লোকে ল'ৰা-ছোৱালীলৈ লিখা চিঠিপত্ৰ।
- গছৰ পাত, বস্ত্ৰৰ সংৰক্ষণ।
- ল'ৰা-ছোৱালীয়ে নিৰ্ভীকভাৱে লিখা দিনপঞ্জীৰ দফা।
- ল'ৰা-ছোৱালীয়ে নিজৰ ওপৰত কৰা মূল্যাংকণৰ টোকা।

8. Rubricksৰ সুবিধাবোৰ কি কি ?

উত্তৰ : Rubricks হ'ল এবিধ পদ্ধতি যাৰ দ্বাৰা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ পাৰদৰ্শিতা মূল্যাংকণ কৰা হয় উপলব্ধ কৰা নম্বৰৰ যোগেদি। যিকোনো ক্ষেত্ৰতে য'ত পাঠ্যক্ৰমৰ বিষয়সমূহ, পাঠ্যপুথি বা পাঠ্যক্ৰমৰ লগত সংগতি থকা কাম-কাজ, সামাজিক আৰু ব্যক্তিগত গুণবোৰ সংশ্লিষ্ট হৈ থাকে, ইয়াৰ মূল্যাংকণ হ'ব পাৰে। নিৰ্ণায় কামবোৰ আৰম্ভ হোৱাৰ আগতেই Rubricks ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক যোগান ধৰা হয়, যাতে যিবোৰ ধৰাবন্ধা নিয়মৰ মাজেদি তেওঁলোকৰ কামবোৰ বিচাৰ কৰা হ'ব, তাৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিব পাৰে।

Rubricksয়ে শিক্ষক আৰু ছাত্ৰ উভয়কে সহায় কৰে। বছৰৰ শেষলৈ ই ল'ৰা-ছোৱালীৰ কাম-কাজত উন্নতি আনে আৰু তাৰ দ্বাৰা শিক্ষাৰো উন্নতি হয়। আগতীয়াকৈ যেতিয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে Rubricks লাভ কৰে, তেওঁলোকে গম পায় কেনেকৈ তেওঁলোকক মূল্যাংকণ কৰা হ'ব আৰু যেতিয়া সেইদৰে নিজকে প্ৰস্তুত কৰি তোলে। যেতিয়া শিক্ষকে আঁচনি বা লিখনিৰ মূল্য

নিৰূপণ কৰে, তেতিয়া তেওঁলোকে উপলব্ধি কৰে কিহে ভাল চূড়ান্ত ফলাফল স্থিৰ কৰে আৰু কিয়। Rubricksয়ে বহুত সুবিধা আনি দিয়ে যিবোৰ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মূল্যাংকণ কেনেকৈ কৰা হ'ব আৰু তেওঁলোকৰ পৰা কি আশা কৰা হৈছে, এইটো স্পষ্টভাৱে দেখুৱাই দিয়াৰ কাৰণে ল'ৰা-ছোৱালীৰ উৎকৰ্ষতা বৃদ্ধি পায়।
- নিজৰ কামৰ গুণাগুণ বিচাৰ কৰাত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল নিজেই শ্ৰেষ্ঠ বিচাৰক হয়।
- মূল্যাংকণ বস্তুবিষয়ক আৰু ই স্থিৰতা আনে।
- নিৰ্দিষ্ট সংজ্ঞাত ল'ৰা-ছোৱালীৰ মানদণ্ড স্পষ্ট কৰিবলৈ শিক্ষকক বাধ্য কৰোৱা।
- মূল্যাংকণৰ কামত শিক্ষকৰ কম সময় খৰচ হোৱা।
- সমনীয়াৰ মূল্য নিৰূপণত কি কি ধৰাবন্ধা নিয়ম ব্যৱহাৰ কৰিব, তাৰ বিষয়ে সজাগতা বৃদ্ধি কৰা।
- শিক্ষাদানৰ কাৰ্যকাৰিতাৰ ওপৰত শিক্ষকে প্ৰয়োজনীয় Feed back লাভ কৰে।
- ছাত্ৰসকলৰ সামৰ্থ্য আৰু যি স্থানত অধিক উন্নত হোৱাৰ অৱকাশ আছে, সেইবিলাকৰ বিষয়ে তেওঁলোকক অৱগত কৰোৱা।
- প্ৰয়োগ কৰাত আৰু বাখ্যা কৰিবলৈ সহজ।

৯.৮ অধ্যয়নৰ কাৰণে কিতাপৰ— উদ্ধৃতি কিতাপসহ ওপৰত পৰামৰ্শ।

৯.৯ গোটৰ শেষত থকা অনুশিলানী

- ১। প্ৰাথমিক স্তৰত বৰ্তমানে যি পদ্ধতিৰ দ্বাৰা মূল্যাংকণ কৰা হয়, তাৰ বেয়া গুণবোৰৰ তালিকাভুক্ত কৰক।
- ২। নম্বৰ আৰু স্তৰ প্ৰদান পদ্ধতিৰ সুবিধা আৰু অসুবিধাবোৰ বৰ্ণনা কৰক।
- ৩। মূল্য নিৰূপণৰ সংজ্ঞা আৰু উদ্দেশ্যসমূহ বৰ্ণনা কৰক।
- ৪। সামাজিক আৰু ব্যক্তিগত গুণাগুণবোৰৰ ওপৰত বৰ্তমানে ব্যৱহৃত মূল্যাংকণৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰক।
- ৫। Rubricks কি? ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু শিক্ষকৰ কাৰণে ইয়াৰ প্ৰয়োজনীয়তা বৰ্ণনা কৰক।